

SCRIITORII ROMANI
CONTEMPORANI

GEO BOGZA

ȚĂRI DE PIATRĂ,
DE FOC ȘI DE
PĂMÂNT

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTA „REGELE CAROL II”

ȚĂRI DE PIATRĂ, DE
FOC ȘI DE PĂMÂNT

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HÂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ȘI ȘASE
DE EXEMPLARE NEPUSE IN COMERȚ,
NUMEROTATE DELA 1 LA 26

GEO BOGZA

ȚĂRI DE PIATRĂ, DE FOC ȘI DE PĂMÂNT

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1 9 3 9

ȚARA MOTILOR
ȚARĂ DE PIATRĂ

I. URMAȘII LUI HORIA

MUNȚII APUSENI

De felul cum s'au așezat Moții în Munții Apuseni, deveniți legendara lor țară, cei ce o cercetează pot avea o imagine dură și de o arhaică frumusețe, dacă în măruntaiele acestor munți vor pătrunde câteva sute de metri, până la straturile prețioase de aur.

Două lucruri sunt prețioase în Munții Apuseni și le-au făcut faima: oamenii și aurul. Sunt în țara noastră munți mai înalți și de o frumusețe grandioasă, dar le lipsește pe dinăuntru filoanele de aur, iar pe dinafară așezările permanente de oameni, sub toate consecințele stâncii și ale anotimpurilor vrășmașe. Numai în acești munți oamenii sunt legați pe viață și pe moarte de stânca neferită; sate crescute pe suprafața aridă a unui granit căpușit cu aur.

Aur și oameni. Aceste două prezențe au făcut ca niște munți mai mici, mai puțin prăpăstioși, să întrecă în glorie și în deslănțuiri de evenimente, pe toate celelalte masive din lanțul impresionant al Carpaților.

Și dacă vrem să vedem cum s'au așezat oamenii în acești munți arizi, când de jur-împrejur erau numai

câmpii fertile, să pătrundem înăuntru, în măruntaele lor.

În minele de aur se află imaginea dură de care a fost vorba. Între roci masive, strâns încleștate una de alta, fășii abia perceptibile, de aur, te fac să citești ca în palmă, destinul clocotit al oamenilor.

A fost mai întâi, în ceea ce privește aurul, un cataclism geologic.

În interiorul acestor munți vulcanici se vede, ca într'o vitrină, cum s'au așezat unul peste altul straturile de lavă fierbinte, incandescentă. Galerii de sute de metri secționează profilul încruntat al muntelui, și ochiul omului sosit de afară poate surprinde, la lumina felinarelor cu carbid, cele mai vechi secrete ale pământului. Felii groase de stâncă, se îmbucă una cu alta, merg în tovărășie o sută de metri, pe urmă se desfac, o alta intervine triunghiulară și fășia subțire, abia perceptibilă, care le despărțea, se bifurcă, o parte pornește la stânga, cealaltă în jos spre inima pământului.

Fășia subțire dintre cele două stânci cari se suprapun, este filonul de aur. După cum el merge la stânga sau la dreapta, coboară sau urcă, oamenii au săpat galeriile, urmărindu-l centimetru cu centimetru. După cum locul dintre stânci a fost mai larg sau mai îngust, el se îngroașe sau se subție, se scurge în alte câteva crăpături și apoi iar se adună la un loc. În materia de piatră a muntelui, filoanele de aur se răspândesc puzderie, ca sistemul nervos al unui corp omenesc; fire și firișoare se întretaie, se adună și se împrăștie apoi în toate părțile, până foarte departe, drepte, răsucite, tremurătoare, zeci de

mii de firișoare. În acest labirint haotic și spiralat, oamenii urmăresc filoanele de aur centimetru cu centimetru, spărgându-le cu dinamită.

La început au fost numai straturi de stânci, unul peste altul, cum s'au suprapus în urma marilor evenimente geologice. Printre ele, pe un burlan larg, a început apoi să curgă lava fierbinte, clocotitoare, a erupției și a cataclismului. Între atâtea materii scuipate cu îndârjire afară, cu voie sau fără voie, urca și aurul, lichefiat și zăpăcit, târît în această incandescentă deslănțuire.

În minele adânci ale Munților Apuseni, se vede perfect tot ce s'a petrecut atunci. Aurul lichid și fierbinte s'a strecurat printre stânci mai suplu decât o șopârlă, s'a scurs, a umplut toate găurile, cele mai fine crăpături.

Pe unele stânci se vede, parcă ar fi stropit cu bidineaua. Firișoare subțiri, ca nisipul. Ele au ajuns acolo, tot strecurându-se prin pori, prin canaluri cât firul de ață. Inchipuiți-vă aurul în panică, surprins de cataclism, topit, sosind speriat și găfâind, căutând să se strecoare la adăpost între crăpăturile strâmte ale stâncilor. Aici a rămas apoi, pentru totdeauna. Și la lumina felinarelor cu carbid, la sute de metri în interiorul muntelui, degetul poate urmări pe stâncă drumul lui fantastic, așa cum a avut loc atunci, sub presiunea teribilei erupții, a marelui eveniment geologic.

Degetul îl poate urmări pe stâncă. Iar drumul acesta, neregulat, hărțuit, urmat în panică, e valabil nu numai pentru aurul de dinăuntru, ci și pentru oameni, pentru așezările lor din afară.

Între oameni și aur, un paralelism elocvent, în felul cum au mers, în cauzele cari au pricinuit drumul acesta presat, încheștat, printre stâncile aspre ale munților; sub lumina soarelui pentru oameni, la întuneric, în măruntaele muntelui, pentru aur.

Țara Moșilor, vine în inima Munților Apuseni, nu prea înalți, dar fantastic întinși în suprafață. Pentru a ajunge aici, dela Nord, dela Răsărit sau din orice altă parte a punctelor cardinale, trebuie să mergi câte o sută de kilometri printr'un defileu îngust de munți stâncoși. O sută de kilometri de drum în interiorul unor munți, nu pentru a-i traversa, ci pentru a ajunge deabia în inima lor. Vă puteți da seama ce înseamnă aceasta...

Așa se face că oamenii cari trăiau aici, deși luptau numai cu furci și topoare împotriva unor armate organizate, n'au putut fi învinși niciodată de aceste armate, și pentru răpunerea lor, a trebuit să se recurgă la viclenie și trădare.

Așezarea oamenilor în Munții Apuseni n'a fost de bună voie, ea ține de cataclism, a avut loc în panică, sub presiunea unor evenimente deslănțuite cu o putere care trebuia să sdruncine din temelii și să năruie suporturile de până atunci ale lumii.

În măruntaiele munților, la izbucnirea erupției vulcanice, aurul a năvălit în toate crăpăturile stâncilor, s'a strecurat, a umplut cele mai mici și mai întortochiate goluri. Afară, pe deasupra creștelor înalte, din stâncă în stâncă, din văgăună în văgăună, tot mai la fund, tot mai în inima adâncă a munților, au început să se scurgă oamenii; când dincolo, departe, în câmpiile fertile, a

Început să se deslănțuie cataclismul primelor năvăliri barbare. Un cataclism nu mai puțin intens, nu mai puțin dramatic și distrugător decât celalt cataclism, al fierbintei și cotropitoare erupții vulcanice. Dezastrul istoric care i-a împins pe oameni din câmpie, tot mai adânc în creierul munților, a fost un dezastru de vaste proporții, un imens și tragic eveniment, cu violențe cari au cutremurat temeliile lumii. De atunci începe o altă istorie.

Se vede înăuntrul minelor cum aurul n'a lăsat liberă crăpătură în care ar fi putut să se ascundă. Se vede afară, între crestele înalte ale munților, cum oamenii la rândul lor, au folosit pentru a se adăposti, cele mai înguste văi, cele mai strâmte și mai încurcate văgăuni. După cum s'au furișat ei cât mai adânc, cât mai între stânci, se poate bănuî ce mare ăra pârjolul care îi împingea din urmă. Se poate imagina cum au năvălit cu toții, massă compactă de oameni, lichefiată de spaimă, și întocmai ca aurul s'au scurs printre crăpăturile stâncilor, s'au adunat câte doi trei într'un gol mai mare și au rămas acolo, nemișcați, lipiți de stâncă, veacuri întregi.

Și pentru ce a fost mai pe urmă, în toate veacurile cari au urmat, paralelismul dintre oameni și aur devine mai valabil, mai acut. În ceea ce privește exploatarea, urmărirea până în pânzele albe. Și a aurului. Și a oamenilor.

Tot din interiorul minelor adânci, putem să ridicăm o imagine revelantă, pentru felul cum au trăit oamenii, sute de ani, după ce, în afara munților, năvălirea hoardelor răsăritene s'a potolit treptat. După ce oamenii

acestora s'au așezat în pustă și au primit dela Papa misiunea să creștinizeze și să civilizeze celelalte seminții, ei proaspeții creștini, ei ultimii debarcați din barbarie, un ev întunecat, de jale și perpetuă iobăgie, a început.

Pentru a ne da seama cum a procedat feudalitatea maghiară față de oamenii retrași între stâncile Munților Apuseni, să coborâm din nou în minele adânci de aur. Aur și oameni. Acestor două filoane li s'au luat urma și au fost vâdate, au fost stoarse de tot ceea ce au putut să dea, prin cele mai teribile procedee.

Încă de pe vremea Romanilor era întrebuințată metoda focului. Cantități enorme de lemne erau coborâte în crăpăturile munților, acolo unde se găsea aur și un foc uriaș ținea câteva zile sub stâncă, până ce muntele de piatră devenea incandescent. Atunci, aruncau deasupra mari cantități de apă. Piatra plesnea, se scorojea, și dintre fărâmiturile ei, se alegeau bucățile prețioase de aur.

Cu mult înainte de Avram Iancu și de Horia, a fost *Doja Gheorghe* care a făcut o teribilă răscoală. În armata lui, țăranii Români s'au unit cu țăranii Unguri și au luptat cot la cot împotriva nobilimii maghiare. Dar *Doja Gheorghe* a fost prins și călăii l-au așezat de viu pe un tron de fier înroșit în foc. În cap i s'a pus o cunună de fier fierbinte, scoasă dintr'un foc tot atât de uriaș, ca acelea care se făceau în mine pentru a extrage aurul.

Așa a fost martirizat în 1514 *Doja Gheorghe*, care strânsese în armata lui țăranii Români și Unguri pentru a lupta împotriva stăpânitorilor.

Dar acești nobili stăpânitori, nu s'au mulțumit numai cu atât. Cei nouă tovarăși ai lui, căpeteniile armatei de

răsculați, au fost obligați, sub o ploaie de bice, să taie cu cuțitul din trupul fript al lui Doja Gheorghe și să mănânce din el, să mestece între măsele și să înghită carnea batjocorită și martirizată a acestui prim răzvrătit.

După el au mai fost alți răzvrățiți și stăpânitorii n'au stat o clipă la îndoială să întrebuințeze și cu ei, metoda focului.

Aur și oameni. Exploatare a aurului, exploatare a oamenilor. Prin orice mijloace să se pună mâna pe tot filonul, să se stoarcă din el tot ce poate să dea. Acei oameni sălbateci și slabi din Munții Apuseni valorau, pentru stăpânitori, greutatea lor în aur. Și cum n'ar fi făcut atât, când dintr'o săptămână, iobagi cum erau, trebuiau să muncească șase zile pentru stăpânitori, fără plată, fără mâncare, fără să primească în schimb decât bătaii cu biciul. Cum nu se poate mai prețioasă, era vâna aceasta de oameni din Munții Apuseni! Pentru a pune mâna pe ea, pentru a nu o mai scăpa din mână, nobilii Unguri au uzat de toate procedeele.

Acum, în minele de aur, un om face cu dalta o gaură adâncă, pune dinamită și stânca sare în aer. Aceeași voință de a răpune, de a subjuga cu orice preț, prin orice mijloace, s'a exercitat și împotriva oamenilor, veacuri întregi. Degeaba au fugit ei o sută de kilometri în inima munților, degeaba s'au așezat în cele mai strâmte văi. Când hoarda flămândă le-a luat urma, când au mirosit ei ce pradă bună sunt acești oameni, câte lucruri se pot storce din mușchii lor, partea întunecată, de jale și iobăgie, a istoriei a început.

S'a întrebuințat împotriva acestor oameni focul, li s'a pus dinamită în măruntaie, au fost săpați cu dalta și cu ciocanul, li s'au rupt oasele, li s'a scos măduva din șira spinării, au fost găuriți, sfredeliți, întocmai ca și minele de aur, au fost urmăriți până în fundul lor cel mai adânc, pentru a vedea ce mai ascund acolo, pentru a stoarce din ei ultima picătură pe care o mai puteau da. Au fost exploatați, în sensul ticălos și în sensul tehnic al acestui cuvânt. Au fost exploatați ca niște mine de aur, cu sete, cu înverșunare, cu patimă nebună. Dalta și sfredelul stăpânitorilor i-a găurit, i-a ciuruit, le-a ajuns până 'n măduva oaselor pe care au supt-o flămânzi, afară. Oamenii aceștia au răbdad, au lăsat să fie storși, supti, până la ultima picătură. Atunci au izbucnit.

Și istoria a cunoscut, cu mulți ani înainte de revoluția franceză, una din răscoalele cele mai cumplite și mai pline de sânge. A fost a lui Horia, Cloșca și Crișan.

Urmașii acestora, direcți, os din osul lor rupt sub roată, sânge din sângele lor curs sub loviturile biciului, trăiesc și azi mai departe, în aceleași locuri, tot atât de lipiți de stânci, tot atât de înrudiți cu munții și cu în-cruntata lor măreție. Sunt Moții pe cari îi vom cunoaște în cursul acestui voiaj.

O FEMEIE MĂNÂNCĂ UN MĂR

Dela Turda spre Abrud, pleacă de două ori pe zi o mocăniță. E cel mai bun mijloc pentru a ajunge în Țara Moșilor. Sunt aproape o sută de kilometri pe care mocănița îi face cam în cinci ore. Sunt două mocănițe. Una pleacă din Turda, alta din Abrud, cam în același timp, așa că la jumătatea drumului se întâlnesc, își dau bună ziua, și se mai odihnesc puțin. Pe urmă, fiecare pleacă mai departe.

Mocănițele au rămas de pe vremea Ungurilor. Sunt tot tinere și-și fac treaba în fiecare zi, cu sârguință. Pe burtă au o etichetă pe care scrie: *Viteza maximă 30 km. pe oră*. Vă amintiți? Așa scrie și pe locomotivele din gara de Nord: *Viteza maximă 120 km. pe oră*. Dacă n'ar fi fost eticheta asta care să facă legătura, aș fi uitat să vă spun că mocănițele sunt niște mici și vrednice locomotive. Niște locomotive de maximum 30 pe oră. Față de locomotivele pe care le cunoaștem, ele nu-s mai rășărite ca niște pui, pe lângă o cloșcă.

Mocănițele trag în Țara Moșilor, pe o linie îngustă de jucărie, câte trei patru vagoane. Impărțite și ele în

clase. În clasa întâia și a doua călătoresc ofițeri, funcționari ai Statului sau negustori veniți după aur. Lume de toate felurile, amestecată.

În clasa treia nu e niciun fel de amestecătură. E viața adevărată de aci, din Țara Moșilor. Oameni cu cojoace enorme de piele de oaie întoarse pe dos, și ceea ce e mai curios în comparație cu acest vestmânt polar, pe vârful capului, cei mai mulți dintre ei, poartă abia o tichiuță, o pălărie plată, ca o farfurie întoarsă cu fundul în sus. Și gerul e întotdeauna dela minus 20 de grade mai departe.

În trenul acesta, înainte încă de a ajunge în inima Țării Moșilor, am văzut două lucruri minunate. Am văzut o femeie mâncând un măr și felul cum Moșii privesc munții. Pe urmă n'am mai văzut nimic atât de adânc, atât de revelatoriu.

Așezați pe băncile de lemn ale vagonului, Moșii priveau munții. Erau colțuroși, prăpăstioși, acoperiți de zăpadă, într-o parte și alta a drumului, tari, de gresie, formați din stânci aspre și învălmășite. Moșii îi priveau. Tăcuți, pe gânduri, cu fruntea încruntată, pleoapele lor se închideau și se deschideau, lăsând să se strecoare munții înăuntru, în fășii subțiri, ca și cum ar fi fost o băutură rară pe care ar fi vrut să o guste cât mai îndelung. Erau Moși cari se întorceau din câmpie. Nu priveau munții. Îi sorbeau încet printre pleoape.

În vagon, mai veneau dela Turda un acar dela calea ferată și nevasta lui. Oameni tineri. Femeia avea mâini mici și o eleganță naturală în gesturi, o eleganță simplă care venea la suprafață din fundul oaselor, ca un izvor

limpede dintre munți. Avea ochi negri, vii și sprâncene puțin speriate, ca de veveriță. Cu toate că tânără, fața începuse să-i fie brăzdată de riduri. Privind desfășurarea peisajului, sau altă desfășurare, interioară, de sentimente, se încrunta uneori. Fruntea ei avea atunci ceva agresiv. O agresivitate concentrată și amară.

La o stație, o femeie vindea mere dintr'o traistă, ceva mai acre și mai scumpe ca în București. Un om gros, îmbrăcat nemțește, s'a coborât și a cumpărat. Bărbatul femeii, ceferistul, avea o tabachere cu tutun. Omul care cumpărase mere, isprăvisese tutunul. Atunci el i-a zis ceferistului: pòftim un măr pentru nevasta d-tale și dă-mi și d-ta să fac o țigare, că mi-am terminat tutunul.

Femeia a pus mărul alături pe bancă. Bărbatul ei a scos un briceag, l-a deschis, și a îndemnat-o să mănânce darul omului gros, care acum își pufăia mulțumit țigara.

Femeia a început să mănânce mărul. Mari actrițe ale lumii, unde sunteți, să vedeți pe această țarancă, pe această femeie din Țara Moșilor, mâncând un măr? Mânca? Mânca; și în același timp părea că se roagă, că spune o poezie, că stă de vorbă cu Dumnezeu.

Întâi a luat mărul și l-a privit câteva clipe printre pleoapele pe jumătate închise. Era respect, admirație și bucurie, puțin tristă, puțin amară, în fața celui lucru pe care îl avea în mână. Cred că numai diamantele rare, de îndrăgostiți ai lor, au mai fost privite în felul acesta.

Pe urmă a început să taie mărul cu briceagul. Dar cum aş putea să reproduc în cuvinte eleganța pură și elementară din gesturile acestei femei? Nu numai că nu era nimic obișnuit, nimic vulgar, dar părea că oficiază

un cult, că se împărtășește dintr'un mister. Când lua bucata de măr și o ducea spre gură, buzele ei păreau că murmură o rugăciune.

Mi-am adus aminte de Biblie și de rugăciunile pe care le spuneau primele seminții de oameni ori de câte ori luau contact cu elementele de viață ale naturii. Atunci când se spălau pe mâini cu apa râurilor, atunci când vedeau soarele, atunci când se pregăteau pentru marele eveniment, de a mesteca între măsele o bucată de pâine făcută din grâul pământului.

Și între gesturile vechi de două mii de ani ale acestei femei din munții Apuseni, urmașe a Dacilor și a Agatyrșilor, și gesturile femeilor din Biblie, nu era nicio deosebire. Aceeași eleganță neînvățată, necopiată după modele de dinafară, ci pornind dinăuntru, din fundul oaselor. Aceeași nesilită divinizare a elementelor naturii, marea bucurie de a intra în contact direct cu ea. Marea bucurie de a vedea lumina soarelui, de a face gesturi, de a mesteca între măsele esența pământului concentrată în sfera primordială a unui măr.

În timp ce vagonul de clasa treia, mocănița, celelalte vagoane, pătrundeau tot mai mult în inima munților acoperiți de zăpezi imense.

SĂRĂCIA DIN ȚARA MOȚILOR

Problema sărăciei din Țara Moților, despre care dela Unire s'a vorbit și s'a scris atâta, se complică și devine într'un anume sens o problemă irezolvabilă, prin dragostea profundă a acestor oameni pentru munții lor sterpi, stâncoși și nefertili. Măsurile economice luate din București, fără a ține seamă de acest element biologic și ancestral, n'au putut da decât rezultate deconcertante.

Iată, de exemplu, dintr'un cabinet cu fotolii de piele, s'a emis ideea: să-i luăm pe Moți și să-i colonizăm în câmpiile fertile ale Banatului. Moții s'au înscris pe liste și s'au dus bucuroși. Dar după două luni au fugit din câmpiile fertile ale Banatului, și s'au întors acasă în munți, la sărăcie.

Ce-ați făcut mă, prăpădiților? i-au întrebat, furioși, oamenii autorității. Statul vă dă pământ și voi, așa faceți?

Pretutindenii Moții au dat același răspuns, învariabil, ca și cum ar fi fost învoiți: *Domnilor, nu putem sta în câmpie, că ne uscăm. Noi suntem învățați să trăim la umbra brazielor.*

Și astfel Moșii s'au întors în munți, să stea la umbra brazilor, să guste din nou din vieța de munte și din sărăcie. Aceasta e problema moșilor, prezentată în cerc vicios. Să se despartă de munți nu pot că se usucă; iar munții sunt stâncoși, arizi, nefertili.

Sterilitatea lor nu poate fi rezolvată cu decizii binevoitoare. Și nici atașamentul Moșilor pentru munți, atașament care merge până la încăpățănarea de a nu ieși toată vieța din văgăunele de piatră în care i-a pecețluit un trecut năpraznic și vijelios. Ei pot rătăci o vreme prin țară, cu ciubăre sau alte treburi. Dar dela un timp îi prinde dorul, și nimic nu-i mai poate opri să se întoarcă acasă. Virtute sau defect, Moșii își iubesc munții cu o dragoste organică, subterană, neajunsă în sfera exprimării și a cunoașterii, rămasă în adânc, pe fundul oaselor.

Pe dedesupt, prin cele mai adânci zone ale ființei lor, Moșii sunt legați de munți cu lanțuri trainice, cu neputință de rupt. Ei nu știu să vorbească multe despre dragostea lor; simt numai, că după câteva luni în câmpie, încep să se usuce.

Singur Giură Nicolae era un moș detracat, în sensul că în loc să tacă și să privească munții, încrunțat, îi plăcea să vorbească de câte în lună și stele. Astfel se face că tot povestindu-și vieța a venit la rând și războiul mondial. Atunci Giură Nicolae și-a tras pantalonul până la genunchi: pulpa era uscată pe os, tăiată, găurită, cicatrizată și cusută în toate sensurile. A pus apoi degetul într'un loc, în jos pe greabănul gâtului și s'a văzut urma schije de obuz. Giură Nicolae a fost în armata austro-ungară și s'a luptat pe frontul italian. Povestește încântat

despre isprăvile lui. A fost rănit și iar s'a întors și iar a fost rănit. A fost trimis după aceea pe frontul rusesc.

— Tare am avut de suferit acolo, oftează acum din fundul inimii, Giură Nicolae.

— Te-au rănit iar?

— Nu m'au rănit, n'am avut nimic din partea asta, dar tare era țara păcătoasă.

— Păcătoasă?

— Numai câmp și câmp. În Italia (acolo unde îl sfârtecaseră obuzele) mi-a plăcut. Erau munți, îți venea să mai trăiești. Dar la Ruși, ce țară păcătoasă! Tare am avut de suferit.

— Nu-ți place la câmpie?

— Nu-mi place? Nu că nu-mi place. *Da' nu pot*. Eu nu pot fără munte.

Ce nu poate Giură Nicolae fără munte? Tot. Tot ce poate altminteri, cu munte. Să fumeze țigare, să stea de vorbă, să se scarpine în cap, să se uite lung la ascuțișul toporului.

În Țara Moșilor, toporul nu e numai un lucru oarecare, din inventarul gospodăriei. Toporul e o uneltă esențială, un element de viață, ceva indispensabil, pretutindeni prezent, ca apa, ca aerul, ca respirația. La Câmpeni, jumătate din vitrinele prăvăliilor sunt ocupate numai cu topoare, de toate dimensiunile, aranjate în toate felurile, cu tăișul scos în evidență. E marfa căreia trebuie să i se dea locul de cinste. Moșii vin din creerul munților, dau o roată prin târg, se uită lung la vitrine și pornesc înapoi cu un topor în mână.

Un om și un topor, un om și un cal, un om și un brad, acestea sunt aspectele sub care se prezintă vieța aici. Un om și o femeie, o femeie și un copil, o femeie și un fus de lână — și gata; vieța a epuizat toate combinațiile pe care le putea face. Sunt numai câteva lucruri, simple, elementare, în care vieța se poate manifesta aici și aceasta e adevărata sărăcie din Țara Moșilor. O sărăcie în sensul rezumării vieții numai la câteva elemente, indispensabile. Rusticitate. O casă: o cameră. O cameră: lemne de brad bătute unul peste altul. Atât. Înăuntru alte câteva bucăți de lemne, un pat, o masă. Asta e totul. E o sărăcie prin lipsă de obiecte. Aceste obiecte sunt atât de puține, atât de nude, încât nu pot sugera nici măcar imaginea mizeriei.

Sărăcia din Țara Moșilor, e *sărăcie lucie*. Mizeria presupune o anumită promiscuitate, murdărie, haine sdrențuite, prăbușiri interioare. Nimic din toate acestea în Țara Moșilor. Oamenii sunt săraci, o sărăcie liniară, limpede, dreaptă. Și când spun aceasta nu îmi fac o imagine despre mizerie numai din aspectele pe care ea le ia în cartierele periferice ale marilor orașe, ci chiar dela țară. Sunt sate unde într'adevăr se poate spune că e mizerie. Curți pline de noroi, băltoace infecte în care se scaldă porcii, case dărăpănate, scorjite, copii murdari, plini de bube. Toate acestea nu se pot petrece decât în satele de câmp, acolo unde e pământ moale, humă, și mizeria găsește material în care să lucreze.

Țara Moșilor e o țară de piatră. Mizeria n'are material în care să lucreze. Vieța se reduce numai la câteva elemente. Pentru a fi mizerie ar trebui să fie mai întâi

lucruri în care mizeria să se manifeste. Un om și un topor. Ce le poate face mizeria? O bucată de scândură de brad. Ce-i poate face mizeria? Ce să sape, ce să scurme, ce să prăbușească? Totul e aspru, gol și tare ca și stâncile munților de jur-împrejur. Sărăcia din Țara Moților e o sărăcie de piatră, o sărăcie de stâncă tare. Ce e, în ce privește bogăția, fertilitatea, mai sărac ca o stâncă? La fel cu stâncile din țara lor, sărăcia Moților e o sărăcie nudă, lipsită de aspectele mizeriei. E ca sărăcia unui om în pielea goală, lipsit până și de sdrențele necesare ca să poată avea o înfățișare mizerabilă.

În Țara Moților nu sunt decât brazi, oameni, topoare și stânci. Mizeria n'are cum să le folosească pentru a crea un spectacol halucinat, așa cum se petrece în țările de pământ, în mahalalele marilor orașe. Țara Moților e o țară de piatră unde și sărăcia e aspră și tare ca piatra.

Dar aceste lucruri, reconfortante într'un anume sens, sunt numai în ceea ce privește aspectele exterioare ale vieții din Țara Moților.

Dacă țara e de piatră și sărăcia tot de piatră, dacă vieța e pusă sub zodia viforoasă a munților aspri, cu creste ascuțite în bătaia vântului, dacă raporturile între oameni și natură se fac sub semnul stâncii și al granițului, mai rămân înăuntrul lor măruntaele de carne pe care spirocheții și microbii tuberculozii îi sfredelesc, în Țara Moților, ca și la București sau în orice altă parte. Afară nu se vede nimic. Dar în fund de tot, se petrec lucruri care nu mai sunt tot atât de simple și de elementare ca raporturile dintre om și topor, dintre om și

pădure. Și astfel, Moșii sunt puși pe picior de egalitate cu restul lumii, intră în cercul civilizației, nu prin felul lor de viață, ci prin felul lor de boală.

Din tot ceea ce a născocit civilizația modernă, ei nu intră în contact nici cu lumina electrică, nici cu cinematograful; ci cu reacția Wassermann și cu neosalvarsanul. Numai boala lor are aceleași exigențe ca și restul lumii civilizate. Viața e cu sute, poate cu o mie de ani, în urmă.

Dacă oamenii aceștia n'ar fi cunoscut boala, ei ar fi rămas și pe dinăuntru, cu toate virtuțile și defectele stâncii, așa cum sunt în afară. Aspri, colțuroși, năpraznici.

Ce surpriză stranie, când începându-se campania sanitară, în comuna Albac (comuna lui Horia) din o sută de oameni cărora li s'a făcut reacția Wassermann, nouăzeci și șapte au ieșit sifilitici. Nouăzeci și șapte la sută. E cifra oficială.

Și brazii, înalți, semeți, cutezători, sunt roși pe dinăuntru de carii. Și stâncile aspre, stâncile de granit, sunt mâncate de viermii crăpăturilor, și în unele nopți se prăbușesc cu sgomot în fundul prăpăstiilor.

Dacă n'ar fi fost boala, oamenii aceștia ar fi putut privi civilizația în față, superiori; oameni de granit, oameni de stâncă tare, fără niciun fel de crăpătură pe dinăuntru. Dacă n'ar fi fost boala... Așa, ce stranie, ce ne la locul ei, este prezența siringii cu lichidul roșu al neosalvarsanului, în țara aceasta unde nu sunt decât munți, păduri de brad și topoare. Numai în privința aceasta, a sifilisului și a tuberculozii, Țara Moșilor nu mai e o țară de piatră; ci vulnerabilă ca toate celelalte

mizerabile provincii. Draperiile de piatră ale munților cari au oprit armatele asupritoare, n'au putut să oprească armata subtilă a spirocheților. Se spune că fosta stăpânire știa în ce grad e întinsă molima aici, și se bucura că acest neam care i-a dat atât de lucru, e ros pe dinăuntru, subțiat, minat, de bolile grave în care ea găsea un aliat. Războiul de bacterii, preconizat pentru viitor, e după cum se vede, o infamie mai veche. De pe urma acestei metode de a subția rezistența poporului exploatat, sunt și acum atât de mulți brazi în cimitirele din Țara Moșilor, atât de mulți brazi, adică atât de multe mor-minte de băieți tineri.

Cimitirele din Țara Moșilor!

Dintru început nu se pun cruci la căpătâiul băieților tineri, ci cel mai înalt brad pe care toporul l-a găsit în pădure.

Un om și un brad. Vieața e aici simplă, elementară.

Atât cât trăiesc și după ce mor, Moșii sunt la fel cu stâncile aspre, bătute de vânt. Nu se văicărește lumea prea mult și mai ales nu se fac acele interminabile pomeni obișnuite în părțile de pământ ale țării. Totul e aspru, uscat și sec, ca stânca. Toporul taie din pădure cel mai înalt brad, îl curăță de crengi până aproape de vârf și îl pune la căpătâi.

Singura alintare, singurul ornament, sunt bucățile de lână colorată pe care femeile le anină de crengile de vârf. Lâna se găsește în casă, e ca și toporul, ca și bradul. Dela oraș nu se cumpără niciodată nimic.

Sufletul acestor oameni nu cunoaște jalea și marile disperări ale câmpiilor nesfârșite. Incrunțați, tăcuți, aspri,

colțuroși. Nu vorbesc. Așa cum au născocit tulnicul și fluerul pentru a-și spune jalea înlocuind cuvintele, așa pun bradul la căpătâiul mortului tânăr. Trece vântul printre crengi, și cântă el mai bine.

Fluere imense sunt brazii înalți din cimitirele din Țara Moșilor. În lemnul de brad e închisă toată jalea omului. Destinul, în stânca aspră, bătută de vânturi. Un om și un brad, un om și o stâncă. Atât.

UN OM A TRECUT PESTE MUNȚI

Intr'o dimineață în *Roșia Montana*, al cărui nume nu e o simplă complezență, ci e în adevăr un sat foarte muntos. Luni și Marți a nins; cantități formidabile de zăpadă. Miercuri a fost o zi liniștită. Vine vorbă că pe drum, spre celelalte sate, zăpada e mai înaltă de un metru. Joi a început să ningă și să viscolească din nou. Până Vineri seara, ninsoarea densă, compactă, nu încetase încă.

— Măine, n'o să se poată face târg, spun negustorii. În fiecare Sâmbătă, la Roșia-Montana, se face târg săptămânal. Vin țărani din zece, cincisprezece sate de jur-împrejur. Aduc cu spinarea mere, nuci, smântână și lapte. Iși cumpără din târg talpă pentru opinci, iar cei mai săraci din ei, câte o traistă de mălai.

Vineri noaptea a viscolit mereu, până târziu. Abia spre ziuă vremea s'a mai potolit. Zăpada pe munți atinge doi metri.

Cu toate acestea, Sâmbătă dimineața târgul a început să se înfiripeze. Pe la ora opt și-au făcut apariția primele femei, încătoșmate, înfofolite, cu hainele îmbibate de zăpadă. Pe hainele lor, dintr'un material aspru și

grosolan, cu pori adânci, încrețite, reproducere în stofă a peisajului de aici, a munților stâncoși și frământați; pe hainele acestea zăpada s'a impregnat compactă, s'a bătut bine, adânc, ca și cum ar fi făcut parte din urzeala materialului. Puțin cocoșate, semănând bine cu niște mogâldețe, cum treceau coama muntelui; femeile aduceau doniți cu lapte.

În Țara Moților nu există sticle decât la prăvălii, și acolo numai câteva, mai puțin de o duzină. Incolo, numai vase de lemn, doniți, ciubere, în fel de fel de forme și de mărimi. Laptele se vinde în niște donicioare de lemn, ceva mai mari de un kilogram, numite cupe. O cupă e cam ce era pe vremuri ocaua: cinci litre. Li se astupă gura cu un capac tot de lemn, lipindu-l de fiecare dată cu miez de pâine, și laptele călătorește peste munți, din sat în sat, fără să se verse o picătură.

Au mai sosit între timp oameni cu bucăți de unt, cu mici ustensile de lemn, cu săniuțe pentru copii. Totul e frecat, îmbibat, saturat de zăpadă. Și locul unde se ține târgul acum, e o imensă movilă de zăpadă. Oamenii se salută între ei cu sunete guturale, își fac unul altuia semne scurte cu mâna.

— Cum ai trecut mări? Celălalt râde încet, își sburlește mustața. Asta vrea să spună că a avut mult de luptă cu zăpada.

Intr'un târziu, trase de boi puternici, roșcați, sosesc și câteva căruțe cu lemne. Dejugă mai la o parte, mai la marginea târgului. Negustorii din Roșia-Montana încep să le dea târcoale, le privesc îndelung, le cântăresc bine cu ochii și pe urmă pornesc în altă parte cu aerul

nesatisfăcut. Oamenii și boii cari le-au adus, găfâie de obo-seală. Boii, cel puțin, au să se odihnească. Dar pe oameni, au să-i treacă în curând toți fiorii. Spaima că se închide târgul și rămân cu lemnele nevândute. Să te întorci cu ele înapoi în munte? Mai mare jalea de boi!

Un om a trecut peste munții acoperiți de zăpadă și a venit la târgul din Roșia-Montana. A făcut cale de vreo doisprezece kilometri pe jos, cu marfa lui în spinare, luptându-se cu zăpada. În târg, s'a așezat la rând cu ceilalți oameni cari vindeau, și în picioare, resemnat, a început să-și aștepte cumpărătorii. Știți care era marfa acestui om; ce avea el de vânzare în Sâmbăta aceea la târgul din Roșia-Montana?

O legătură de lemne de foc, pe care le adusese în spinare dela doisprezece kilometri, peste munte, prin zăpada înaltă până la piept. Vreo patruzeci de kilograme de lemne. Asta era toată marfa lui. Pentru atât venise la târg. O legătură de lemne, aduse cu spinarea. *Opt lei*. Acesta e cel mai senzațional lucru pe care l-am întâlnit în Țara Moșilor. Senzațional? Eh, Dumnezeuule, când mi-am dat seama de ce a fost în stare acest om, când știam că de o săptămână nu mai stătuse zăpada și ce înseamnă să mergi peste munte chiar cu spinarea goală, am simțit că'mi crapă capul.

Dar faptul că ajunsese până aici, nu însemna mare lucru. Acum începea partea mai grea decât trecutul muntelui: să-și găsească un cumpărător. Lemnele se vând tocmai la urmă, spre sfârșit. Așa că mai avea de stat lângă grămada lui, strâmb, ca un semn negru de întrebare pe fondul alb al zăpezii imense.

A început să ningă din nou, fulgi mari și deși, dar târgul e în toi. Gospodinele apar de pe toate ulițele și încep tocmeala. Păstrez o bună amintire tocmelelor din târgurile Țării Moșilor. Tocmeala e un lucru grav și serios, care se face pe îndelete, un lucru nepervertit și neviclean; o tocmeală limpede, cinstită, asupra căreia se stăruie îndelung, de parcă e un ritual plăcut al cumpărării, fără de care târguiala n'ar mai avea niciun farmec. Cea mai lungă tocmeală se duce în jurul ultimului leu. Vin fete de șaptesprezece ani cu cupe de smântână, sau cu unt, și se tocmesc, se tocmesc, de parcă ar fi negustorese de când lumea.

— Ia fată, treisprezece lei.

— Ba, bade, *că nu se plătie*. «Nu se plătie», e expresia cu care rezistă prețurilor mici, oferite, cei care vând. Ea e pronunțată cu un accent deosebit și înseamnă că suma oferită nu plătește valoarea mărfii, dar mai ales oboseala cu care a fost adusă. Nu se plătie, de unde vin eu cu ea...

În afară de această expresie și de alte câteva, Moșii vorbesc o românească perfectă, fără niciun fel de accent, așa cum se vorbește în mijlocul Bucureștilor. Oltenii sau Moldovenii se deosebesc, după vorbă, mult mai mult decât Moșii. Cât despre acel fel de a vorbi «ardelenește» (no că tunie dracu în tinie!) exploatat pe scenele teatrelor de cartier, el privește poate pe locuitorii din alte părți ale Ardealului.

No, se spune și în Țara Moșilor. Orice frază trebuie să înceapă sau cu *no*, sau cu *d'apoi*. Dacă nu se spune: no, că mâine mergem la Abrud, atunci trebuie să se

spună neapărat: d'apoi mâine mergem la Abrud. No, că de mâine o să fie vreme bună. D'apoi de mâine o să fie vreme bună. No și d'apoi sunt un fel de introducere, un fel de cheie de sol a oricărei fraze. În trei zile nici nu mai puteam vorbi decât în felul acesta.

— No, domnule Grigore! Cumperi niște lemne dela un om? Domnul Grigore se uită la mine și începe să râdă amical.

— No, că ce te-ai apucat să faci pe aici?

— D'apoi nimic. Numai că e un om cu niște lemne și zic să le cumperi d-ta.

— No să vedem, răspunde domnul Grigore. Și pornim prin zăpadă într'acolo.

Ninsoarea a încetat. Domnul Grigore e unul din marii negustori de aici, un bogătaș pe drept cuvânt. În casa lui stau de o săptămână. În afară de cameră, plătesc douăzeci și cinci de lei pe zi pentru cele zece bucăți de lemne cu care se face focul seara. Domnul Grigore e un mare negustor. Are o cârciumă într'o parte a pieții, iar în cealaltă, un magazin de coloniale. Domnul Grigore mai e tovarăș la niște mine cu domnul Gruber. Domnul Gruber e tatăl acelei fete care traversează satul cu un aer de prințesă, însoțită de un câine roșcat, mare cât un vițel. Cine e dumneaei? am întrebat. E fata d-lui Gruber, are trei kilograme de aur zestre, mi s'a răspuns.

Era o fată blondă, bine construită și avea un câine mare cât un vițel. Erau munți, erau zăpezi imense, erau multe lucruri în satul acela. Era omul meu, domnul Grigore. Domnul Grigore, se agită toată ziua, muncește din greu, seara cade de oboseală, buștean. Domnul Grigore

are copii mulți și numai două prăvălii. Minele merg destul de prost. Cinci, șase kilograme pe an. Lucrează vreo două duzini de oameni. Uneori nici n'ar avea cu ce să-i plătească. Noroc că domnul Grigore are prăvălii. Oamenii mai beau o țuică, mai iau o pâine și gata leafa pe-o săptămână. Toți oamenii cari, într'un fel sau altul, au de luat bani dela domnul Grigore, trebuie să treacă mai întâi pe la cele două prăvălii. Ori într'una, ori în alta, suma se achită.

Acum târgul e pe sfârșite. Au mai rămas câțiva oameni răzleți, ici și colo. Treptat, își iau traista în spinare și apucă pe cărare spre munte. Un om cu o traistă în spinare, urcând spre munte, singur pe o cărare îngustă, puțin cocoșat, puțin crăcnat, iată un alt tablou în care e cuprinsă toată Țara Moșilor.

Eu și cu domnul Grigore mergem prin mijlocul târgului spre semnul negru de întrebare, care de două ore nu s'a clintit din loc.

Homo homini lupus. Nu mă gândisem la una ca asta, dar așa a fost. Eu și cu domnul Grigore ne apropiam de omul acela. În drum ne-am oprit câteva clipe și am făcut cunoștință cu domnul Țura, alt tovarăș la minele de aur. E voinic, aproape să plesnească. Tocmai și-a făcut o pereche de cisme noi pe care acum le-a încălțat pentru prima oară. Ni le arată și ni le explică. O mie cinci sute de lei. Pe vremuri își făcea cisme de patru mii de lei. Ehe, pe vremuri... Cismele aveau la toc o dungă de aur. Era pe când nu se întorcea dela Abrud fără cinci lăutari în urma trăsurii.

Mai vine și un frate al domnului Țura. Și el și-a făcut o pereche de cisme mai pe toamnă. O mie opt sute. Parcă's mai bune. Le compară și le confruntă cu celelalte de o mie cinci sute. Nu-s mai bune. Să știi că l-a păcălit cismarul. La cine le-ai făcut? La Niculaie? Păi tot la Niculaie și eu. Las' că nu mă mai vede el altădată. Mă duc la Ionuș, e tânăr, s'a însurat acum. Crezi că Ionuș? Da, da, lucrează foarte bine.

— Ați auzit că azi dimineață pe la cinci a fost o haită de lupi? Era să mănânce niște băeși cari veneau la lucru. Ale dracului lighioane! Le ies ochii din cap acum. Ehe, zăpadă de doi metri pe munte. Nu mai au încotro. Au să crape de foame.

— Dar cu ce-aveam noi vorbă, ce s'a făcut? Tot șaizeci de mii? Cincizeci să-i spui. Mai mult nu putem, că nici nu face. Așa cu lupii. Sunt flămânzi rău, și-au ieșit din minți.

Cei doi frați, își îndreaptă cisme, unul într-o parte, altul în cealaltă. Când sunt la câteva zeci de metri se opresc, și își mai fac semne cu degetele mâinilor. Auzi? Să-i spui cincizeci. Mai mult nu putem.

Semnul negru de întrebare așteaptă mai departe. Mă apropiu cu domnul Grigore și îl privesc cu atenție. E un om de vreo patruzeci de ani, de statură mijlocie. Are fața suptă, pielea cu țepi, întinsă pe maxilare. Mustățile stau sburlite sub nas. Imbrăcămintea obișnuită, din materialul acela aspru, cu asperități adânci în care zăpada se impregnează până la fund. Picioarele sunt învelite în câteva straturi de obiele de care zăpada s'a prins și mai vârtos, încât jos, lângă opinci, par niște buturugi, niște

trunchiuri de copac, înfipite adânc în pământ. De altfel în toată înfățișarea lui, cum stă proptit acolo de două ceasuri, e ceva de copac singuratec și ciudat. E un om al pădurii acesta, cu care avem de aface. Și la picioarele lui, grămada de lemne, netede, grele, de dimensiunile și de forma unui cosciug arhaic, grosolan. Mi-l închipui încăodată, cum a trecut peste munți, bătut de vânturi, înotând în zăpadă, cu stiva de lemne în spinare. Acum ține mâinile ghemuite, în buzunarele prea strâmte. Când le scoate, sunt parcă împușcate cu cremene. În realitate, sunt numai biciuite de vânt.

— No, de vânzare ți-s lemnele; cum de nu le-ai vândut până acum? întreabă domnul Grigore privindu-le oblic, privire de cunoscător. Stiva era perfectă, lemnele drepte, unul peste altul, lipite în tot lungul suprafeții.

— Nu s'o găsit *nimeri* să le ieie, răspunde omul, lăsându-și greutatea trupului de pe un picior pe celalt.

— D'apoi că le-oți lua dumneavoastră, întreabă el apoi, cercetător. Domnul Grigore, face semn din cap că le ia.

— Le iau. Cât vrei pe ele?

— Opt lei.

— Opt lei? Că nu-s așa multe să facă opt lei. Eu îți zic șase, vorbește domnul Grigore domol. Mie îmi crapă capul pentru a doua oară. Dar omul cu lemnele rămâne neclintit, ca și cum l-ar fi izbit cineva cu biciul în obraz și acum ar vrea să-l sfrunteze cu privirea.

— Iei șase lei? revine domnul Grigore dacă vede că celalt nu răspunde.

— Ba, domnule, *că nu se plătie*.

— Ce nu se plătie, Dumnezeuule? Lemnele, că le-a adus peste munți, sau că stă de vorbă cu domnul Grigore? Nimic nu se plătie. Nici vieța, nici cerul, nici pământul nu se mai plătie, dacă din gura domnului Grigore a putut ieși o astfel de propunere. Acolo în creierul munților, după ce a nins o săptămână întreagă, unui om care numai el și oasele lui știu ce au avut de pățimit până au răzbit cu legătura de lemne în târg.

Cu toate acestea pământul nu a sărit în aer, ziua nu s'a oprit în loc, totul a mers mai departe. Și tocmeala a mers mai departe. S'a ajuns astfel la șapte lei.

— Duci lemnele acolo în curte, i-a arătat domnul Grigore casa sa, și a dat să plece.

— Dar banii? l-a oprit omul.

— Banii? Te duci în prăvălie și ceri vinars de șapte lei.

Vinars, înseamnă țuică în Țara Moților. Pentru șapte lei ți se dă un păhărel cât să-l dai de două ori pe gât.

Un om, împins de cine știe ce cumplite nevoi, a venit pe un timp groaznic cu o legătură de lemne să le vândă în târg. A trecut pe drumuri anevoioase, pe margini de prăpăstii, de-a-lungul unor munți teribili. A ajuns în târg. A stat neclintit ore întregi lângă grămada lui de lemne. În fine a venit cineva să i le cumpere. Un domn, un negustor. Dar tot om se chema că e, un frate de aici, dintre munții aceștia încruntați. Și fratele lui om, i-a oferit pe grămada de lemne, vinars, cât să dea de două ori pe gât.

Domnul Țura spusese: au ieșit lupii. Intr'adevăr, lupii...

VIEAȚA ÎN ȚARA MOTILOR

Pe valea Arieșului în sus, în comuna Vidra, se află casa în care s'a născut Avram Iancu. Mică, pierdută sub acoperișul enorm care o strivește și o domină. Ferestrele acestei case, în care a copilărit Craiul munților, poți să le acoperi cu palma. Ea pare și mai mică și mai pierdută față de muntele care în spatele ei, dincolo de apa Arieșului, se înalță spre cer, temut și grav.

Locul acesta e unul din cele mai dramatice peisaje din Țara Motilor. Cum vii din jos, pe măsură ce te apropii de Vidra, muntele de peste apă se încruntă mai tare, își ascute crestele, crește întunecat spre cer, încât ziua devine vânăta. În fața casei lui Avram Iancu, haotica întrecere a stâncilor a atins apogeul. Creste tăioase, stânci goale, încruntate și războinice; prăpăștiile uscate, văi adânci, zgrunțuroase, dureroase pe retină ca o rană de cuțit în carne. E un munte pe care când îl privești, ceva te ustură în fundul ființei tale ca și cum ți-ar trece un fier roșu peste oase. Crestele ascuțite, prăpăstiile de granit, îți seacă măruntaele. Simți cum muntele te lucrează înăuntru, cum pătrunde în tine până în măduva

oaselor și te frământă, te scormone, te preface. Parcă a semănat pe fundul ființei tale niște grăunțe ale încrunțării, ale atitudinii moțești în fața vieții.

Ceva crește acum dinăuntru, amar și dârz, aspru, încruntat și nemilos. Și când privești a doua oară muntele, ai poftă să strângi pleoapele peste ochi, să-ți strecuri privirile afară, subțiri și metalice, ca într'un duel de săbii cu natura. Dar așa numai Moții privesc munții. Evident, numai Moții. Totuși, câteva zile mai mult în fața acestui munte care îți seacă inima și ți-o face de piatră și ai să fii la rând cu toți, un încruntat, un aspru, un om cu inima de piatră.

Câteva zile mai mult! Cum trebuie că a fost atunci Avram Iancu care de mic copil a stat sub vraja sumbră și gravă a acestui munte menit se vede să fie plămăditor de suflete omeneste, de noi tipuri umane! De pe când erau fragede și subțiri oasele lui au fost sub zodia, sub influența acestui munte gigantic, plâsmuitor de caractere aspre și neînduplecate. Pentru că s'a născut și a trăit în casa de aici, așezată în fața acestui munte teribil, revoluția lui capătă încă o explicație. Fiți sigur că de marile bătălii care s'au dat în secolul trecut, muntele acesta nu-i de loc străin. Dacă ar fi să i se facă proces, ar putea fi implicat ca autor moral.

Cum trebuie că e atunci muntele lui Horia? Munte de piatră, sau altfel de realitate, masivă, puternică, sub influența căreia s'a format caracterul lui Vasile Nicola-Ursu din Albac? Poate n'a fost decât un munte interior, o mare îndârjire concentrată înăuntru lui, esența câtorva veacuri amare de iobăgie și bestialități feudale. Dar, așa

cum acestui munte îi corespunde în material uman Avram Iancu, dacă materialului uman al lui Horia i-ar corespunde un munte, atunci, judecând după cei doi oameni, muntele acestuia ar trebui să fie ceva de neînchipuit, esență de granit, cremene, stâncă fulgerată, un lucru unic în lume.

E ceva în felul acesta în țara Moșilor, faimoasa stâncă de bazalt: *Detunata*. Ea ar putea să-i corespundă lui Horia și totuși e departe de a da imaginea întreagă a iobagului dela Albac. El a fost un om fără pereche, un om de carne și de sânge, al cărui trup, ca și al lui Isus, a putut fi supus unui groaznic supliciu, a putut fi zdrobit cu roata și spintecat cu toporul, dar asemeni învierii profetului nazarinean, cu toate că sfărîmat complet, Horia rămâne simbolul unui om de piatră, unui om de granit, capabil să înfrunte toate urgiile. Atunci când veți vrea să vorbiți de un lucru, indisolubil, de un bloc compact, de nesfărîmat, numele lui Horia vă poate oferi cea mai elocventă, cea mai gravă comparație.

Măcelărit cu toporul și hălci din trupul lui spânzurate în patru sate diferite, el trece totuși în istorie ca un om de piatră, ca un om de gresie tare, pe care nimic nu l-a putut sfărîma.

Așa e Horia. Și în fața lui, figura lui Avram Iancu, mult mai apropiat de noi în timp, este mult mai vagă, mult mai nebulos conturată. Nu că ar lipsi elementele istorice. Dar structural, ființa lui Avram Iancu este nebulosă, legendară. Din elemente precise, istorice, Avram Iancu se conturează estompat și legendar. Din imprecizii, din legende, din negura trecutului, Horia se

desprinde masiv și compact, îl simți deodată în memorie, greu, ca o bilă de plumb în palmă. E deosebirea de structură a ființei lor lăuntrice, dintre cei doi mari căpitani ai revoluțiilor din Munții Apuseni.

Horia, iobag bătrân de cincizeci de ani, țăran încrunțat, cu palmele aspre, cu privirea grea și întunecată. În el, seva pământului urcă de-a-dreptul până în creier, fără să treacă prin niciun filtru, cum ar urca în trunchiul unui copac, cu rădăcinile înfipte în toate crăpăturile stâncii. Trec pe deasupra vânturile năpraznice și el rămâne neclintit. Horia e omul de piatră în care s'a concentrat toată tăria munților aspri și stâncoși, toată amărăciunea veacurilor de iobăgie. Interiorul lui sufletește e aidoma peisajului de afară, creste ascuțite, ștânci, prăpăstii, material de granit. Tăcut, întunecat și neînduplecat ca piatra.

Tot de piatră e și Avram Iancu, dar el e o figură cu totul romantică, frunte inspirată, plete fluturate în vânt, plimbări de-a-lungul munților sub razele lunii. El era un intelectual, un tânăr cult din anul 1848 când jumătate din tinerii Europei și-au fluturat pletele în vânt și au făcut revoluție. În viața lui, mai ales în epoca de tragedie, străbate un suflu romantic și îl înrudește cu toate figurile romantice ale secolului.

Vasile Nicola-Ursu nu se înrudește decât cu pământul și cu țăranii iobagi. Figura lui de revoluționar nu are nimic romantic, e aspră, e dură, e de piatră tare, cumplită.

Dar ceea ce trebuie mai ales scos în evidență în revoluția lui Horia, este că dintre cele trei căpetenii ale ei,

niciunul nu avea mai puțin de cincizeci de ani. Avram Iancu când a făcut revoluția avea douăzeci și patru. Cam aceeași vârstă, a tinereții și a elanurilor generoase, au avut-o toți eroii revoluțiilor din secolul trecut.

Numai Horia, Cloșca și Crișan, când au pornit revoluția lor, erau niște oameni bătrâni, de peste cincizeci de ani, cu sângele gros și astâmpărat de viață. La ei n'a mai fost înflăcărarea, ci un lucru mult mai grav și mai cumplit. Revoluția lor a fost a unor oameni maturi. Când oameni de cincizeci de ani pornesc să facă revoluție, înseamnă că iobăgia de care au vrut să scape era îngrozitoare. Nu au scăpat. Au fost frânți cu roata.

Horia, Cloșca, Crișan. Trei iobagi bătrâni, revoluționari și martiri, oameni de piatră și de pământ, vin să se așeze în locul cel mai de cinste în galeria revoluționarilor ieșiți din mijlocul poporului român.

IN NOPTILE CU LUNĂ, FEMEILE TORC CÂNEPĂ

Urc într'o Duminică pe valea Arieşului, în timp ce, dinspre *Albac*, coboară convoaie de sănii încărcate cu scânduri. Oamenii din comuna în care s'a născut Horia nu cunosc altă îndeletnicire decât să lucreze scânduri. Le lucrează ei singuri, cu fierăstraie primitive, şi le duc apoi să le vândă la târgul din Abrud.

Târgul din Abrud are loc în fiecare Luni. Aşa că pentru albăceni, Duminica e una din cele mai grele zile ale săptămânii. Şi pentru boii lor mari, roşcaţi, la fel.

Pentru a fi Luni dimineaţa la târg, Duminică toată ziua şi toată noaptea ei fac drumul dintre Albac şi Abrud, vreo patruzeci de kilometri, pe orice fel de timp s'ar nimeri.

Uneori pe câte un ger de douăzeci şi cinci de grade.

În Duminica în care i-am întâlnit, era un viscol năpraznic, de-ţi venea să crezi că o să mute munţii din loc. Ningea torenţial. Zăpada venea deasă, compactă, răpăia, cădea cu o viteză şi cu o tărie de parcă ar fi fost de plumb. La câte un colţ de munte viscolul răbufnea

deodată, luând sania ca pe o jucărie, și purtând-o spre prăpastie. În mijlocul acestui prăpăd, dinspre Albac sosea, abia urnindu-se, convoiul nesfârșit al săniilor încărcate cu scânduri. Săniile greoaie; boii orbiți de zăpadă, se opinteau gemând din fundul măruntaelor. Pe lângă ei, oamenii roșii de ger ca niște raci fierți, înotau în zăpadă până la genunchi, scoteau din beregată câte un sunet gutural, răgușit. Pe hainele și pe fața lor zăpada se prinsese de cel mai mic amănunt. Deasupra sprințelor se adunase deasă, ca pe o streășină.

Lung, nesfârșit convoiul oamenilor din Albac. Pe deasupra noastră trecea uneori câte o rafală puternică de vânt și de zăpadă. Abia un colț al ei ne atingea în treacăt obrazul, jap, jap. Oameni, boi, săniile încărcate cu scânduri, în văile acelea haotice, parcă fierbeam toți laolaltă într'un cazan imens, satanic. Acum, când îmi aduc aminte, totul pare parcă un vis. Dar pentru nepoții lui Horia, de o sută cincizeci de ani, aceasta e cea mai adevărată realitate.

În fiecare Duminică, între Albac și Abrud se scurge convoiul lor greoi și primitiv. Când se face noapte de-juasă boii și oamenii adorm de multe ori în zăpadă. Spre ora două pornesc din nou, pentru a fi la ziuă în târg. Către prânz, după ce au reușit să vândă scândurile, pornesc înapoi spre casă cu saci de mălai în sanie.

Pe valea cealaltă a Arieșului, spre *Vidra*, drumul e neumblat. Aici, oamenii își fac provizii odată pe an, toamna. Iarna cioplesc din lemn ciubăre, doniți, cu care au să colinde peste vară toată țara. Cei mai înstăriți, în căruțe. Ceilalți, pe spinarea unui cal. Alții, în propria

lor spinare. Iarna stau la adăpost și își fac marfă pentru vara următoare.

Pe valea aceasta, primul sat se cheamă *Ponorel*; e și cel mai mic și mai sărac. Case mici din bârne de lemn, cimitir cu nenumărați brazi împodobiți cu lână roșie, ceea ce înseamnă mulți morți tineri în iarna aceasta. Ce straniu apare pe ușa unei cocioabe (mai târziu aflu că e primăria) un afiș cu: subscrieți la împrumutul de înzestrare. Pe afiș un domn tânăr, îmbrăcat în pardesiu, dând fuga să subscrie până ce nu se închide cassa.

Statistic, sărăcia comunei Ponorel se prezintă astfel: cei 1900 de locuitori posedă următoarea avere:

83 cai.

305 vite cornute.

479 oi.

22 porci.

37 capre.

380 găini.

16 stupi.

72 câini.

Făceți socoteala câte ouă poate să mănânce pe an cei 1900 de oameni dela cele 380 de găini. Făceți socoteala câtă untură le revine lor dela cei 22 de porci. Să nu credeți că mai cumpără. În satele din Țara Moșilor nu se cumpără decât două lucruri: gaz și sare. Restul și-l scot din propriile lor gospodării. Cât scot, ne putem da seama și din cifra câinilor: 72 de câini la un sat de 1900 de oameni, la un sat cu 479 oi, la un sat așezat în inima munților și a pădurilor cu lupi.

Cu toate că pământul din țara lor e cât se poate de ingrat și de nefertil, sunt Moți care se ocupă cu agricultura. Acesta este cel mai impresionant capitol al vieții și al muncii din Țara Moților. Lupta care se dă între om și natură, eforturile desnădăjduite pentru a smulge pământului o înghițitură de hrană, toate acestea sunt de proporții homerice. Pe o zi călduroasă de primăvară, câțiva oameni și câțiva boi își storc ultima picătură de forță pentru a putea urca pe coama unui munte o sută de kilograme de băligar. Sfânt băligar, care pus deasupra pământului pietros, îl face să dea din el firul verde al porumbului. Dacă n'ar trebui transportat în mari cantități, sute, mii de kilograme, oamenii l-ar duce pe locul lor în palme, ca pe un elixir, ca pe o piatră filosofală.

Așa, îl târăsc acolo cum pot, cu eforturi desnădăjduite, cu o trudă care îi sleiește completamente. Un sat întreg nu se gândește toată viața la altceva decât la băligar și cum să-l transporte mai lesne sus, acolo unde fiecare își are o palmă de loc.

Caracteristic Țării Moților e felul împrăștiat al satelor. Câteva case într'o vale și pe urmă restul satului, sute de case împrăștiate pe dealuri, prin munți, prin văgăuni. Sunt sate astfel așezate încât, dacă între un om și un altul este o distanță de numai un kilometru, oamenii aceștia își zic că sunt *vecini dulci*, adică vecini apropiați. E ceva de neînchipuit și totuși vă rog să vă închipuiți un sat din Țara Moților, casele împrăștiate la mari distanțe, una pe deal, alta în vale, alta ascunsă în cine știe ce văgăună. Din această pricină e aproape imposibil să se predea carte copiilor și procentul de analfabeți

e mai mare de șaptezeci la sută. Pe timp de iarnă oamenii rămân *complet izolați* unul de altul.

Intr'un sat, un om a vrut să mă ducă cu sania, dar n'a putut pentru că vitele lui se aflau într'un grajd construit mai pe deal, la vreun kilometru de casă. (Veți vedea îndată de ce). Or, în jurul aceluia grajd zăpada se așezase atât de mare, încât vitele nu mai puteau fi scoase decât la primăvară. Asta se întâmplă destul de des și cu vitele și cu oamenii. Câte o familie rămâne izolată în casa ei, luni întregi.

Mi se păreau cam ciudați Moșii, cu predilecția aceasta a lor, de a se cocoța pe cele mai înalte vârfuri. Și cel puțin nu toți la un loc. Răzleți, grozav de răzleți. Am privit într'un rând o casă așezată pe coama unui munte, amarnic bântuit de vânturi. Jos, în vale, era loc destul și liniște. M'am revoltat și am întrebat pe omul care mă ducea cu sania: Spune d-ta, omul acela care și-a făcut casa tocmai acolo, nu e el cam *bolunt*? (Cam bolunt înseamnă cam nebun și e o expresie frecventă în Țara Moșilor).

— Nu e bolunt săracul, mi-a răspuns omul, dar acolo își are el locul.

— Bine, locul putea să și-l aibă acolo, dar nu găsea el pentru casă o palmă de pământ aici în vale? Să fie tot satul la un loc.

— De, de găsit, găsea el. Dar dacă stă acolo sus, stă cu vitele lui. Vitele fac baliga chiar pe loc. Așa că nu mai trebuie să o urce până acolo.

Aceasta e explicația. Omul stă departe de restul satului, izolat, singur pe locul lui, pentru ca vitele să facă

baliga chiar acolo, să nu mai trebuiască să o transporte din vale, cu boii, sau pe spinarea cailor, muncă îngrozitoare și fără spor.

Totuși, când au de dus sau de adus ceva dela casa lor, aceasta tot numai pe spinarea calului se poate face. Un om cu un cal de căpăstru, iar pe spinarea calului o pereche de desagi, așa e vieața în Țara Moților. Uneori, pe spinarea cailor, e un convoi întreg de nuntă. Mireasa își dă voalul la o parte, încalecă bărbătește și pornește la biserică urmată de restul nuntașilor, unul după altul; și acest monom nu se strică nici după ce ajung la drumul mare.

Dar înmormântările nu se fac ele în atâtea rânduri tot pe cai? În multe sate cosciugul, mai ales când e al unui copil, e legat pe spinarea calului și omul coboară cu el de căpăstru la biserică și la cimitir. Calul e un animal sfânt, un animal providențial în aceste locuri. La toate întâmplările, el e tovarășul nedespărțit al omului de munte. Și Moții sunt oameni de munte. De o mie de ani, ei sunt legați pe vicață și pe moarte de acești munți încruntați, cu crestele ascuțite, spintecând simbolic urgia vânturilor în două.

Am păstrat pentru sfârșit, ca pe un omagiu, rândurile în care voiu vorbi despre munca femeilor moațe. E o muncă aspră și dură, de cele mai multe ori cot la cot cu bărbatul, în pădure, pe drumuri prăpăstioase, în mijlocul haitelor de lupi. Dar nu de asta am să mă ocup. Voiu vorbi numai de cât trebuie să muncească o moață, pentru a scoate din mâinile ei aspre o cămașe de cânepă.

În această țară de piatră, de realități și de lucruri concrete, este un singur lucru halucinant: lupta femeilor cu cânepa. Barbară plantă, care pentru a se lăsa prelucrată în pânză, pretinde un tribut de muncă grea, cu care s'ar putea clădi pe suprafața pământului orașe, cetăți, noi piramide. De cum recolta de cânepă e gata, pentru femeile moațe, zeci de mii, femei și fete, începe o viață de permanentă trudă. În fața mijloacelor lor reduse, primitive, cânepa e exasperant de îndârjită și nu cedează decât după ce femeile au prestat un tribut aproape de sânge. Lemnoasă, uscată, tare, se încâlcește, nu-și dă drumul. Și abia după ce firele lungi au fost desprinse de pe lemn, începe adevărata muncă, toată iarna.

La ora trei noaptea, femeile moșilor se scoală din somn, aprind lampa, iau cânepa și încep să o toarcă. Se face ziuă, îngrijesc de copii, pregătesc mămăliga și în acest timp nu lasă furca din mână. Și torc în fiecare seară, la lumina lămpii sau a focului, cam până la ora la care cucoanele din București părăsesc sălile de spectacol. La ora trei noaptea, când prin barurile Bucureștilor se mai bea încă, femeile moațe se scoală din nou. O iarnă întreagă la ora trei noaptea. Afară de Luni când se scoală la două. Pentru că în ajun fusese Duminică, nu lucraseră și se culcaseră mai devreme.

Din toată această trudă, căreia trebuie adăogată apoi aceea a țesutului la războiu, fiecare gospodărie se alege în primăvară cu un cearceaf scorțos și cu câteva cămăși aspre și negre, cari dacă ar fi fost confecționate din «americă», ar fi costat câțiva poli. Munca bărbaților în luptă cu pământul sau cu pădurea e tot atât de grea

și cu rezultate tot atât de amarnice. Oamenii aceștia trăiesc în urmă cu o mie de ani, nimic nu s'a schimbat în țara lor de atunci și până acum. E drept, uneori femeile torc cânepa la o lampă cu petrol. Dar de cele mai multe ori, la flăcările focului. Și în nopțile cu lună, numai la lumina lunii.

Inchipuiți-vă o țară de munți, o sută de kilometri de munți în lung și lat. Văi adânci, creste ascuțite, prăpăstii, păduri imense de brad. Peste acest peisaj și peste satele pierdute prin văgăuni a nins trei zile și trei nopți în șir. Totuși, în fiecare seară se mai aude cântecul femeilor din tulnic, acel instrument bizar la înfățișare, trezind cu sunetul lui, ecoul munților. Dar acum e trecut de miezul nopții, furtuna s'a potolit, e o liniște imensă. Și deodată, deasupra acestei țări de munți, răsare luna. Crestele acoperite de zăpadă lucesc albe și reci, ca într'o eternitate polară. Și totuși, în această largă și fantastică liniște a munților, ceva începe să se miște. Luna vede cum în dosul ferestrelor dela casele pierdute pe coaste, încep să apară niște mogâldețe, un fel de momâi omenești. Sute, mii, zeci de mii. Sunt femeile Moșilor care au simțit că afară trece luna și s'au apropiat de geamuri să-și toarcă furca de cânepă. Ele înșile în cămăși grosolane de cânepă. Femei aspre, bătute de vânt, cu mâinile bătătorite, cu fruntea încrețită, îmbătrânite înainte de vreme.

E un spectacol straniu, își zice luna, cu acești viermi omenești care se agită acolo pe pământ până și noaptea. E un spectacol straniu, repetă munții. Și femeile torc, torc grăbite, de o mie de ani torc grăbite.

ȚARA MOȚILOR ȚARĂ DE PIATRĂ

II. MUNȚII DE AUR

ROȘIA-MONTANA

La ora cinci dimineata, când întunericul de iarnă mai apasă peste munți, greoi și compact, peisajul fantastic al Roșiei-Montane începe să se anime. De pe creste, dintre crăpăturile munților, din văgăuni laterale, încep să apară primele felinare ale minerilor. După cum își au casa și satul, unii urcă pe deal spre gura minei, alții dimpotrivă, au apărut sus de tot, de după o creastă de munte și încep să coboare în vale. Dela stânga, dela dreapta, din sus, din jos, luminile apar deodată din toate părțile, merg în toate sensurile, coboară, urcă, după cum o cere drumul lor în lungul munților, ocolind stâncile, ținându-se pe buza prăpăstiilor . . . Sute de felinare apar pe rând, în cele mai neașteptate puncte ale întunericului. Pământ orizontal nu există aici.

Normal, oamenii circulă aici pe o linie care oscilează între vertical și orizontal, confundându-se de multe ori cu verticala, apropiindu-se foarte rar de orizontal. Uneori drumul pare că se netezește, dar după doi, trei metri o ia din nou sau în sus, sau în jos, ținând-o astfel câte un kilometru. Pe linia aceasta circulă minierii, își situează

casele; pe creste sau în văi adânci. Așa că omul care se află la mijloc, e înconjurat de vieață nu numai de jur-împrejur, ci și de un fel *de jur împrejur vertical*, pe sub picioarele lui, și pe deasupra capului. Aici omul care ar vrea să îmbrățișeze dintr'odată toată vieața, n'ar reuși, făcând gestul clasic al brațelor deschise. Vieața cea multă s'ar afla cu sute de metri deasupra, cu sute de metri dedesubt.

Așa se face că la ora cinci dimineța, când minierii pornesc la lucru, felinarele lor apar din toate părțile, în cel mai larg înțeles al acestei expresii. Din sus, din jos, mai de pe la mijloc, dela stânga și dela dreapta. În bezna grea care domnește pretutindeni, până pe cele mai înalte creste, luminile par că plutesc în aer, într'o imensă gură de prăpastie. E ceva care ține de haos și de amețală. Uneori când întunericul nu e atât de opac și se zăresc în noapte siluetele masive ale munților, migrațiunea aceasta a luminilor se precizează, prinde contur. Se văd parcă pâlcurile de oameni cum trec de pe un munte pe altul, cum ocolesc prăpăștiile, cum coboară pe potecile înguste spre gura minei. Uneori se aud glasuri nedeslușite și câte un bocanc se izbește de vreo stâncă rămasă neacoperită de zăpadă.

Spre ora șase, zgomotele acestea care păreau un început de vieață, încetează complet și o liniște grea, de moarte, apasă din nou peste întreg peisajul. Un cocoș care cântă, vestește parcă miezul nopții. De jur-împrejur domnește un întuneric profund. La ora șase, noaptea începe din nou. Cele câteva sute de felinare care se agitaseră pe munți, au fost înghițite în clipa de față de

gurile negre și adânci ale minelor de aur. Ceva mai târziu, când de pe crestele înzăpezite răsare soarele, el găsește satul pustiu, lipsit de oameni și de viață, nemîșcat, încremenit, ca într'o eternitate polară. Și va rămâne multă vreme așa, până spre seară, când de pe gurile minelor oamenii vor ieși galbeni, pămîntii, fiecare cu felinarul lui în mână. Așa sunt minerii: fiecare cu un felinar în mână. Din tot ce au la ei, atunci când pătrund în fundul pămîntului, plămîni, sănătate, vigoare în mușchi, ei nu se mai întorc afară decât cu felinarul. Și atunci când coboară pentru ultima oară, de data aceasta nu să mai caute aur, ci pentru odihna de veci, în ultima clipă tovarășii îi aruncă în groapă, peste cosciug, felinarul de o viață întreagă. Și în gând îi spun: noroc bun.

«Noroc bun» e salutul minerilor din lumea întreagă, pe care îl spun oricui și în orice împrejurare. Noroc bun și în mână un felinar. După asta se deosebesc minerii de ceilalți oameni cari muncesc afară la lumina zilei. Fiecare muncă își are extenuările ei, sudoarea ei de sânge pe care oamenii prinși să o facă, trebuie să i le plătească. Dar ceea ce e deosebit în viața minierilor, tragică deosebite, e că munca lor trebuie să se împlinească sub pămînt, în întuneric adânc, prin galerii strîmte în cari se târăsc ca niște cârțițe.

Afară răsare soarele, sosesc în piață căruțe cu alimente, un tren pornește chiar în clipa aceasta de undeva dintr'o gară; și aici nu se știe nimic, e în fundul pămîntului. Sau afară poate să dea o ploaie caldută de primăvară, sau să se deslănțuie o furtună năpraznică, să vină puhoaietele de apă și să înece câmpiile; aici nu se știe nimic.

E drept că nici afară nu se știe nimic din ce se întâmplă aici când fac explozie magaziile de dinamită, când galeriile se surpă peste oameni, când atâtea dezastre au loc în întuneric, tăcut, înfundat, înăbușite, ca vieța unui copil peste care ai apăsa cu pumnul o pernă. Nimic din tot ceea ce se petrece aici nu poate să răzbată afară, prin stratul gros de pământ care desparte pe mineri de restul lumii și îi ține toată vieța în întuneric.

Pe mare, un vapor tot se mai întâlnește cu altul, o barcă de pescari tot mai zărește alta și de pe o creastă de val oamenii își fac semne cu mâna, la zeci de kilometri, sub razele luminoase ale soarelui. În fundurile adânci ale minelor, oamenii orbăcesc prin galerii subțiri și întortochiate, fiecare în galeria lui, în văgăuna lui plină de întuneric, bătând cu ciocanul în stâncă, punând dinamită, explozie, și din nou aplecat peste daltă, bătând cu ciocanul, înaintând, înaintând tot mai adânc. Când se întâlnesc la o răscruce de galerie, nu se văd, se simt numai ca niște cârțițe, orbăcind în întuneric, își strigă unul altuia noroc bun și din nou se apleacă peste daltă, sfredelind, înaintând, târîndu-se pe burtă pe sub stânci enorme, tot mai adânc în fundurile negre ale pământului.

Pe timp de iarnă, minerii dela mina Statului, unde lucrul e reglementat, văd lumina zilei la ora trei după amiază. Ceilalți, cari lucrează în mine particulare sau pe cont propriu, n'o văd niciodată. Dintre aceștia, sunt mulți la Roșia-Montana. Ei lucrează minele « în dijmă », așa cum țăranii lipsiți de pământ lucrau câmpul proprietarului. Sunt oamenii cei mai săraci din sat și proprietarii

de mine le dau voie să pătrundă înăuntru și să scoată minereu, oprindu-și din zece măsurii, două. În alte părți sunt ingineri în permanență, studiind terenul, prevenind pe cât se poate accidentele; în alte părți sunt motoare, instalații electrice, vagonete; la Roșia-Montana, în minele de cari a fost vorba, nu sunt decât oameni în mână cu un ciocan și o daltă. Niciun fel de instalație. O poartă de lemn la gura minei și atât.

Incolo, mina sau *baia* cum îi zic oamenii, o hrubă adâncă, neagră, plină de văgăuni și de prăpastii din fundul cărora minereul este scos în cel mai fericit caz cu roaba, dacă nu cu sacul în spinare.

Oamenii pătrund înăuntrul acestor haotice scorburi, de pe tavanul cărora plouă cu stânci, neînarmați, nepreveniți, neapărați de nimic. Sacul în spinare, felinarul în mână, « patronul » de dinamită în buzunar și *băeșul* coboară la sute de metri în pământ să caute aur. Aur? Aur. Dar ce fel de aur! Nici dracul dacă ar fi răpit un înger din cer și ar fi avut voie să-l mineralizeze, să-l împrăstie și să-l ascundă cum i-o plăcea, nu l-ar fi ascuns mai bine.

În fundul pământului de tot, după ce cobori o oră întreagă, mergi apoi printre bolovani, te strecoari pe lângă o prăpastie, te târăști pe burtă vreo sută de metri, urci puțin, cobori din nou și iar strecurându-te printr'o gaură de șarpe, ajungi la aur. Adică la o stâncă tare, printre ai cărei pori, la fiecare metru cub, se găsește împrăștiat, de nu-l poți vedea cu ochiul liber, două fire de aur. Oamenii pun mâna pe ciocan, pe daltă și pe dinamită și încep să sfredelească și să sfărîme stânca.

După aceea trebuie să facă drumul înapoi, cu sacul de minereu în spate, târîndu-se pe burtă, strecurându-se pe stânci, ținându-l uneori între dinți. Toate acestea în fundul pământului, în cel mai gros întuneric care a domnit vreodată pe lume. În timp ce toată mina se zguduie din temelii de bubuiturile dinamitei, teroare auditivă mai grozavă decât a unui bombardament de artilerie.

După ce am trăit câțva timp foarte aproape de aceste evenimente, cot la cot cu oamenii, nu mi s'a mai părut curios că înainte de a intra în mină, ei îngenunche și spun cu toți o lungă rugăciune. Și că ori de câte ori dau foc la fitilul dinamitei, scurt, pentru a face economie, se închină, strigă Doamne ajută și fug spăimântați să se ascundă în vreo scorbură apropiată. Când îi ajunge din urmă aerul deplasat cu violență de bubuitura exploziei, toate felinarele sunt stinse și în beznă grea care urmează, celelalte explozii se succed parcă tot mai aproape, îngrozitoare, sfărîmându-ți inima.

Așa se face că afară, pe pământul muntos al Roșiei-Montane, se înalță spre cer turelele a șapte biserici. Și că pe fiecare vârf de munte e o cruce înaltă profilată pe cer, și la toate răspântiile o troiță sau un Christ de ipsos la picioarele căruia sunt cununi veștede de flori.

Vieața din acest sat izolat pe vârful unor munți înalți din Ardeal seamănă cum nu se poate mai bine cu vieața din satele de pescari de pe malul mării, din țările apusene și catolice. Aceeași religiozitate, candelile aprinse la toate răspântiile, serbări și slujbe în cinstea sfintei Barbara, patroana minerilor. Aproape pe fiecare casă sunt două

ciocane încrucișate și deasupra o cruce. Minele toate sunt botezate cu nume de sfinți. La intrarea lor, o cruce enormă sau un Christ.

Ca și în satele de pescari, femeile au același fel de a fi în fața vieții, același fel de a-și aștepta bărbații plecați undeva unde îi pândesc mari primejdii. În lipsa lor, satul pustiu, tăceri, tristeți; o femeie sau un copil trec strada și din fiecare amănunt se vede că oamenii sunt aici parcă pe malul unui ocean, în preajma unui lucru de pe urma căruia în fiecare clipă se pot aștepta la mari nenorociri.

Cot la cot cu catastrofa, față de care minerii n'au căpătat de o sută de ani niciun mijloc în plus să o stăpânească sau să o evite, viața de aici a rămas aceeași ca în veacurile trecute. În alte părți sunt mine străbătute de curenți electrici, oamenii coboară și sunt scoși afară cu ascensoarele, înăuntru sunt galerii în care pot merge drept în picioare, dinamita e aprinsă de departe prin contact electric și ventilatoarele scot fumul afară. Aici, după ce pe la ora zece a făcut explozie primul rând de dinamită, mina se umple de un fum gros, înecăcios în care oamenii rămân să lucreze până seara. Și seara, pentru a ieși afară se târăsc pe brânci prin galerii înguste de șobolani. Un lucrător ca aceștia nu se mai află nicăieri, în altă parte a lumii, decât la Roșia-Montana.

Intr'o iarnă, de neuitat, din pricina peisajului exaltat acoperit de zăpezi imense și din pricina altor imensități și exaltări, interioare, mi-a fost dat să cunosc felul de a scoate aur și viața minerilor dela Roșia Montana. E o localitate fantastică, înconjurată de munți convulsionați,

înăuntru cărora oamenii sfredelesc, fără încetare, de două mii de ani, de pe vremea Romanilor. Azi, munții aceștia sunt ca niște bureți aproape, într'atât au fost de ciuruiți. Aur a mai rămas puțin. Și descendenții unui neam care timp de două mii de ani, n'a făcut altceva, îl caută cu desnădejde, coborînd tot mai adânc în fundul pământului. Cu un felinar, cu un ciocan și un cartuș de dinamită. Isprava lor nu e mai mică decât a acelor oameni oceanici cari coboară printre rechini în fundul mării, după perle, cu un singur cuțit în mână.

Am coborît pentru prima oară într'o mină de aur în ziua de 6 Februarie 1935, la șase dimineața. Când la două după amiază am ieșit, știu că primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă privesc într'o oglindă. Eram atât de plin de imaginile violente ale lumii în care pătrunsesem, eram atât de fulgerat pe dinăuntru de ele, încât îmi părea că am fost preschimbat, că nu se poate să mai am aceeași față ca până atunci. Se pare că lucrul acesta era atât de adevărat, încât în prima clipă când m'am văzut, am crezut oglinda stricată. În apele ei plutea un cap trasfigurat și verde, urcat la luminazilei din străfunduri spăimântătoare.

În zilele cari au urmat, coborînd mereu în mină la șase dimineața, m'am obișnuit, și cred că fața îmi rămânea neschimbată. Dar înăuntru, o pojghiță de creier sau de sensibilitate, trebuie că arăta ca pereții unei case după un bombardament de artilerie. Cu o violență la fel, ți se fac cunoscute toate realitățile minei, începând dela obrazul chinuit al oamenilor, până la bubuiturile exploziilor de dinamită.

În mijlocul celorlalte câteva zeci de mine particulare se află, pe o imensă întindere pe sub pământ, mina Statului. Față de celelalte, e o mină modernă. Are o linie de vagonete și câteva galerii lungi, boltite. Cu mina aceasta mi-am început ucenicia, într'o dimineață la cinci, când de pe crestele munților și de prin crăpăturile lor adânci, au început să apară primele felinare.

Cam pe la mijlocul satului, mai jos de o biserică, mai sus de alta, se află o casă mare, dreptunghiulară, în fața căreia se înalță spre cer un șir de brazi înalți, acoperiți cu zăpadă în vremea aceea. Patru sute din luminile cari se agită pe munți, se îndreaptă spre casa aceasta. E intrarea în mina Statului.

Înăuntrul acestei case, în camera cea mai mare, cam cât o sală de restaurant, jos pe podea, se află un capac ca de pivniță. Îl ridici, și dedesupt e mina Statului. Oamenii coboară pe scări subțiri de lemn, așezate vertical, încât trebuie să se țină de ele, tot timpul, cu mâna. În fiecare dimineață, cele patru sute de oameni trebuie să coboare în acest puț adânc, înșirați unul după altul, în zece minute. Și la ora două, după ce termină lucrul, pentru a ieși la lumina zilei, trebuie să le urce din nou, drept în sus. Inchipuiți-vă palatul telefoanelor de câteva ori mai înalt și pe peretele lui, lipită, de-a-dreptul, vertical, o scară pe care patru sute de oameni trebuie să coboare și să se urce din nou, fără întrerupere, după o zi de muncă în măruntaele pământului. Cei cari știu ce înseamnă să te urci (și pe scări circulare, îndulcite) până la al patrulea etaj, își vor da seama ce lucru e acesta! Fără să te oprești, încontinuu, intercalat ca o za în lanțul

celor patru sute. E un lucru *imposibil*, de neimaginat. Cu toate acestea, minerii dela Roșia-Montana, îl fac în fiecare zi. Nu pot să-mi închipui cum.

Deși am vrut să trăiesc viața minerilor, până în cele mai mici amănunte, cot la cot cu ei, în clipa în care ar fi trebuit să intru în acest lanț, m'ași fi dat înapoi cu spaimă. Fiecare moleculă a organismului se opune, refuză să se angajeze pe acest drum, în care patru sute de oameni merg, unul după altul, într'un ritm satanic, fără oprire, timp de un sfert de ceas, drept în sus, vertical. E ceva de neînchipuit cum reușesc minerii să facă lucrul acesta.

Doi kilometri mai jos, e un drum orizontal pe care merg vagonetele. Intre acestea două, e un altul în diagonală, pe care pătrund inginerii și conducătorii.

În fiecare dimineață, casa cea mare, cu ziduri drepte, ca de cazarmă, se umple cu oameni. E o încăpere cu bănci pe lângă pereți și într'o lature cu un fel de catedră ca de școală, pe care se află un crucifix. Minerii încep să sosească și să tropăie pe afară. De pe munți, luminile se scurg mereu în partea aceasta. La cinci și jumătate s'au adunat aproape toți. Fiecare cu felinarul lui de carbid, căruia îi mai dă apă și îi potrivește flacăra. Când apa a stat prea mult deschisă, flacăra țâșnește în sus, cu putere, ca o sondă incendiată. Minerul strânge cu putere șurubul. Carbidul i se pune la socoteală.

Patru sute de flăcări pâlpâie în odaia aceasta mare cu scândurile murdare de pământ. Patru sute de oameni. E o tăcere prea mare pentru atât de multă lume. Nu se vorbește. Fiecare tăcut, cu felinarul lui, pe gânduri.

Sunt oameni cu fețe mari, osoase, cu părul năclăit de pământ, cu mustățile țepoase și aspre. Imbrăcămintea lor e scorțoasă, cu petice groase în coate și în genunchi. Bocancii uscați, arși de apa care se scurge de pe pietrele din fundul pământului. Și mâinile arse, tăbăcite, cu crăpături adânci frecate cu pământ. Sunt unii din alte sate, de peste munți și pentru a ajunge aici la timp, se scoală în fiecare dimineață la ora patru sau chiar la trei. Fac mai bine de două ore pe drum, trecând crestele înalte pline de beznă. Acum au ajuns toți. Pe munți nu se mai vede nicio lumină rătăcitoare. Cu cât ceasul din perete, de deasupra catedrei, se apropie de șase, ei părăsesc băncile de pe lângă pereți, și în mijlocul camerei, încep să se adune unul lângă altul, să se strângă în turmă.

Bate afară un clopot și începe apelul. Ianuș Niculae. *Este*, răspunde cel strigat. Ștefan Vârj. *Este*.

Pentru mulți dintre ei, după « noroc bun », aceasta e a doua vorbă pe care o spun astăzi. Pe urmă începe rugăciunea. Cei patru sute de oameni îngenunchiază. Astăzi rugăciunea o spune primarul satului care lucrează și el în mină, șef de echipă. E un om gras, cu mustăți mari și poartă la pălărie, în locul panglicei, fitil de dat foc la dinamită. Rugăciunea e lungă, ține aproape cinci minute. Minerii își pun mâinile lor aspre de muncă, una în alta, cu un gest de evlavie copilărească. Pe urmă se pregătesc să intre în mină. Câte unul își potrivește mai bine în buzunar o sticlă cu lapte.

Conducătorul care a citit apelul, deschide o magazie și împarte la o duzină de oameni ziare vechi. Ziarele vechi sunt un material necesar pentru exploatarea minei,

ca dinamita sau carbidul, și cântărite cu cântarul, sunt ținute în magazie. Atunci, când sosește clipa să se dea foc la dinamită răsucesc o bucată de ziar și aprinzând-o la flacăra felinarului, o pun la capătul fitilului. Este categoric interzis să se dea foc direct cu felinarul. Se întâmplă ca, în contact cu fitilul, flacăra lui să se stingă și minerul, rămas în întuneric, nu mai poate fugi și e prins de explozia dinamitei.

Prima echipă de mineri trece în camera unde e gura puțului. Când capacul e deschis, din puț pe care îl credeam pustiu, țâșnesc afară doi oameni. Sunt paznicii cari peste noapte au fost închiși în mină. Galbeni-verzui ei vin dimineața aici și așteaptă sub capac să li se dea drumul. În locul lor încep să coboare echipele, pe rând. Oamenii își mai potrivesc sticla cu lapte și își dau drumul pe gură, luminându-și-o fiecare cu felinarul.

Ultima echipă, ultimul om. Lumina din puț se duce tot mai la fund, dispare complet. Atunci capacul greu se închide peste ei și zăvoarele ușii sunt trase. Pe pământ n'a mai rămas nimeni.

LA IMPĂRĂȚIE

Capacul s'a închis peste ultimul om. Sala cu crucifix a rămas goală. E rândul nostru să intrăm în mină. Mario, spune inginerul, pregătește și pentru dumnealui un felinar. Femeia îl umple cu carbid, toarnă apă și dă foc. E un felinar de inginer, al cărui reflector de aramă, avea să mă frigă în nenumărate rânduri la mâini.

Afară, întunericul stăruie compact. Se ghicesc totuși siluetele masive ale munților apropiați. Coborîm o movilă de pământ, ne strecurăm pe o potecă îngustă. Intrarea la care ajungem seamănă cu aceea a unui bordei. Numai ușa e din scânduri grozav de groase și încuiată cu o broască a cărei cheie enormă are un sfert de metru lungime. Un băiat vine cu ea să ne deschidă. În urmă, ușa e încuiată din nou. Când vrei să ieși, tragi de o sârmă care merge până aproape de birou, într'un copac unde se află un clopot. Nu e singura și nici cea mai veche dintre instalațiile primitive ale minelor din Roșia-Montana. Uneori clopotul se înțepenește și trebuie să tragi atât de tare încât se sgâlțâie și copacul.

Dar n'ai timp să te gândești mai mult sau să ironizezi aceste amănunte. În câteva minute « Impărăția » începe să te uluiască și peste o oră te afli în plin haos.

Impărăția e mina Statului, și a rămas până azi cu numele acesta, căpătat pe vremea când era a Austro-Ungariei. Mai înainte a fost a Romanilor. Și mai înainte a Dacilor. Și mai înainte . . . E veche, de mii de ani și haotică, Impărăția! Nici în vis, nici cea mai fantastică imaginație, nu și-ar putea închipui ce au făcut oamenii aici, în decursul celor câteva mii de ani, de când au început să caute aur. Sunt cele mai vechi mine din Europa. Se vorbește de un popor înaintea Dacilor, de Agatyrși. Și înaintea lor vor fi fost alții. Căutători de aur cu toții. Cert e că Romanii au venit în Dacia, atrași cel mai mult de faima acestor mine. Urmele exploatării lor au rămas intacte, absolut intacte. Galerii drepte, simetrice, săpate cu ciocanul și cu dalta, centimetru cu centimetru.

Cu totul altceva a fost când s'a descoperit dinamita. Aceasta a rupt neregulat, a făcut hrube și crăpături adânci, un labirint întortochiat și colțuros cum nimeni nu-și poate închipui că există. Haotică și stranie inițiere în tenebrele acestea vechi de câteva mii de ani, mi se întâmplă din prima dimineață când am intrat în mină.

Cu felinarul în mână înaintăm. E la început o galerie de câteva sute de metri, boltită. Mergem pe scânduri înșirate una după alta, prin noroiul galben de pe jos. Miroase a mucegai, a umezeală, a lemne putrezite. Pe urmă nu mai miroase a nimic. Ne-am obișnuit.

Cândva, galeria boltită se termină și încep pereții naturali, de piatră. Călcăm acum de-a-dreptul pe stânca,

uneori goală, alteori acoperită cu pământ. Peste altă sută de metri, se termină și galeria regulată. Și începe haosul.

Coborîm o scară de lemn verticală. Când ajungem jos, facem câțiva pași, și o nouă galerie pornește oblic, spre fundul pământului. Coborîm pe un drum neregulat, din stîncă în stîncă, înțepenind piciorul. Din nou ajungem jos, mergem orizontal un fragment de galerie, cotim la dreapta odată, și din nou începem să coborîm printre stînci, când aplecați să nu ne lovim la cap, când avînd deasupra noastră un gol de zece metri. Ridicăm felinarul și căutăm să vedem în sus, până la tavan. Deasupra, între pereții prăpăstioși și abrupti sunt prinse lemne groase peste care s'au făcut poduri. Pe acolo s'au cățărat oamenii după aur în veacul trecut.

Mergem mai departe. Trecem printr'o galerie de Romani. E dreaptă, cu pereți regulați ca a unui coridor. Urmele de ciocan care se văd pe stîncă sunt de acum două mii de ani. La capul acestei galerii din nou începe haosul. O galerie pornește în jos, alta pleacă la stînga. Pe oricare din ele ai porni e sigur că peste câteva zeci de metri o nouă scorbură va complica drumul. Dacă apuci pe acesta, și din ea vor porni nenumărate galerii, în toate părțile, în sus, în jos, la dreapta, la stînga. Cum mergi uneori între pereți regulați, crezi că nimic nu se mai poate întîmpla. Exact în clipa aceea, ai în tavan, deasupra capului, o gaură mică, de pod. Dacă te ridici și te strecoari pe ea, un drum urcă oblic în sus până la o galerie de Romani, în dreapta căreia se află o prăpastie căreia nu-i poți zări fundul.

Mine ca la Roșia-Montana, neregulate, haotice, pline de văgăuni și de sute de scorburi, nu mai sunt nicăiri, în toată lumea. Cele mai faimoase mine nu pot oferi decât un spectacol banal pe lângă Impărăție. Acolo, pe măsură ce se înaintează, galeriile sunt zidite, niciodată nu va putea fi văzut altceva decât un nesfârșit gang subteran. Aici, stânca a fost tare, și totul a rămas după cum a rupt ciocanul și dinamita. Sute de galerii se întretaie, pornesc și se afundă în toate părțile și nimeni nu le mai știe socoteala. Pe dedesuptul, în măruntaiele câtorva munți. Sute de kilometri pătrați.

După ce tot coborâm dintr'o galerie în alta, ajungem jos, la « orizont ». O rețea de galerii, perfect orizontale, străbate toată mina. Pe unele din ele, șine de vagonet. Aici ajung întâi minerii și se răspândesc apoi în toate părțile minei. Iată scara pe care au coborât de-a-dreptul, dela suprafață, în câteva minute, în timp ce noi am ocolit jumătate de oră pe galeriile oblice și întortochiate. Pornim pe urma lor, spre « fronturile » de muncă.

Primul front de muncă: *Țarina*. După câteva sute de metri pe galeria orizontală, din nou începem să urcăm, să ocolim, să ne strecurăm printre stânci. Și toate acestea, în față și în spate, cuprinși de cel mai profund întuneric. Fiecare își luminează cu felinarul, atât cât să pună piciorul. Incolo, besnă grea, compactă. Întunericul se risipește o clipă, cât trecem, și pe urmă începe să domnească din nou. În drum, zărim ca într'un vis, pereții de stâncă, întunecați, străbătuți de dungi și de crăpături, ziduri naturale și masive de cavernă. Intr'o văgăună plină de umezeală, dăm peste un trunchiu de copac, acoperit cu

un fel de rugină. E un lemn de pin, de pe vremea Romanilor. A servit drept scară, el singur. Treptele sunt create în trunchiul lui, din loc în loc, cât să pui piciorul.

Agățăm felinarele de stâncă și începem să ne urcăm printre doi pereți, ajutându-ne cu mâinile, cu bocancii, cu genunchii și cu spinarea. Ajungem deasupra asudați și gâfâind. Dar ne-am apropiat de Țarina. Undeva, de după pereți, se aud ciocanele. Sgomot surd înfundat, cu toate că din fier pe fier, din ciocan pe daltă. Când suntem aproape de ele, de deasupra, dintr'o scorbura, încep să se rostogolească bolovani. Ne lipim de perete. Inginerul strigă. Avalanșa de bolovani încetează. Din întuneric se desprinde lumina unui felinar, un om se apropie. «Noroc bun». E un om cu mustățile mari, țepoase, cu un ochi stricat, acoperit pe jumătate de albeață. De după pereții de stâncă, ritmul ciocanelor se aude mereu. Urcăm pe povârnișul de bolovani. Sus de tot, într'o văgăună abia începută în peretele drept, câțiva oameni cu genunchii adunați la gură, stau închirciți și bat cu ciocanul, să facă loc dinamitei. Noroc bun. Fiecare își are felinarul în dreptul lui, prins cu cârligul de stâncă. Inghemuiți, bat mereu cu ciocanul.

Ne strecurăm pe lângă ei într'o galerie care de data asta coboară. Coborîm, o luăm la stînga, mergem puțin orizontal, la dreapta, coborîm iarăși și dăm de alți oameni aplecați peste daltă. Dela aceștia ne târîm aproape pe burtă pe sub o stâncă enormă care apasă asupra noastră, scăpăm într'o galerie al cărui tavan se înalță, ai cărei pereți se lărgesc dintr'odată încât ne aflăm parcă în interiorul unei imense catedrale. Aceași beznă grea,

compactă. Desfac de tot șurubul care regulează apa la carbid și flacăra țâșnește albastră, cu violență. Incerc să văd tavanul. Parcă îl zăresc, parcă ceea ce mi se pare a fi stânca de deasupra, nu e în realitate decât valul de întuneric, pe care lumina nu-l mai poate risipi. Mai multă apă la carbid și felinarul se răsucesce, reflectorul îmi vine peste mâini și mi le frige. Și tot nu pot să știu dacă am văzut tavanul.

Acest haotic interior de catedrală nu e natural, a fost săpat de oameni centimetru cu centimetru. Se mai zăresc pe pereți urmele schelelor cu care s'au cățarat după aur. O vână de aur. Oamenii îi iau urma și n'o mai lasă, merg după ea în sus sau în jos, până în inima pământului. Deasupra, la vreo zece metri, într'unul din pereți e o gaură. O altă galerie, inabordabilă acum. Un om a pornit pe acolo și cine știe unde a ajuns. Noi o luăm pe aici pe jos, printre pereți, și din nou ajungem în galerii strâmte cari se desfac una din alta la fiecare zece metri. Ne apropiem de alți oameni lucrând cu ciocanul. Drumul e plin cu bolovani enormi și ne strecurăm printre ei cu greutate. Pe urmă urcăm o pantă, ocolim un perete gros de stâncă și ne aflăm în spatele oamenilor cari lucrează. Fiecare trebuie să facă până la ora zece câte trei găuri adânci de jumătate de metru, în fundul cărora se va vâri dinamita. Adunați sub stânci, bat mereu cu ciocanul, înaintează centimetru cu centimetru.

Mai departe prin alte galerii. Din câte o văgăună întunecoasă un om iese cu o roabă plină de minereu, learcă de sudoare, gâfâind ca o locomotivă. E o muncă grea, adâncă, oameni de carne și de sânge, introduși într'un

munte de piatră, trebuind să-l sfredească, să-și facă loc în el ca niște viermi și ca niște cârțițe.

Ajungem din nou la orizontul principal, la galeriile cu linii de vagonete. Pornim pe linia lor spre alt front de muncă, spre *Mișcolț*. Felinarul e greu în mână și mergem din traversă în traversă, timp mult, nesfârșit. Ce straniu pare când inginerul spune că este ora opt jumătate. Sunt aici parcă de o veșnicie. Și iar nu se mai aude decât ritmul bocancilor noștri pe traverse. Galeria e lungă și netedă ca un tub de ciment. Cândva, în fund de tot se zăresc agitându-se câteva felinare și se aude uruind. Sosește un tren de vagonete. Ne lipim de perete și lăsăm să treacă garnitura trasă de un motor Diesel. Vagonetele trec greoaie, pline cu minereu umed, murdar.

Și iar pornim prin galeria nesfârșită. Felinarele își pâlpâie flacăra pe pereți. Imagini răzlețe și stranii se prind de retină. În șanțul de lângă linie, plin cu apă de culoarea ruginii, o cracă de brad mineralizată. Undeva, unde galeria se lărgeste și se află în peretele ei o ușe de lemn încuiată, magazia cu dinamită, inginerul privește cu atenție o piatră pe care se află o bucată de humă cu un semn ciudat deasupra. Inginerul netezește huma, strică semnul cu ciocanul. E un control al paznicilor de noapte. În vreo cincizeci de puncte principale se află câte o bucată de humă mereu moale, pe care paznicii trebuie să pună o ștampilă, semn că au trecut. Dimineața, punctele acestea sunt vizitate, huma e netezită, pregătind-o pentru stampilele din noaptea următoare.

Din nou galeria cu linii de vagonet, și undeva în perete o boltă imensă, pietruită, cimentată, în care se află o instalație de ascensor. Aici aflu un lucru uluitor. Tot haosul pe care îl văzusem până acum nu era decât parterul minei, partea cea mai apropiată de suprafața pământului.

Mai sunt încă trei etaje în adâncime, mai la fund. Încă trei rânduri de galerii orizontale, fiecare cu șinele lor de vagonet, fiecare cu găurile și vâgăunele lor. Aici eram la suprafață de tot. Deabia de acum înainte aveam să intrăm în fundul pământului. Motorul ascensorului e pus în mișcare, ne suim pe platformă și începem să coborâm. Un puț adânc, nesfârșit. Felinarele luminează pereții. Se zăresc scările pe cari oamenii urcă și coboară cu piciorul. Ascensorul servește numai pentru tras vagonetele cu minereu. Coborâm, coborâm, la ultimul etaj, în fundul minei de tot.

O baltă cu apă ruginie în care e vârît capul unui sorb.

Motoarele fac să funcționeze pompele de două ori pe zi, dar apa se adună toată aici în fund. Uruit de fier. De pe galerii oamenii aduc vagonetele pline la ascensor. Galerile sunt mai strâmte, pline cu noroi, și pereții te apasă, te înăbușe. Sus, pare să fi fost un adevărat castel. Mergem înghemuiți, ne întâlnim cu câte un vagonet și trebuie să căutăm loc unde să ne putem încrucișa. Ne lipim de perete, alătura de linie și bocancul alunecă în noroi până la glesnă.

Oamenii cari lucrează aici sunt și ei plini de noroiu pe mâini, pe haine, pe obraz. Munca e mai grea, mai înfundată, galeriile te strâng din toate părțile. Și aerul

de afară ajunge aici mai greu. Se simte că e în fund de tot. Iată o galerie sprijinită cu lemne cari s'au prăbușit, e acum părăsită, plină cu noroi. O alta, strîmtă de tot, duce la câțiva oameni cari în fund bat cu ciocanul. Noroc bun. Se opresc o clipă, privesc, răspund și pe urmă din nou se apleacă peste ciocan.

Dintr'o groapă de alături câțiva scot bolovani de minereu, mari, grei, așa cum i-a rupt dinamita. Felinarul agățat de un colț de stîncă, luminează groapa. Măinile lor, aspre, groase, cu porii plini de praf de piatră, par ele înșile o bucată de stîncă. Și ascensorul ne urcă din nou la suprafață. În dreptul fiecărui etaj, sunt alte galerii, alte gropi, alți oameni cari bat cu ciocanul, în fund de tot, în scorburi în cari ajungi târîndu-te pe burtă. În dreptul fiecărui etaj ne oprim, pornim pe o galerie, pe alta, ne întîlnim cu oameni, spunem noroc bun, mai dăm puțină apă la carbidul din felinar, ne strecurăm pe lângă vagonetele care ne strivesc aproape, ajungem la o scară, urcăm, pornim pe o galerie strîmtă, coborîm, dăm de oameni bătând cu ciocanul, noroc bun, mergem mai departe, urcăm din nou o scară, trecem pe lângă o groapă, în fund se aud bătând ciocane, noroc bun, le spunem în minte, mergem, mergem, cu felinarul în mână, se zăresc alte felinare, noroc bun, noroc bun, din nou apă la carbid, flacăra țâșnește albastră, de pe o galerie un băiat tânăr împinge un vagonet, în spatele lui e întuneric, în față întuneric, întuneric negru, compact, încă puțină apă la carbid, galeriile sunt strâmte, te apasă, din nou oameni cari bat cu ciocanul, din nou noroc bun și asta aici, un kilometru mai în

fund, un kilometru mai sus, peste tot același lucru, în toate părțile, în toată haotica Impărăție . . .

— Oouoo pușcaa, oouoo pușcaa . . . vine dintr'o galerie laterală ecoul straniu al acestui strigăt. Oouoo pușcaa . . .

Inginerul scoate ceasul, privește. Dau foc la dinamită, spune el. Oouoo pușcaa . . . hăuie toate galeriile. Câte mări? strigă inginerul.

— Oouoo pușcaa, zece domnule inginer, oouoo pușcaa . . . Și în clipa următoare, încep bubuiturile. Ceva trosnește năpraznic, pâriie, sare în aer, bubuie formidabil. Pcreții galeriilor se sgâlțâie, tremură, de pe tavan se desprind fire mici de nisip. Una, două, trei, urmează exploziile una după alta. Patru, cinci, șase, șapte . . . câteva clipe trec și nu se mai aude nimic, așteptăm, așteptăm și deodată, când parcă eram cel mai puțin pregătiți, explozia izbucnește, scurt, violent, năpraznic. Opt numărăm noi în gând, în timp ce urechile ne țiuie, nouă, zece.

— S'a terminat, spune inginerul, putem merge. Dar când să ieșim din văgăuna în care ne ascunsesem, oouoo, pușcaa se aude din nou, oouoo, pușcaa, șasee, oouoo, pușcaa . . . Trei oameni sosesc în fugă, gâfâind și se reped în ascunzătoare, alături de noi. De data asta exploziile sunt foarte aproape. Așteptăm încruntați, încordați, până ce se termină.

E ora zece și cele câteva sute de oameni cari au intrat dimineață, dau foc acum. Fiecare la câte trei găuri cu dinamită. E ora exploziilor. O răpăială și un trosnet

general. Dela un capăt la altul, mina e sguduită cu violență din temelii. Sute de metri cubi de piatră sar în aer. După fiecare bubuitură galeriile hăue multă vreme. Uneori izbucnesc câte treizeci deodată ca un bombardament de artilerie. Pereții de piatră se clatină, trepidază, sdruncinați până în măruntaie. Haosul minei, destul de mare și altminteri, crește, se intensifică.

Ne întoarcem spre Mișcolț, unde exploziile au încetat o clipă. Se fac pregătiri pentru altele. Supraveghetorii de echipă vin și măsoară găurile. Fiecare trebuie să aibă jumătate de metru pentru ca dinamita să rupă cât mai mult. E greu de găurit jumătate de metru în stâncă tare, și pe când bat cu ciocanele, oamenii se întrerup mereu, și mai măsoară cât au făcut. Uneori, înainte de a se da foc la dinamită — sosește inginerul și dacă găsește gaura prea scurtă, e scandal. De aceea, supraveghetorii au grije. Cum au început la șase dimineața, până pe la zece fiecare om și-a terminat partea lui de trei găuri. Și atunci în toată mina încep exploziile.

Înainte de a începe, oamenii cari le pregătesc, chiar dacă sunt mineri bătrâni, sunt cuprinși de emoție și de neliniște. La Roșia-Montana, au murit destui oameni în fundul minei, pe când dădeau foc la dinamită. Minerii o privesc cu teamă și cu religiozitate.

Dinamita, acest material care e în stare să arunce munții în aer, nu e un lucru concentrat, tare la pipăit. E dimpotrivă un fel de pastă moale ca marmelada sau ca untul. Fără niciun pericol poți să te joci cu ea în mână, să o frământă ca pe o cocă. Teribila dinamită! Nu vi se pare ciudat? Dar pe cât e de moale și de maleabilă, pe

atât e de în stare să sfărîme oasele și stâncile când are înăuntru o capsă căreia i se dă foc. Fără capsă, arde încet, încât poți s'o ții în mână. Cu capsă înăuntru, sfărîmă tot ce atinge.

Am stat la nenumărate dări de foc, până în ultima clipă. Oamenii știu mai dinainte adăpostul în care au să se retragă. Și în timp ce unul, pentru a preveni pe ceilalți mineri să nu se apropie, strigă în toate părțile numărul de explozii care au să urmeze, ceilalți taie fitilul, îl bagă în cartuș, cartușul în dinamită, dinamita cu multă grijă în gaură. Dacă au lucrat patru oameni într'o văgăună, douăsprezece capete de fitil negru așteaptă.

— Oouoo pușcaa, douăsprezece, oouoo pușcaa... strigă din răputeri minerul dela gura văgăunei. Oamenii cari voiau să vină în partea aceasta se opresc, se adăpostesc în vreo galerie și așteaptă până ce se termină cele douăsprezece explozii anunțate.

Minerii din văgăună se mai asigură încă odată că au liberă ieșirea. Iși pregătesc lămpile la îndemână. Scot din buzunar hârtia. Cei mai mulți fac cruce și spun: Doamne ajută! Dela flacăra felinarului aprind hârtia și cu ea dau foc fitilului. Acesta începe să ardă repede, repede, cu sclipiri violente. Minerii fug gâfâind unul după altul, aleargă prin galerii și deabia au timp să se arunce în ascunzătoare, că și încep bubuiturile. Stâncile sunt sfărîmate, aruncate în aer, se isbesc de pereții gale-riilor, se sfărîmă, e un vacarm și un trosnet îngrozitor.

Câteodată minerii înnumără până la zece din cele douăsprezece focuri pe care le-au pus și zadarnic așteaptă să le audă și pe ultimele două. Trec clipe grele, bubuiturile

nu se mai aud. Inseamnă că s'a întâmplat ceva. Unul din mineri pornește să le cerceteze, să le reaprindă. Și tocmai când își apleacă felinarul spre ele să vadă ce s'a întâmplat, dinamita explodează. Totul în fundul pământului, pe întuneric, în galerii strâmte, apăsătoare, cu stânci enorme atârând deasupra. Sau acel miner care după ce a dat singur foc la șase cartușe, a tot fugit prin galerii și nu se știe cum a făcut că s'a răsucit în loc și s'a întors tot în văgăuna de unde fugise, rezemându-se cu spatele de peretele care peste o clipă avea să sară în aer.

Sunt destul de stropite cu sânge stâncile din fundul minelor de aur.

AUR! AUR!

Undeva într'o grotă se făceau preparativele din urmă pentru dat foc la dinamită. Erau cincisprezece găuri. Oouoo pușca, cincisprezece, oouoo pușcaa . . .

Primarul satului, gros, nădușit, se scotocea prin buzunare după hârtie de jurnal. Fitulul îl purta la pălărie, făcut colac în jurul calotei. Să vadă domnu numai cum arde fitilu, zice el, și taie o bucată căreia îi dă foc, așa, în vânt. Frumos arde! Flacăra aleargă înăuntrul lui ca într'un tub, și când ajunge la capul celalt țâșnește afară cu violență. Când acolo e dinamita . . .

Cei cinci oameni o înfășoară cu grije și o coboară în găuri, până în fund. Capetele negre ale fitilului au rămas afară, așteaptă. Mai strigă mă, face primarul cu vocea lui răgușită și groasă ca un fund de butoi în care a stat multă vreme vin. 'Oouoo pușcaa . . . Primarul satului e aici în mină supraveghetor. Spre deosebire de ceilalți mineri are o basma mare, roșie, cu care își sterge sudoarea de pe frunte. Scoate dela brâu, dintre cârpe, un ceas enorm, tot atât de mare cât palma lui lată și groasă. Dăm foc domnule inginer. Să rămânem până în ultima

clipă în care se poate sta, propun eu, fascinat de catastrofa pe care cu propria lor mână, au să o deslănțuie oamenii.

Vreo doi au plecat. S'a făcut deodată mai întuneric. A plecat și primarul. Pe galerii nu se mai aude oouoo pușcaa. Rezemat de perete privesc oamenii cari au să dea foc. Gesturile lor au devenit deodată nefirești, parcă îi stânjenește ceva. Fruntea începe să mă strângă. Sunt apăsătoare toate preparativele acestea. Oamenii răsucesc hârtia, o apropie de flacăra felinarului. Doamne ajută! strigă unul dintre ei tare de tot. Și ceilalți își fac cruce cu mâinile lor de piatră.

Fitilurile au început să ardă, sclipitor, ca un joc de artificii. Oamenii își iau felinarele și se strecoară afară. Privesc în fugă grotă, pereții de piatră tare cari au să sară în aer. Peste un minut, peste cincizeci de secunde . . . Să mergem, spune inginerul, nu mai avem ce căuta aici...

În galerie, dăm peste primar, gros ca un urs. Peste vreo douăzeci de metri se desface în perete o grotă. Să rămânem aici, propun eu. Rămânem, nu-i prea aproape? întreabă inginerul. Nu-i aproape pe naiba, nu vă fie teamă. No, că mai sunt oameni, mormăie primarul cu vocea lui groasă. În fundul grotei, se zăresc câteva felinare, oamenii culcați pe după stânci, să se odihnească.

Cum rămăsesem afară, inginerul mă trage înăuntru, în grotă. Mi se păru puțin exagerată această precauțiune. Dar în clipa următoare, prin galerie a trecut un tren năpraznic, vagoanele s'au prăbușit unul după altul, cu un sgomot fantastic, îngrozitor. Era aerul deplasat de primele explozii. Dar trecea cu atâta violență, încât

părea o massă compactă, un corp tare, de fier. Până în fundul grotei toate felinarele s'au stins dintrodată. Și celelalte explozii, trosnete și bubuituri năpraznice le-am ascultat învăluți de un întuneric al fundurilor de pământ. Toată mina, întregul munte de piatră și de granit, se sguduia, vibra grav și profund, haotic.

Prin galerii, năpraznicele trenuri accelerate alergau, se ciocneau, deraiau. Stâncile svârlite cu violență se izbeau de pereți, bufneau, se sfărâmau ca niște capete fragile de oameni. Și totul s'a scufundat în întuneric dens, de smoală.

După câteva minute abia, vacarmul s'a potolit, sgomotul a început să se subție și liniștea s'a așezat în straturi prin întunericul care ne despărțea pe unii de alții. Atunci, în fund au început să scapere chibrituri și felinarele s'au aprins unul dela altul. Flacăra a țâșnit în aer, albastră, împrăștiind tenebrele. Și am putut vedea că pe obraji și în privirile noastre, cataclismul prin care trecusem, lăsase urme.

Nimeni n'are voie să se apropie de grota în care au avut loc exploziile. Intoarcerea la locul desastrului se face cu multă precauțiune. Nu pentru că ar mai fi vreun pericol, ci pentru că printre stâncile sfărâmate se pot găsi bucăți de aur. Un infinit număr de măsuri sunt luate, ca aurul să nu poată fi furat.

Nimeni n'are voie să se întoarcă. Timp de o oră, până ce se mai răspândește fumul de dinamită, oamenii rămân pe loc, în grota în care s'au adăpostit. Intinși pe jos, își odihnesc oasele de munca grea de până atunci.

Unii scot din traistă o bucată de pâine și o sticlă cu lapte. Nu toți scot sticle cu lapte. Câteva zile mai târziu, mă aflu într'o mină particulară. În minele particulare munca e de zece ori mai grea, mai plătită cu sudoare de sânge. După explozie, adăpostiți sub o stâncă care apăsă deasupra noastră, oamenii au început să mănânce. Unul rodea o coajă de pâine veche și bea dintr'o sticlă un lichid incolor, tulbure, care părea să fie țuică. Bea cu poftă și din cale afară de multă. Mă uitam la el și așteptam din clipă în clipă să-l aud cântând. Dar omul, a băut toată sticla și n'a cântat, a rămas mai departe calm și trist, cu mâinile murdare de praf de piatră.

În sticlă fusese zeamă de castraveți, hrana lui de fiecare zi, după ce a sfredelit, cu dalta și cu ciocanul, un metru și jumătate în stânca tare de riolită. Zeamă de castraveți, bucăți de mămăligă, coji de pâine uscată și fum negru de dinamită, iată hrana căutătorilor de aur din Munții Apuseni. Aceasta, și alte câteva lucruri, explică îndeajuns de ce acestor mineri le e absolut imposibil să se abțină de a fura aur, atunci când mâinile lor obosite și însângerate îl descoperă în fundul pământului, între crăpăturile stâncilor, plesnite de dinamită.

Dar nimeni n'are voie să se întoarcă acolo. Desghiocat dintre stânci, aurul așteaptă pe jos, lucru prețios împrăștiat, ca niște creeri de om în urma unei catastrofe de cale ferată. Aurul așteaptă. Într'un târziu, oamenii se îndreaptă spre el, numai oamenii de încredere, în frunte cu inginerul, cu conducătorul și cu supraveghetorii. În grotă fumul s'a mai răspândit, dar miroase încă destul de puternic a dinamită.

Oamenii își luminează fiecare cu felinarul și încep să caute. Aurul e prins pe câte o bucată de stâncă, fire subțiri, nestrălucitoare, de o culoare sumbră. În schimb *pirita* strălucește să-ți ia ochii. La început crezusem că punctele acelea orbitoare sunt aur. Și negrii credeau că tinichelele și sticlele colorate sunt mai prețioase decât fildeşul și îl schimbau pe ele. Trebuie să te înveți să deosebești aurul. Între crăpăturile unei bucăți de piatră, ceva strălucește și îți încântă privirea. Dar nu-i aur.

Altădată aurul e pulbere, de nevăzut cu ochii liberi. Dar oamenii cunosc piatra pe dinafară și o pun în cutie. Cutiile în cari se strâng cele mai prețioase bucăți de piatră după explozie sunt lungi și cilindrice ca niște termosuri enorme. Când se umple, capacul se închide și e sigilat cu ceară. Conducătorul pune o stampilă. Inginerul are și el altă stampilă pe care o pune pe un al doilea sigiliu.

Dualitatea e pârghia cea mai importantă în controlul minei, în ceea ce privește furtul de aur. Ea se reazemă în bună parte, pe cunoașterea caracterului omenesc. Doi oameni dacă vor participa la un fapt interzis, se vor teme unul de altul, ca dușmânindu-se vreodată, unul va denunța. De aceea, nici nu se concepe în mină că un om ar putea merge singur, prin galerii, de capul lui. Intotdeauna, pentru cel mai neînsemnat lucru, trebuie să fie doi. Chiar oamenii, pentru a nu fi bănuți, refuză să meargă singuri, fără însoțitor. Odată, inginerul a trimes pe unul să arunce în vagonet o bucată de minereu, fără importanță, în care se găsea poate a mia parte dintr'un gram de aur. Acesta nu l-a împiedicat, atunci când a

pornit la drum, să-și ia tovarăș. Altădată, pe o galerie boltită, la kilometri întregi de orice punct cu aur, am întâlnit un miner singur. Ce cauți aici singur? l-a întrebat inginerul cu o voce cavernoasă. Și către mine: n'au voie, n'au voie, pentru nimic în lume să meargă singuri prin mină.

Numai cei cari merg la privată, rămân înăuntru singuri. Dar aceștia sunt semnalați, mai ales dacă au pornit într'acolo dintr'un loc unde se știe că e aur, și la suprafață li se face percheziție la piele.

Inginerul apropie felinarul de locul unde a fost explozia și cercetează filonul. Intre crăpăturile a două stânci enorme, o dungă subțire: aurul. Cu ciocanul, e răsădit filonul și mai curg câteva grăunțe care sunt și ele închise în cutie și sigilate. Acum e rândul minerilor să vină, să îngenunche sub stâncă și să bată din nou cu ciocanul, găuri noi, pentru alt rând de dinamită. Dar nu sunt lăsați de capul lor, singuri cu filonul. Cât ține dunga de minereu prețios, filonul e *stropit*. Conducătorul are în buzunar o sticlă cu o soluție chimică și stropește stânca în toate punctele unde se află aur. Piatra capătă o culoare spălăcită și suspectă, ca o rozeolă de sifilitic. Minerul când își ia în primire *ortul* lui cercetează ca toate punctele să fie stropite și îi cere conducătorului să mai dea cu *farbă* prin unele părți pe care el le socotește că nu-s îndeajuns de însemnate. Pentru a nu avea discuții mai pe urmă.

Astfel stropit, nimeni nu se mai poate atinge de filon. Oamenii pun mâna pe daltă și pe ciocan și încep să sape alături, în stânca seacă. Atunci când în stâncă se

zăresc stufe de aur, punctul acela e acoperit cu ceară pe care fiecare din mai marii minei, pune ștampila lui, fiecare cu semnul ei deosebit. Și oamenii bat cu ciocanul în stâncă și au grije să nu strice cumva vreunul din semne. Bat mereu cu ciocanul, tot mai adânc, tot mai amarnic, în piatra stearpă și punctele cu aur îi seacă la măruntaie. În timpul acesta supraveghetorii vizitează alte grote, unde au avut loc explozii, și unde oamenii s'au ținut deoparte, așteptând.

După ce aceștia strâng aurul și stropesc filonul, și aici încep să se audă ciocanele, mereu, ore întregi. Când fiecare om și-a terminat cele trei găuri subțiri și lungi de câte o jumătate de metru, supraveghetorii sosesc din nou, își apropie felinarele de stâncă și examinează cu atenție filonul, dacă semnele n'au fost stricate. Numai după aceea se pune dinamită, se dă foc și din nou se adună aurul, e închis în cutii și sigilat cu două ștampile.

Dar sunt apoi vagoane întregi de minereu din care abia la o mie de kilograme se poate scoate un gram de aur. Acesta va merge afară, la șteampuri să fie sfărâmat. Sunt stânci mari, dar coapte de explozie și oamenii le desfac cu ciocanul. Sunt bucăți mici de piatră, minereu, pe care îl scot cu copaia din gropi adânci și apoi îl poartă în roabă, kilometri întregi, prin galerii strâmte și apăsătoare. E o muncă surdă în fundul pământului, o muncă pe care niciun ochiu străin n'o cunoaște.

Oamenii au coborât aici pe când afară era încă iăntu-neric deplin. Au sfredelit ore întregi în piatră, s'au târît ca niște cârțițe prin galerii strâmte, pline de beznă și de umezeală. Bocancii lor sunt scorțoși, hainele groase,

pline cu petice. Măinile umflate, crăpate, pietrificate. Și obrazurile la fel de culoarea pietrii, aspre, tari, imobile.

Către ora două se pregătesc de ieșire. Se adună cu toții în dreptul puțului și încep să urce scările așezate vertical. Patru sute de oameni, înșirați unul după altul, spre soare, spre lumină. Urcă drept în sus, vertical, așa cum urcă arborii spre cer. După ce au sfredelit o zi întreagă în stâncă, e un tur de forță, de neînchipuit. Un tur de forță, plătit din belșug cu distrugerea plămânilor și cu sudoare de sânge.

Afară e soare, frumos și în primele clipe lumina ne arde ochii. Dar minerii mai sunt ținuți câtăva vreme încuiți, în sala îngustă în care răzbate gura puțului. Ingrămădiți în dosul ușii încuiate, ei așteaptă. Felinarele continuă să ardă. Chiar ziua, minerii dela Roșia-Montana merg pe drum cu felinarele aprinse. Odată carbidul pus înăuntru, el continuă să se consume, chiar dacă stingi flacăra. Așa că flacăra rămâne aprinsă.

În sala cea mare de rugăciune, s'au pus câte trei rânduri de bănci care vor despărți viitoarele șiruri de mineri. Ușa e descuiată și ei încep să vină, pe rând. Dau conducătorilor felinarul pe care aceștia îl deschid și răscolesc carbidul să vadă dacă nu e amestecat prin el vreo bucată de minereu. Apoi minerii ridică brațele în aer și sunt cercetați pe rând, pe spinare, pe la brâu, până la încălțăminte. Dar aceasta nu e decât o percheziție sumară. Pentru ca ei să nu găsească noi ascunzători, în fiecare zi sunt luați pe lângă cei bănuți, câte zece oameni la întâmplare și trecuți într'o cameră alăturată, unde sunt desbrăcați complet și căutați până la piele.

Oamenii nu știu când se pot aștepta la o astfel de percheziție și se tem, renunță de a mai fura aur, deși renunțarea aceasta îi doare ca o rană de cuțit. Uneori nu mai pot răbda, fură, sunt prinși și dați afară. Mulți dintre ei se sinucid. E o tragedie în Munții Apuseni neputința organică a oamenilor de a nu fura aur.

E o tragedie cu tradiție. Pe vremea Ungurilor dacă furau, aceasta se putea socoti act patriotic și era o mândrie dacă erau prinși și prigoniți. Acum nu mai e nicio mândrie. Acum e un lucru nedrept, ilegal. Același aur, furat în aceleași circumstanțe, cu aceleași mâini. Au venit stăpâni Românii și dela ei nu mai e nicio vrednicie dacă furi.

Dar dacă de sute de ani sunt deprinși să spună că pământul e al lor cu tot ce se află înăuntru, că aurul e al lor și e drept să-l ia din mină, e greu să schimbi peste noapte acest obicei intrat până în măduva oaselor. Zadarnic se fac toate tentativele de a le scoate din măruntaie această convingere. Din gură spun și ei că aurul e al aceluia care le plătește leafă și cumpără dinamita, dar ei cred tot ce știu și fac tot ce știu. De sute de ani au tot așteptat ca pământul să fie odată al lor.

Acest fond sufletesc completat cu tentația pe care aurul întotdeauna a exercitat-o asupra oamenilor, indiferent de loc și timp, face din minerii Munților Apuseni niște oameni hotărâți să corecteze cu propriile lor mâini nedreptățile istoriei. Se fură aur. Un ochi de supraveghetor sau de inginer îi sfredelește întotdeauna în spate și totuși, cum au o clipă de răgaz, fac cele mai disperate tentative pentru a și-l însuși. E o foame organică, parcă necesitatea

de a sustrage și a se completa cu părți din propriul lor corp, de care fuseseră deposeați. Intotdeauna e în acești oameni o îndârjire interioară, conștiința fermă că își fac dreptate, așa cum ar crede și un om care condamnat de un tiran să stea toată viața într'un picior, l-ar pune câte o clipă și pe celălalt, din timp în timp, când paznicul ar întoarce privirile dela el. Se mai odihnesc, și le mai trece durerea dela inimă minerilor, atunci când după zile întregi de sfredelit în măruntaele pământului, se pot întoarce și acasă la ei, cu o bucăciță de aur.

Se odihnesc undeva în fund, unde au loc reacțiile grave ale vieții, fiindcă în practică furtul bucății de aur presupune o muncă grozavă, dar mai ales titanice, penibile eforturi de voință, de stăpânire de sine. Atâtea primejdii pândesc pe minerul care a sustras chiar cel mai mic fir de aur! În fiecare clipă poate fi percheziționat și dat afară. Acum, dacă ești prins, e rușine. Pe vremea Ungurilor nu era rușine. Și minerii născocesc cele mai neprevăzute sau mai grotești mijloace de scos aurul.

Atunci, când printr'o împrejurare oarecare, în vreun fund de grotă, minerul descoperă câteva stufe de aur și e singur, și-l poate fura, un tremur violent îl cuprinde din cap până în picioare și o luptă interioară de intensitatea unei tragedii se dă în el, între cele două alternative, tot atât de groaznice: să-l ia și să fie prins, sau să-l lase aici... Oh! gândul ăsta doare rău de tot, nu se pot împăca minerii cu el. Sunt doar aceiași oameni cari mănâncă de o viață întreagă bulgări de mămăligă cu zeamă de castraveți.

De cele mai multe ori, dacă a fost singur și nu l-a văzut nimeni, îl ia, îl ascunde cum poate. Dar nu l-a văzut nimeni? Și de abia de acum înainte începe tortura, chinurile groaznice de erou dostoevskiian, cu aurul la el, trecând prin fața inginerului care parcă îl privește astăzi într'un fel special. Și pe urmă clipa supremă, în sala de percheziție. De treizeci de zile supraveghetorul și-a trecut doar mâinile de-a-lungul brațelor și al picioarelor. Dar dacă tocmai astăzi? Și iată că inginerul care până atunci șezuse indiferent lângă ușa, se apropie și îi spune: treci în camera de alături. Oh, Dumnezeu! Gata. S'a terminat.

Ce fac minerii după ce sunt prinși cu aur la ei? Să vă povestesc ce a făcut Mihai Covaci. L-au prins la Împărăție și l-au dat afară. Avea nevastă și copii. Era într'o Sâmbătă. A doua zi nevasta s'a dus cu copiii la biserică. El a rămas acasă, a spus că e puțin bolnav. A luat un pachet de dinamită, i-a pus capsă înăuntru și fițilul. A așezat dinamita pe podea și el s'a culcat deasupra, cu burta.

L-au adunat cu mătura de pe pereți, îmi spune una din femeile satului (și face în același timp gestul cu care au fost măturați pereții de carne) una din acele femei care te fac să plângi povestindu-ți viața amară a bărbaților lor. Bărbații nu vorbesc. Ei numai dau din cap, încruntați, din capul pietrificat, semănând atât de bine cu stâncile sub care pun dinamită.

M'am gândit multă vreme la moartea năpraznică a lui Mihai Covaci, întâmplată acum doi ani. Și alții cari fără să fie prinși furând, dar au rămas fără lucru la minele

din valea Jiului unde jalea e mai mare, și-au pus dinamită sub burtă și și-au dat foc.

Așa a fost Ion Ciura, căruia poetul Aron Cotruș i-a făcut cântec:

Io
Ion Ciura
neam de mineri români
flămând, fără lucru de nouă săptămâni

ca un strigoi
vreau să plec dintre voi
cu brîncă oblică
mi-am făcut cea din urmă pită
din dinamită.

Mîine, în nici o prăvălie
nu va mai cere pe datorie
minerul Ion Ciura
își va închide singur, pentru vecie
gîndul și gura.

Asta a fost undeva la Pietroșani. Dar niciun cântec (și niciun reportaj) nu va putea spune cât e de amară viața minerilor, câte tragedii îi pîndesc. Unul sau altul, astăzi sau mâine, vor fi adunați cu mătura de pe pereți.

Dar este în furtul aurului de către mineri (încăodată: în neputința lor de a nu fura, socotind că așa e drept, că aurul e al lor) un capitol grotesc, care are loc mai cu seamă la minele marilor societăți. Acestea urmărind câștiguri mari, dividende pentru acționari, sunt mult mai drastice în măsurile de pază și în suspiciuni de tot felul.

Aici, oamenii bănuți, nu sunt percheziționați numai la piele. Pentru ca nu cumva să ascundă în propria lor ființă vre'o bucată de aur, cum s'a întâmplat uneori, ei sunt închiși într'o cameră separată, ore întregi, până ce simt nevoia să-și deșerte burta.

Dacă se găsește un fir de aur, atunci ca și în mină, vine o adevărată comisiune care cercetează mai întâi dacă omul a fost golit complet. Apoi, de față cu jandarmul, aurul se cântărește, așa cum e amestecat și se dresează un proces-verbal de cantitatea găsită. Apoi e spălat și din nou se dresează proces-verbal. În cele din urmă e «*purificat*», trecându-l prin para unei flăcări. Acum el va putea deveni, fără teamă, inel de logodnă, brățară sau bijuterie de aur. Nimeni n'are să bănuie, împrejurările triste sau grotești în care a fost adus pe lume.

VERCHEȘ ȘI CÂINELE

Afară, peisajul Roșiei-Montane e unul din cele mai stranii și mai singulare din câte pot fi pe lumea aceasta. Decorul niciunui film fantastic nu ar întrece în ciudățenie ceea ce se poate vedea aici. Spre vară, când merg și cele câteva sute de șteampuri cu apă, sgomotul care se ridică dintre munți, vestește de departe călătorul, că pătrunde într'o lume deosebită. Este în basme, un moment asemănător. Când eroul ajunge în măruntaele munților, în lumea piticilor, căutători de aur.

Nu sunt pitici oamenii din Roșia-Montana. Dar aceeași forfotă îi agită de dimineață până noaptea târziu, pe întuneric. Cu felinare în mână intră și ies și iar intră în măruntaele pământului. Nu au barbă până la brâu. Dar aceeași gravitate în priviri, același obraz imobil și chinuit de copii bătrâni.

Pe poteci înguste, cai mici coboară dintre văgăunile munților, ducând în spinare coșuri cu minereu. Alături de ei, copii de-o șchioapă, îi conduc de căpăstru. E aspră și grea viața minerilor la Roșia-Montana. Acum nu mai e vorba de cei cari lucrează la Stat, plătiți cu ziua, ci de

căutătorii de aur pe cont propriu. Aur nu-i. De două mii de ani se scoate și munții au fost secătuiți.

Pe vremuri, ros de ploi, curgea pe gârlă și undeva devala oamenii îl spălau alegându-l din nisip. Și acum, câțiva bătrâni își mai scot o pâine amară spălând toată vara nisipul Arieșului. Se întâmplă să mai scape câte un grăunte, și se cheamă doar, că e grăunte de aur.

Dar cei mai mulți coboară ei înșiși în fundul prăpăstiilor, să-l caute printre stânci, să-l scoată afară. E o forfotă nesfârșită, un zumzet de stup uriaș. Și în timpul acesta, peisajul fantastic al Roșiei-Montane își proiectează pe cer profilul vulcanic, ca un fund de mare, ca un fragment din lună. Spre Sud, e un munte care te doare pe retină și ți se scurge de-a-lungul nervilor până în măduva oaselor, ca priveliștea înfiorătoare a unei răni adânci, a unui trup omenesc mâncat de lepră. E muntele *Cârnicul*, vestit și istoric, aflându-se pe el *Cetatea*, un lucru care se adresează percepției umane cu o violență nemai închipuită. Cetatea a rămas de pe vremea Romanilor. E un întreg vârf de munte, ciuruit, găurit, cu grote, cu scorburi, cu stânci și coloane de piatră semănând cu niște bureți marini, sdrențuite, poroase, extrem de iritante prin culoarea lor roșiatică, inflamată.

De jos, din sat, Cetatea îți atrage privirile, nu te mai lasă, te înnebunește puțin. E cu toate acestea un spectacol grandios, de mari proporții și în același timp din cale afară de fantastic. Fără îndoială, numai fotografiile lunii mai pot oferi priveliști atât de întinse și de ireale, munți plesniți în țăndări, văi stranii, ciudățenii din altă lume decât aceea care ne e cunoscută.

La Roșia-Montana, fantasticul e concentrat și violent, nicio bucată de pământ nu-i permite imaginației să o întrecă. Natura a mers ea însăși până la cea mai îndepărtată limită. Liniile peisajului, culoarea munților, totul e neobișnuit, straniu. Natura e aici violentă și exaltată.

Și încă un element fantastic îl formează nenumăratele cruci, strîmbe, cari de jur-împrejur străjuesc orizontul, pe fiecare creastă de munte mai înaltă. Razele soarelui, când răsare și când apune, le luminează din spate și le aruncă umbra spre sat, peste crăpăturile munților.

În sat, la fiecare răscruce o troiță cu candelă aprinsă.

Vieța e aici altfel decât în orice altă parte. Când șteampurile nu merg e o liniște imensă în care tot satul pare că se topește. O femeie apare de pe o uliță, cu pași moi, aplecată puțin, parcă s'ar afla într'o biserică. De sub o coastă de deal, trei oameni urcă spre drum, cu aceeași oboseală, copleșiți, cucernici, plini de religiozitate.

Pornesc spre mina Vercheș. De jur-împrejur stau de gardă clocotitori, munții roșiatici, frământați, scorburoși, mâncați de lepră, cei mai ciudați munți din câți pot exista pe lumea aceasta. Spre măruntaiele lor pline de tenebre, mă îndrept.

Mina Vercheș. Undeva în coasta muntelui, o ușă. Oamenii îngenunche afară, în noroiu sau în zăpadă și timp de câteva minute se roagă. Pe urmă pătrund în mină.

După tot ce văzusem până acum, crezusem că n'o să mai fie nimic de care să mă minunez. Nu fusesem încă în mina Vercheș. Și abia mai târziu am văzut că nici

Vercheș nu era ultima expresie a vieții de cârțiță și de câine pe care au să o ducă minerii. Pentru aceasta aveam să văd mina Câinele. Și încă...

Mina Vercheș e o imensă grotă de proporții fantastice, fără fund aproape. Trecherile cele mai strâmte, încât abia au loc să te târăști pe burtă, alternează cu spărturi imense, adevărate prăpăstii în care te cobori ore întregi. La mina Statului tot s'au mai boltit câteva galerii, s'au făcut scări de lemn, s'au înțepenit pereții cari amenințau să cadă. Aici nu s'a făcut altceva decât să se scoată minereu. Înăuntru nu s'a adus nimic. Și mina s'a transformat cu timpul în această grotă fără de sfârșit, din ai cărei pereți abrupti, pornesc în toate părțile nenumărate galerii.

Voiajul în interiorul minei Vercheș este egal ca eforturi și peripeții cu o ascensiune în munți. E chiar o ascensiune dar *pe dinăuntru muntelui*. Incolo, aceleași stânci cu trepte anevoioase pe cari trebuie să te sui ajutându-te cu mâinile și cu genunchii. După un timp ajungi pe un fel de platou și la capul celalt începi să cobori un povârniș pe care sunt rostogoliți bolovani de minereu colțuroși, rupându-ți hainele, însângărându-ți mâinile. Iar mergi în neștire printre pereți înalți și deodată la dreapta se desface o prăpastie, o gaură neagră pe lângă care treci pe un brâu îngust. Pe urmă din nou cobori din stâncă în stâncă, te răsucești de câteva ori la dreapta ca pe o scară de catedrală, ajungi jos de tot, într'un noroiu cleios care în curând te va năclăi din cap până în picioare. O galerie îngustă ai cărei pereți colțuroși se agață de haine, le rod, le rup. Doi oameni nu se pot întâlni unul cu altul. Și totuși ne-am întâlnit.

Venea un miner tânăr, cu un sac de minereu în spinare. Venea de-a-bușilea, gâfâind, cu ochii ieșiți din orbite. Ne-am strecurat pe lângă el, dar în clipa în care piepturile noastre s'au întâlnit, presiunea a fost atât de mare încât credeam că o să ne sufocăm.

Omul cu sacul a plecat mai departe, drum îngrozitor de greu. Va trebui să urce povârnișul pe care abia l-am coborât. În fiecare zi, de patru ori. Un voiaj până în fundul minei și înapoi cu sacul în spinare, ține câte trei ore. De dimineață, până noaptea târziu, abia poate face patru transporturi. Două, poate trei sute de kilograme de minereu. Pe drumul plin de prăpăstii pe care l-am descris. De fiecare dată, ore întregi, cu șaptezeci de kilograme de piatră în spinare. Vă dați seama ce înseamnă aceasta? E imposibil să vă dați seama.

Ore întregi, după ce am descoperit aceste lucruri senzaționale, de un senzaționalism crâncen, plătit cu sânge, am rămas împietrit, fără voce, cu fălcile încleștate.

Nimeni nu știe nimic din ceea ce se petrece la Roșia-Montana, în «minele particulare». Lumea poate crede că sunt chiar niște mine. Sunt în realitate funduri de infern din cari oamenii scot aurul, stropind fiecare gram cu litre de sânge, cu kilograme de sudoare. Omul cu sacul în spinare urcă din fundul pământului spre lumina zilei, urcă neîncetat. Strivit sub greutate, se strecoară prin galerii strâmte, mușcă pământul, înaintează metru, cu metru. Sunt urcușuri la cari are nevoie să se ajute cu mâinele. Atunci agață felinarul de câte un colț de stâncă și împinge sacul cu capul sau îl târâște cu dinții. E un lucru să înnebunești, să-ți sară capul în țândări.

Când ajunge afară e tot una de noroiu, de apă și de sudoare și fiecare bucată de mușchi îi tremură, se sbate agonic.

Poți să privești ore întregi fața, mâinele sau hainele acestor oameni. De fiecare dată ai să descoperi un nou amănunt, o nouă urmă a muncii lor îngrozitoare. Hainele sunt numai petice și la peticele acestea s'au adăogat alte petice. Noroiul a venit peste ele, le-a îmbibat, le-a îngroșat, le-a făcut scorțoase, altoite cu piatră. Măinile la fel. Obrajii la fel.

Totuși oamenii aceștia, mineri vestiți, cari scormonesc stânca tare și o aduc în spate lăsând în interiorul muntelui goluri haotice, seara când ies pe gura minei și se răspândesc în toate părțile, par niște umbre, niște stafii purtate de vânt.

Există în scrierile lui Herodot un pasaj înfiorător. E acolo unde vorbește de minele de aur chiar din localitatea aceasta în care ne aflăm acum și care acum se cheamă Roșia-Montana. Pe vremea lui Herodot era singurul loc din Europa de unde se scotea aur și el fusese informat cu precizie despre ce se petrecea în această parte a lumii.

Herodot descrie galeriile strâmte și vorbește de unele mine unde munca nu poate fi făcută decât de băieți subțiri de treisprezece, paisprezece ani.

Și azi sunt la Roșia-Montana câteva mine cu galeriile atât de înguste, încât în ele nu pot pătrunde decât copii, exact până la vârsta indicată de Herodot. Cu felinarul în mână, cu pachetul de dinamită în buzunar, copii

aceștia, cu oasele fragede, se strecoară în fundul pământului, bat cu ciocanul și fac să sară stâncile în aer. Cu roabe mici, pe cari le împing uneori mergând în genunchi, scot minereul afară. Aici, alți copii îl încarcă în coșuri și îl duc pe spinarea cailor peste dealuri până la șteampuri.

Mina Câinele, numită astfel poate pentru vieța de câine a minerilor de aici, e ultima care a reușit să mă uimească încăodată, fără să fie însă cea din urmă în ceea ce privește strîmtoarea, mizeria, munca îngrozitoare a oamenilor. Sunt altele cari o întrec.

În mina Câinele, de pe pereți se scurge în permanență apă, picături mari curg peste oamenii cari trec cu minereul în spate sau în roabă. Minereul e umed, murdar, ca lutul. Bocancii intră în noroiul gros și clefăiesc tot timpul. Bine că e cel puțin o galerie prin care se poate merge în picioare! Dar lateral, se desfac galerii în care zac tone de noroiu, frământat, cu găuri adânci, ca un cimitir răscolit din care au înviat morții. Miroase a putregai și a fund de pământ. Intr'un loc, aproape de o prăpaștie neagră, nu știu cum se face un curent puternic, care de câte ori treci, stinge felinarele.

Mai la fund, după ce ai coborât o vreme, pereții de piatră te înspăimântă prin înălțimea lor. Sus de tot, sprijinită pe doi stâlpi naturali, o stâncă enormă, crăpată, în toate sensurile, atârână peste capetele minerilor de câte ori trec și îi face să se înfioare. N'au altceva de făcut decât să se lase în voia norocului. Totul e la întâmplare. Mine vechi, rămase ca și acum două mii de ani, lipsite

de cea mai rudimentară instalație, fără nicio sistematizare. Oamenii vin după minereu cu sacul în spinare și cu dinamita în buzunar, cum s'ar duce cu toporul la pădure, după lemne. Cu nimic mai mult înarmați, pregătiți.

Băieșul, murdar de noroiu până în albul ochilor, se strecoară pe sub stâncile amenințătoare, în voia soartei. În fund de tot, se vâra în văgăuna lui și scurmă ore întregi, fără să știe nimic din ceea ce se petrece în restul minei. După ce a dat foc la dinamită, nu așteaptă prea mult să se împrășteie fumul. După cinci minute se întoarce și începe să lucreze din nou. E un fum gros, înecăcios în care nici cu felinarul nu se mai poate vedea nimic. De data asta pare în adevăr un fund de infern. Zile întregi după ce am ieșit afară, am scuipat negru.

Eram cu vreo șase mineri, într'o grotă mai mare. Deodată, fără niciun strigăt prevestitor, câteva explozii bufnesc cu violență la vreo zece metri. Felinarele sunt stinse, rămânem câteva clipe în întunericul acela de iad. Un miner cam năuc, care își avea făcute găurile de cu seară, venise acum, și fără niciun sgomot de ciocan, pusese dinamită. Alături erau hainele celor șase mineri care venind, le lăsaseră acolo, pe jos. Pe stânca murdară și neagră, imaculat și alb, se scurgea prin buzunare, laptele din cele șase sticle sparte de explozie. În ziua aceea, înjurând cu năduf, minerii și-au mâncat goală pâinea neagră și uscată, mânjită numai cu fum de dinamită.

Dar mult mai des decât lapte, a curs în urma exploziilor pe stânca murdară a minelor particulare, sânge omenesc.

Femeile din Roșia-Montana știu să evoce, cu un dramatism de care nici nu-și dau seama, întâmplările tragice cari au avut loc în mină și au umplut de jale tot satul. Sunt multe femei pe ai căror bărbați îi pândesc tot timpul mari primejdii. Sunt femeile marinarilor. Femeile aviatorilor. Dar dintre toate, poate și din pricina marelor sărăcii, femeile minerilor sunt acelea cari participă mai mult la drama bărbaților lor. Femeile minerilor sunt femei deosebite de toate celelalte femei. E destul să le vezi cum merg pe ulița satului. O mare durere le-a încercat de curând sau așteaptă să le încerce. Dacă nu azi, mâine, mâna lor va urca obosită spre ochi pentru a-i șterge de lacrimi amare. Și colțurile gurii trase în jos, ca un oblon peste suferința permanentă.

Seara, când pornesc după vreo treabă, luminându-și drumul cu felinarul de carbid al bărbatului, abia întors din mină, par și ele niște umbre, niște suflete rătăcitoare, niște stafii, purtate peste munți, în toate părțile, de vânt.

Femeile minerilor din Roșia-Montana povestesc uneori din dramele cari au avut loc în tenebrele pământului. Alături, obosiți, murdari pe mâini, pe haine, prin păr, de noroiu și de praf de piatră, minerii dau din cap și adaogă câte un amănunt, care face ca nenorocirea să apară mai cumplită.

A fost minerul acela voinic din Buciumani. Ieșea din mină (ieșea din baie, se dusesese pe baie, spun femeile) cu sacul de minereu în spinare. Urcase niște trepte, a ajuns undeva sus. În urma lui veneau alții. S'a lăsat pe spate, cu fața în sus, să se odihnească. Mare și grea era

stânca pe care o vedea deasupra. A căzut deodată, cum se desprinde un măr din pom. I-a rămas afară doar un picior.

Nevasta a vrut să-l ia, să-l îngroape în cimitir cu slujbă. Popa era bătrân și nu se putea băga pe baie. Oamenii au spart stânca de peste el cu dinamită, căutându-i oasele cum cauți aurul.

Am stat de vorbă cu minerul care a rămas două zile și două nopți singur în mină, în întuneric de iad. E nenorocirea care se poate întâmpla cel mai des în minele particulare. Unde oamenii umblă câte unul singur, kilometri întregi, prin văgăuni pustii. De câte ori pornesc în mină, minerii au grije să aibă la ei o cutie de chibrituri. De pe urma exploziilor, sau a unor curenți cari se formează între galerii, în nenumărate rânduri felinarul se stinge, și minerul rămâne scufundat într'un întuneric opac, prin care cea mai vagă orientare e exclusă. Sunt sutele de galerii prin cari trebuie să treacă din una în alta. Sunt apoi prăpastiile, grotele. Nici pipăind ca orbii nu s'ar putea întoarce afară. Minerul trebuie să aibă neapărat cu ce să-și reaprindă felinarul.

Dar uneori chibriturile s'au terminat. Alteori le-a pierdut din buzunar, sau carbidul e acela care s'a isprăvit în felinar. Atunci nu mai are de făcut altceva decât să stea în întunericul compact și să aștepte. Trec uneori zile întregi. Acolo pe galerii, în fundul pământului. Nu e nevoie de prea multă imaginație, de o minte excesiv de superstițioasă pentru a vedea în curând cum din bezele adânci se desprind balauri, fel de fel de duhuri ale minei. În rugăciunea pe care o fac, minerii cer să fie

scutiți și de întâmplarea aceasta, nu cea mai sângeroasă, dar una din cele mai spăimântătoare din câte pot avea loc în fundul minei.

Omul care mi-a povestit cum a rămas două zile și două nopți era un miner priceput care avea întotdeauna grijă să aibă carbid și chibrituri destule. Dar cum urca prin galerii cu sacul în spinare, din minereul umed s'a scurs apă prin haină, până la cutia cu chibrituri. Când tocmai trecea pe lângă prăpastia neagră, adâncă, a bătut vântul și i-a stins felinarul. Niciunul din chibrituri n'a mai vrut să se aprindă. A pus sacul jos, s'a așezat pe el și a început să aștepte. Curând, pe terenul puțin noroios, i s'a părut că sacul alunecă în prăpastie, cu el cu tot. A urlat, a țipat și din întunericul greu nu i-a răspuns decât ecoul. Patruzeci și opt de ore a așteptat acolo nemișcat, pe marginea prăpastiei. Dar nu se poate măsura în ore timpul pe care minerii l-au stat lipsiți de lumină, singuri, ca niște cârțițe blestamate, în galeriile strimte din fundul pământului, pline de întuneric, de sgomot și de viziuni spăimântătoare. Cine îndrăznește să măsoare în ore?

A fost alt miner care timp de zece zile (e ceva îngrozitor, de neînchipuit) a rămas singur în întuneric, în fund de tot. S'a aflat de lipsa lui și l-au căutat, l-au căutat, dar sunt atât de imense, de haotice, minele dela Roșia-Montana! Intr'un târziu l-au găsit într'o galerie, troglodit, ființă ciudată din altă lume. Avea picioarele paralizate și l-au scos afară cu targa.

Când a dat din nou de lumina zilei, a început să plângă cu hohote, ca un copil. Și era un om mare, un vechiu

miner. Imi povestește întâmplarea aceeași femeie care mi-a spus și cum a murit Mihai Covaci, punându-și dinamită sub burtă, de l-au adunat cu mătura de pe pereți.

S'a adunat la gura minei tot satul și a plâns. Și în timp ce îl duceau cu targa spre casă, minerul plângea mereu cu hohote, fără să scoată un cuvânt. Lumea crezuse că și-a pierdut și glasul, cum îi damblagise picioarele, Numai când s'a apropiat de casă și a zărit o pădurice de brazi, pe lângă care trecea în toate zilele, a făcut semn oamenilor să oprească targa. A stat multă vreme și s'a uitat la brazi, la fiecare în parte, lung, stăruitor. Și într'un târziu, omul acela cu fața plină de pământ pe care lacrimile se prefăcuseră în noroiu, a suspinat din fundul pieptului și recăpătându-și glasul a spus: *O, brazii mei frumoși, credeam că n'o să vă mai văd niciodată.* Au fost primele lui cuvinte. Și lumea care era de față a fost sgu-duită din nou de un hohot imens de plâns.

HOLONGĂRI ȘI CONTRABANDIȘTI

În unele seri când de oboseală tot satul cade într'un somn adânc, letargic, pe crestele munților dinspre Sud încep să se furișeze una după alta, lumini misterioase. Omul care n'a adormit încă, dar ale cărui pleoape se lipesc de somn, le vede ca prin vis și se gândește: *holongării*. Pe urmă totul adoarme. Numai luminile holongărilor se mai agită câțva timp pe munți, undeva departe, parcă într'o lume ireală, de neajuns, spre care e inutil să pornești. Și pe urmă de unde poți să știi: holongării vin, se întorc, în care mină au să se furișeze? Așa că satul doarme, somn greu, letargic.

În timpul acesta holongării își văd liniștiți de treabă. Spre miezul nopții, nu mai e pe afară decât cântecul cocoșilor. Ei au ajuns în fund de tot, pe burta minei și încep să caute stufele de aur. Sunt oameni cu fețe reci, metalice. Dacă aud vreun sgomot suspect, un rânjet rău le taie, dintr'o parte în alta, figura. Sunt oameni temuți, cu care nu e niciodată de glumit. Sunt, într'un cuvânt, faimoșii, vestiții, blestemații holongări.

Duhuri ale nopții. Fantome negre ale fundurilor de mină. Miorlăitori ca pisicile. Sau scoțând răgete de fiară rănită. Aceștia sunt holongării, duhurile minelor dela Roșia Montana. Niciodată prinși. Nevăzuți. Și totuși oameni de carne și de sânge, cândva și ei mineri, cot la cot cu turma. Astăzi, speculatori ai superstițiilor, hoți îndrăzneți de aur. Aceștia sunt holongării. Hoții de aur. Hoți și mineri în același timp, pentru că în tăria nopții se bagă pe baie cu dalta și dinamita după ei. Merg de-a-dreptul la stufele de aur, neglijând restul, așa cum hoțul, pătruns în grădină, fură cele mai frumoase mere ale copacului. Holongării fură doar aurul curat. Minereul îl lasă pentru oamenii cari vin ziua, să-l care cu roaba, sau cu sacul.

Nu toți minerii cari au rămas fără lucru, sau au fost dați afară, pentru că i-a prins cu aur la ei, se sinucid cu dinamită. Sunt unii în care aceste evenimente pun o îndârjire surdă. Pe fundul oaselor lor, ca pe fundul unui fluviu, peste care se toarnă un pod, se cimentează în blocuri de granit o tărie nouă, o poftă hotărâtă de a răspunde cu asprime, la asprimele vieții. Aceștia se fac holongări. Privirea li se metalizează, ochiul le devine de uliu și zâmbetul obosit de altădată li se transformă în rânjet.

Toată ziua, holongării stau acasă și dorm. Seara pornesc la lucru. Există la postul de jandarmi o listă neagră cu cei bănuți a fi holongări. La fiecare dintre aceștia, seara, pe înoptate, sosește jandarmul și bate în poartă. Omul răspunde: *sunt acasă*. Toți oamenii suspectați trebuie să fie seara la ei acasă, strânși de pe drumuri.

Dar între acești munți înalți, noaptea e de o vastitate polară. Ii mai rămâne destul timp holongărilor pentru treburile lui nocturne. Câte unul singur, sau constituiți în bandă, pornesc. Acasă le rămân nevestele și copiii. Nevestele minerilor sunt acum neveste de holongări. Jalea cumplită din privirile și gesturile lor se complică, își adaogă ura împotriva jandarmului, teama de ceilalți oameni. Sunt mai negre la față, părul le e mai aspru, mai ciufulit.

În tăria nopții, holongării ajung la mină. Pătrund înăuntru și pornesc drept spre locul unde se găsește cel mai mult aur. Au fost o viață întreagă mineri și cunosc fiecare galerie, fiecare văgăună. În afară de aceasta, printre oamenii cari lucrează ziua, legal, au un complice care îi ține în curent cu tot ce s'a descoperit peste zi. Minerul nu poate sustrage aurul, e percheziționat, e prins. Holongării sunt marii aventurieri ai minelor. Minerul de zi vine și le vinde punctul unde după săptămâni întregi de muncă, s'a dat în fine de aur. Holongării merg la fructul gata copt. Dimineata, când oamenii vin din nou, constată filoanele prădate, mina jefuită.

În nicio altă parte a lumii nu s'ar putea una ca asta. La Roșia-Montana se poate. Numai la Roșia-Montana.

Mai păstrați poate ceva din imaginea minelor de aici, al căror haos de galerii m'am strădui să-l redau, atât cât a putut încape în cuvinte. Sunt câțiva munți întregi, găuriți, ciuruiți, în toate sensurile, până în fundul măruntaelor. Sute de galerii îi străbat în sus și în jos, ca într'un măr stricat, ca într'un plămân bolnav de tuberculoză. Beznă grea, profundă. Galeriile se desfac una din alta,

pornesc kilometri întregi în fundul muntelui, îl străbat, trec în partea cealaltă.

Fiecare mină are o intrare oficială, cu poartă și cu lacăt. Dar de undeva dela zece kilometri, din alt sat, un om priceput poate ajunge în același loc, printr'o gaură pe care nimeni n'o păzește. În orice loc, în orice punct al oricăreia dintre minele dela Roșia-Montana. Dacă ai pătruns odată într'o galerie, cu ocoluri, cu mari ocoluri, după capriciile acestui fantastic labirint, poți ajunge în punctele păzite cu cea mai mare strășnicie. La Roșia-Montana nu e nimic de făcut împotriva oamenilor îndrăzneți din clipa în care au intrat pe baie. Se dau uneori lupte înverșunate. Izbânda a fost întotdeauna de partea holongărilor. Întunericul, stâncile, galeriile și toate celelalte realități tenebroase ale minelor, îi protejează.

Interiorul minelor e astfel alcătuit încât face imposibilă orice urmărire care ar tinde să-i înconjoare sau să-i prindă. Dacă sunt atacați, holongării ripostează cu violență. În mină sunt stăpâni. Numai de teamă că ar putea fi bănuți afară pe pământ și urmăriți acolo, ei fac tot ce se poate, pentru a se strecura nevăzuți. În fund, când ajung la filoanele de aur, scot dalta și ciocanul și se apucă pe înfundate de lucru. Dacă simt că se apropie paznicii, holongării emit din beregată cele mai stranii sunete de care sunt capabili. Mormăituri de urși, țipete de bufniță, miorlăituri groaznice de pisică turbată. În întunericul profund și în pustietatea minelor, lucrul acesta reușește să înspăimânte cu prisosință.

Dacă paznicii înaintează totuși, miorlăiturile devin mai furioase și în cele din urmă o ploaie de stânci îi primește.

Orice încercare de a te apropia de ei, e inutilă. Holongării știu unde se află, știu ce au de făcut. Paznicii merg la întâmplare, pe dibuite, din fiecare grotă care se deschide deasupra, o stâncă se poate rostogoli peste ei. Păziți de unul singur, holongării își pot vedea în voie de treabă. Să li se taie retragerea? Haidade! Sunt sute de retrageri, un labirint întreg pe care nimeni nu-l cunoaște.

Uneori paznicii ies afară și dau alarma în sat, la proprietarii minei. În toiul nopții. Cu greu se înjghebează o urmărire care niciodată n'a dat vreun rezultat. Se știe că sunt holongări, se vede locul de unde aurul a fost furat fără milă, se bănuie în sat cam cine ar fi de vină, dar niciodată un singur holongăr n'a putut fi prins asupra faptului. Când văd că sunt încolțiți și nu mai au încotro, lasă la o parte țipătul ca bufnițele, sau aruncatul pietrelor, și scoțând din buzunar pachete cu dinamită, le pun capsă și dându-le foc, le aruncă în urmăritori, ca pe niște granate semănătoare de panică și de prăpăd.

Nu mai demult, decât acum câteva luni, astă iarnă, a avut loc o astfel de retragere faimoasă a holongărilor. Era într-o Duminică dimineța. La una din minele particulare, se descoperise în ajun, un filon bun de aur. Duminica nu se lucrează, toată lumea e adunată în biserică, unde se roagă, cum numai minerii dela Roșia-Montana știu să se roage. Rămăseseră totuși în mină, doi paznici.

Pe la zece, au năvălit pe ușa bisericii: holongării, au intrat holongării pe baie, au strigat ei abia mai trăgându-și suflul. Proprietarii minei, scurți și grași, au început să alege ținându-și burta cu mâinile. După ei s'a

luat șeful de post. Și oamenii toți câți erau în biserică. Slujba s'a întrerupt. S'au vârît în mină și tiptil, tiptil, s'au îndreptat spre locul unde se auzeau holongării cotrobăind. Parcă i-au și zărit în văgăună și șeful de post, pare-se că mai mult de frică, a strigat deodată la ei, groaznic.

În aceeași clipă dinamita a bufnit la picioarele lor, stingându-le felinarele, umplând galeria cu un fum gros, înecăcios. Holongării se duceau chiuind. Dar și oamenii și-au revenit, și în frunte cu șeful au pornit după ei. A fost o urmărire fantastică, un lucru de neînchipuit. Prinși parcă de un demon, oamenii alergau prin galerii, chiuiau, se strigau, se îndemnau unul pe altul, într'o fugă și într'un vacarm drăcesc. Erau aproape de tot pe urma holongărilor și nu-i mai slăbeau, din galerie în galerie, de-a-lungul pereților înalți printre stânci, pe marginea prăpăstiilor înfiorătoare, în întunericul acela de iad. Nu mai era un lucru omenesc ce se petrecea. Urlau, alergau, țipau după holongări să se predea, că de data asta nu mai au scăpare. Ecoul minei le revenea în urechi ca un chiuit sălbatec de îndemn la luptă.

Trei bufnituri scurte, una după alta, le-au stins din nou felinarele, în timp ce de sus începeau să se rostogolească stânci. Totul s'a curmat brusc, cum tai un fir de ață întinsă, cu foarfeca. Holongării au scăpat și de data aceasta.

Pe la ora două, oamenii ieșeau prăpădiți din mină. De abia atunci și-au dat seama că fuseseră toți în haine de sărbătoare, așa cum se aflau în biserică. Pline de noroiu, sfâșiate, de necunoscut. Hainele acestea de Duminică,

prăpădite din pricina holongărilor, le mai regretă și astăzi oamenii din Roșia-Montana.

De aceea, când pe crestele munților dinspre Sud apar în unele seri lumini misterioase, oamenii din sat le privesc ca pe ceva de neajuns, un lucru de dincolo de realitate. Holongării, se gândesc ei. Și pleoapele cad grele de somn.

Un alt capitol din viața Roșiei-Montane, tot atât de pasionant, dar având loc afară, la lumina zilei, e contrabanda de aur. Un lucru căruia oamenii i se dedau cu patimă, cum ar lua opium, contrabanda de aur e tot atât de drastic pedepsită și pentru a putea exista, uzează de aceleași stratageme. De aici mistere, indivizi suspecti, maghernițe, detectivi și revolve. Un capitol de roman polițist.

Mecanismul, pârghia care face să funcționeze contrabanda, chiar în cele mai vitrege condiții, e suma de 50 de mii de lei, diferență în plus pentru fiecare kilogram de aur sustras și trecut clandestin peste graniță. Exploatatorii de aur sunt obligați să-l vândă Băncii Naționale, cu 111 mii de lei kilogramul. Prețul, la liberă concurență, pe piața mondială, în afară de granițe, e de 160 și 170 de mii de lei. La fiecare kilogram, e o diferență nespus de tentantă, și astfel se face că oamenii nu dau înapoi dela nimic, uzează de cele mai îndrăznețe sau subtile stratageme.

Pe de altă parte, e poliția. Jandarmi, comisari, detectivi special însărcinați pentru a urmări contrabanda de aur din Ardeal. Dacă reușesc să facă o captură, prima

care le revine e aproape egală cu diferența care îi stimulează pe contrabandiști. Zelul lor e astfel egal. Se iau la întrecere unii cu alții. Dar cu toată vigilența poliției, se pare că tot contrabandiștii sunt mai tari. Detectivii n'au reușit să-i prindă, decât atunci când au uzat de stratageme.

Soseau la Roșia-Montana automobile. Doi domni grași, roșii la față, nădușiți și cam bătrâiori, coborau anevoie cu două serviete enorme. Aveau înăuntru mostre de cremă de ghetete și de clei pentru tâmplari. Erau voiajori comerciali. E incalculabil numărul voiajorilor comerciali cari veneau să-și plaseze marfa la Roșia-Montana. Când s'a aflat ce-i cu ei, nimeni nu i-a mai văzut și nu le-a mai știut de urmă.

Acum, contrabandiștii așteaptă pe la Turda, sau pe la Alba-Iulia. Câte un om pornește într'acolo cu o desagă de boarfe. Sunt sute și mii de oameni cari bat drumurile încoace și încolo în toate zilele. Numai ei se știu, cei cari sunt de partea contrabandiștilor. Zadarnic poliția veghiază exasperată și dornică să-i cadă o pradă. În fiecare zi aurul se scurge pe sub nasul ei, spre graniță.

— Ești sigur domnule Grigore? întreb cândva când nu îmi mai vine să cred. Și domnul Grigore mi-arată un om: îl vezi pe acela? E autorizat de Banca Națională să cumpere dela oameni aurul pentru ea. El cumpără. Plătește 130 de lei pe gram. Banca îi dă lui 111. Cum de dă el mai mult decât Banca? Și domnul Grigore râde încet, viclean. Unde nici nu-ți dă prin minte, acolo e nodul contrabandei.

În timp ce în fundul pământului, în galeriile strâmte și blestемate, minerii se târăsc ca niște cârțițe, sfredelind stânca, plătind cu sânge fiecare gram de aur, afară mișună fel de fel de indivizi grași, onctuoși și suspecti. Au undeva un cartier general camuflat, spre care se îndreaptă toți oamenii satelor din împrejurimi. Aurul e aici ca porumbul. Fiecare om are câteva boabe la casa lui. Cei cari strâng pentru contrabandă, plătesc mai bine decât la Abrud, la *Cămară*. Spre aceștia, se strecoară pe furiș, femeile holongărilor, sau ale minerilor cari au reușit să scoată ceva afară din mină. De altfel, în Roșia-Montana nu te întreabă nimeni de unde ai aur. Nu e un delict. Delictul începe abia de când ai pornit cu el în altă parte decât spre Abrud.

— Vino Duminică la hotel Astoria în Turda, cu aurul pe care îl ai, a primit odată vorbă un tânăr proprietar de mină. Vorba venea dela un vestit contrabandist, cu care mai făcuse afaceri. Duminică s'a dus cu aurul în geamantane. Cum a intrat la hotel Astoria, polițiștii au pus mâna pe el. Contrabandistul fusese prins și pentru a scăpa, le-a propus polițiștilor să le dea pe altul în locul lui, cu aur mai mult încă. N'ai voie să pleci din Roșia-Montana cu aurul în altă parte.

Povestea d-lui Grigore e mai complicată și nu s'a lămurit încă. De faptul că e un bătrân vulpoi, nimeni nu se îndoiește. Un detectiv dela Turda îl păștea însă. De unde o fi luat detectivul o sută cincizeci de mii de lei? Fapt e că vine odată cu încă unul la domnul Grigore. Bună ziua, bună ziua. Uite noi suntem dela Banca Națională și am venit prin sat să spunem la oameni că s'a

urcat prețul la 130 de mii. Dacă ai ceva aur, noi ți-l cumpărăm imediat. Domnul Grigore tocmai avea producția de pe vreo trei luni, un kilogram și ceva. Bine, zice el, am, poftiți vă rog. Și trec în altă cameră. Acolo scoate aurul și îl cântăresc. Un kilogram două sute șaizeci de grame. Domnul Grigore pune aurul pe masă. Detectivul pune și el banii pe masă. Detectivul bagă aurul în servietă. Când domnul Grigore dă să ia și el banii, numai hârtii de câte o mie, detectivul scoate revolverul: stai! zice el. Banii sunt ai Băncii Naționale și eu sunt doctorul B., detectiv dela poliția din Turda. Domnul Grigore înfige mâna în bani și fuge pe ușa afară. Detectivul după el cu revolverul întins, să dea banii înapoi.

Domnul Grigore n'a dat banii. S'a adunat tot satul, să-l sfâșie pe detectiv. Acesta s'a dus la Abrud și a venit cu multă poliție. S'a făcut proces-verbal. Au confiscat dela individul Grigore B. un kilogram două sute șaizeci de grame de aur. A iscălit și șeful de post și notarul. Pe domnul Grigore l-au dus pe sus la Turda, la beci. După câteva zile, văzând că n'are încotro, el a spus: pun banii la domnul procuror, să pună și detectivul aurul — și cum o decide judecata. Domnul Grigore a scos toți banii pe care îi dase detectivul și i-a depus. Detectivul a adus și el aurul. Când îl cântărește procurorul să-l ia în primire, scrie pe procesul-verbal: opt sute cincizeci de grame de aur. Domnul Grigore sare ars: un kilogram două sute șaizeci. Aici e numai atât, spune procurorul. Da așa e, adaugă el, la Roșia-Montană doctorul B. a semnat proces-verbal că a confiscat un kilogram două sute șaizeci. Aurul a stat tot timpul

numai la detectiv. Banii au stat la domnul Grigore. Domnul Grigore a depus toți banii. Domnul detectiv n'a depus tot aurul.

Unde e restul de aur, domnule doctor? întreabă domnul Grigore. Vii la mine și spui că ești dela Banca Națională și pe urmă scoți revolverul? Procurorul clatină încrunțat din cap. Detectivul spune că nu știe unde e restul de aur. Și lucrurile au rămas încurcate. Adică judecata a ajuns la Inalta Curte de Casație.

Aceasta e versiunea domnului Grigore, vulpoi bătrân, care vrea să spună totuși că a fost victimă. Dacă mergeți la Roșia-Montană, domnul Grigore vă poate povesti, pentru a suta oară, pe larg, cum s'au întâmplat lucrurile cu cele o mie două sute șazeci de grame de aur, cu teancul de câte o mie de lei, cu doctorul B., detectiv dela poliția din Turda, care a scos revolverul să-l împuște. Stai! a strigat el, banii sunt ai Băncii Naționale și aurul e confiscat...

Vieța la Roșia-Montana curge mai departe, gravă, profundă, cu totul în afară de aceste mici incidente, cu sfârșitul în sala de debateri a tribunalelor.

În fiecare dimineață, la ora cinci încep să se zărească pe munți felinarele minerilor cari se îndreaptă spre Împărăție, sau spre celelalte mine. O oră mai târziu, ei se află în măruntaiele adânci ale pământului, aplecați peste daltă, sfredelind în piatră, tot mai la fund, tot mai adânc, pe sub stâncile care îi apasă și îi strivesc. Bubuituri de dinamită sguduie mina din temelii și oamenii rămân cu felinarele stinse într'un întuneric de iad, spăimântător.

În minele particulare, oameni cu fețele mari, osoase, pătrund până în fund de tot, numai cu sacul în mână, îl umplu cu minereu și se întorc la suprafață, drum îngrozitor de greu, prin galerii strâmte, pline de întu-neric și de noroiu, mereu cu sacul în spinare.

Afară răsare soarele și svârle spre sat umbra crucilor, înălțate fantastic pe fiecare vârf de munte. La răspântii, în fața unui crucifix femeile se roagă, pun flori la picioarele lui Christ, undelemn în candelă.

Spre seară ies minerii de pe gura băiei, pământii, cu fețele supte, fiecare cu felinarul lui în mână. De jur-împrejur munții vulcanici, roșiatici, roși de lepră.

Și pe ușa unei cârciumi, un afiș scris cu mâna:

Sâmbătă 2 Februarie de către seară.

Pofțiți la balul minerilor din Roșia-Montana.

CADRILATERUL
ȚARĂ DE FOC

AU ARS ZECE HECTARE DE GRÂU

Cel care va străbate în lung și lat pământul pietros al acestei sudice fășii de țară, numită Cadrilater, va avea să constate, ca pe un specific al locului, trei mari realități:

lipsa de apă, marea adâncime la care, după multă trudă, oamenii o găsesc, puțină, și o împart cu grije, între ei, și animalele lor.

vântul de stepă, fierbinte, bătând peste oameni și lucruri, neconținut, vara întreagă.

nenumăratele popoare și rămășițe de popoare, aflate pe aceste locuri; ducând de veacuri un trai amarnic, dar neamestecate între ele, fiecare strict despărțit de celalt, deși în strâns contact de suprafețe; ca într'o eprubetă, mai multe lichide de densități diferite.

Fășii, fășii, se împart popoarele, pe pământul ars de soare, al Dobrogei de Sud. În sate apropiate unele de altele, sau prin mahalalele orașului, pe cartiere, perfect despărțiți, fiecare cu limba, obiceiurile și mentalitatea lui, și totodată cu felurite însușiri sau inaptitudini în fața vieții și a luptei pe care trebuie să o ducă pentru viață, trăiesc pe acest pământ dintre Dunăre și Mare: Români,

Turci, Bulgari, Tătari, Găgăuți, Țigani mahometani, Lipoveni; iar în satele de coloniști recent înființate, Români Macedoneni, transplantați cu obiceiurile lor din munții sălbatici ai Macedoniei.

Adaog acum, că în afară de aceste trei mari realități geografice, lipsa apei, climatul de stepă și amestecul popoarelor, specificul provinciei dobrogene cuprinde încă o serie de lucruri mai mici, care din toate ținuturile țării noastre, numai aici, sau mai cu seamă aici, pot fi observate: sunt mai întâi de toate fabricile de rahat și fabricile de iaurt, singurele industrii existente în partea locului (cele mai mari întreprinderi, acelea la care să lucreze patru, cinci oameni și unde să se poată găsi o cheie franceză sau o menghină, sunt morile, tot ce poate fi mai gigantic, mai gen uzină, pe întinsul pământului dobrogean). Așa dar: fabrici de rahat, fabrici de iaurt, fabrici de bragă. Fesuri, minarete, turcoaice în șalvari, măgari pitici urcând cu samarul în spate pe potecile pline de mărăcini. Căntece turcești, fântâni, monumentale uneori, la care descendentele cadânelor se strâng, câte două duzini, așteptând să le vină rândul la șuvița subțire de apă. Și la ora șapte seara, glasul răgușit al muezinului, făcând strigarea pentru rugăciune, din balconul de piatră al minaretului.

Aceste lucruri, destul de pitorești de altfel, sunt singurele care au pătruns în literatură; din tot ceea ce se petrece în Cadrilater, scriitorii cari au voiajat în partea aceasta, preferând să aleagă lucrurile prețioase, pentru ochi și pentru amintire. Dar alături de minarete, de Turci și de șalvari, se desfășoară drama omului dobrogean în

luptă surdă cu natura aridă și ostilă. În luptă mai ales cu nenumărate alte ostilități cari, acestea, nu vin din partea naturii. E un ținut înăuntrul căruia se petrec destule lucruri sumbre și necurate, Cadrilaterul. Ade-seori, între oamenii popoarelor cari îl locuesc, sunt dușmăanii adânci și mizerabile, căroră ei nu le găsesc rezolvare, decât prin foc și sânge. Dela un capăt la altul, o tragedie vastă, necunoscută. Nimic nu se știe din ceea ce se petrece.

Există așa dar un Cadrilater pitoresc de fesuri, de bragii și de minarete pentru uzul vizitatorilor amabili, și un alt Cadrilater de scrâșnete, de mizerie și de dușmăanii cumplite, cunoscute numai de oamenii cari îl locuiesc. E un Cadrilater secret, ale cărui întâmplări, nu numai că n'au pătruns în literatură, dar nici în coloanele jurnalelor. Călătorii cari străbat drumurile dobrogene, încântați de prezența minaretelor, nici nu-și pot închipui măcar existența unor evenimente de scrâșnet, în cadrul acesta de carte poștală. Aici totuși, și nu în altă parte, alături de somnul tihnit al vilegiaturiștilor și al amatorilor de pitoresc, vieța dobrogeană se desfășoară cu marile ei dureri, cu marile ei răni și probleme. Zece kilometri dela litoralul mării mai înăuntru, sub cerul de foc al Cadrilaterului, sub bătaia fierbinte a vântului de stepă, pustiitor.

Aproape de somnul tihnit al vilegiaturiștilor din Bal-cic și de plimbările lor cu barca, pe mare, sub razele lunii, s'a petrecut într'o noapte de Iulie, tragedia lui Ivan Șîscov, țăran găgăuț din comuna Ghjaur-Suiuciuc,

dincolo de Caverna, spre capul Caliacra. Nu e una din cele mai mari tragedii care s'au petrecut pe pământul Cadrilaterului, dar e una la care am asistat aproape dela început, și a reușit să mă impresioneze profund. Pornisem abia de două zile pentru acest reportaj, și am debutat cu tragedia lui Ivan Șișcov, în aflarea realităților de aici. Astfel, ea mi-a atras dela început atenția, în mod fulminant, asupra unor lucruri pe care altfel poate nu le-ași fi sesizat și totdeodată, m'a pus în gardă, să nu mă încred prea mult în minarete, ca și cum ar fi singurele lucruri demne de văzut, și cu ele, interesul provinciei s'ar epuiza.

Și pentru a ne întoarce la tragedia lui Ivan Șișcov. În noaptea de 17 spre 18 Iulie, așa după cum au declarat mai târziu la postul de jandarmi din Ghiaur-Suiuciuc, paznicii farului dela capul Caliacra, au văzut cam pe la ora 11, pe câmpia dinspre Nord, trei umbre omenești, agitându-se în noapte, cu torțe aprinse în mâini. Curând flăcările s'au înmulțit cu repeziciune, și ei și-au dat seama de operația pe care cei trei o îndeplineau: puneau foc la o recoltă de grâu, strânsă pe câmp. Dar era undeva departe, la vreo șapte kilometri, și înainte ca paznicii farului să pornească, o sută de căpițe de grâu, erau pradă flăcărilor. Cei trei incendiatori, s'au mai zărit câțva în vâlvătaia focului, și pe urmă, au dispărut pentru totdeauna în noapte.

Puțin mai târziu, oamenii din sat au prins de veste; un om a observat cerul din ce în ce mai roșu, a bănuțit ce se petrece, și a dat alarma. Țăranii se deșteptau buimaci, din somnul adânc, după munca grea a zilei. Au

fost prin curți strigăte răgușite cari au dus, dintr'un capăt la altul al satului, un fior de spaimă și de desnădejde. Spre răsărit, câmpiile cu grâu continuau să ardă.

M'am trezit de pe prispa pe care adormisem, și am participat cu o intensă emoție, la tot ceea ce se petrecea. Noaptea de panică a satului Ghiaur-Suiuciuc, de undeva aproape de mare! Au fost câteva țipete ale femeilor, o precipitare desnădăjduită pe ulițele satului, dar jalea cea mare nu era nici în gesturi, nici în glasuri: se simțea plutind deasupra, în aer, dela om la om, ca o holeră a sufletelor.

Și pe urmă, cât de fantastic, de ireal, ca undeva într'un continent cu triburi sălbatice, cari se atacă unul pe altul, a fost drumul, împreună cu oamenii satului, spre locul răzbnării cumplite. Era o noapte cu lună, dar cu cât ne apropiam de foc, strălucirea ei de până atunci pălea, se îngălbenea. Din urmă, se vedeau siluetele masive ale țăranilor, pe umăr cu furci imense. Totul, scăldat în lumina de dramă și de mister, a focului și a lunii. Undeva, aproape de malul mării, în locuri prin care călcam pentru prima oară.

Când ne-am apropiat, alți oameni erau acolo, și un nume a început să circule din gură în gură: Șișcov, Ivan Șișcov. Era stăpânul locului. Fusese incendiată recolta de pe zece hectare, din hotar în hotar, atât cât ținea locul lui. Aproape o sută de grămezi de grâu legat în snopuri. Cei trei incendiatori, merseseră pe rând, la fiecare, să-i pună foc. Mai la oparte, pe câmp, fumegau încă, asvârlite, cârpele îmbibate cu gaz. Tot grâul arșese până la

ultimul fir; nici n'a putut fi vorba ca focul să fie stins.

Vedeam, la lumina pâlpâitoare a flăcărilor, fețele aspre ale oamenilor, pline de revoltă și de consternare. Ivan Șișcov gemea ca o fiară rănită. Când ne-am întors în sat, în dosul multor ferestre se vedea o lumină mică, tristă, ca și cum în toate casele ar fi fost câte un mort.

A doua zi, disdediminează, un soare cumplit a început să verse valuri de foc. La șapte, aerul frigea ca în miezul zilei. La Ivan Șișcov în curte, nevasta lui plângea înconjurată de câteva femei. Ulițele satului erau pustii. Ce stranie impresie a făcut aeroplanul, care puțin mai târziu a sburât sus de tot, pe deasupra acestui peisaj dezolant. Părea un lucru atât de neverosimil reamintirea civilizației, în locul acesta cu tragedii primitive, cu oamenii pradă unor desnădejdi de trib african.

Am văzut la lumina zilei fața lui Ivan Șișcov. Sub pălăria enormă de paie, murdară, înegrită, plină de praf, care îi apăra capul de razele puternice ale soarelui, fața lui nemișcată, dar cu o expresie foarte vie, părea a unei statui de piatră, care ar reprezenta durerea. Lovitura de cuțit nevăzut, primită peste noapte, în inimă, de Ivan Șișcov, e o lovitură de care ori ce om se resimte o vieță întreagă, în caz că se mai poate reface. Oamenii au socotit că, de pe cele zece hectare, a ars cel puțin un vagon cu boabe de grâu netreerat. Pus cu 5 lei kilogramul, înseamnă cincizeci de mii de lei. În aceste sărăcicioase sate dobrogene, unde un singur leu contează, este o valoare demnă de ținut în seamă, cincizeci de mii

de lei reprezintă o sumă fabuloasă, ceva de neînchipuit, cum ar fi în București, de exemplu, câteva milioane.

Dar lovitura primită de omul dobrogean, în însuși nodul vital al existenței lui, nu poate fi evaluată în cifre. Ceea ce arsese peste noapte, era, pentru Ivan Șișcov, tot, tot, absolut tot, în cel mai zdrobitor înțeles al acestui cuvânt. El rămăsese cu mâinile goale, și ele îi atârnavu grele și negre pe lângă trup, inutile. Ce se mai putea face acum? Totul se terminase. Arsesse întreaga recoltă; munca din primăvară, gestul cu care aruncase sămânța peste brazde arsese și el, ploile care au căzut, spicele cari se legănaseră în bătaia vântului, degeaba au fost, degeaba s'au legănat, acum nu mai e nimic, totul s'a terminat, a ars, s'a terminat. Pâinea pe care peste iarnă aveau să o mănânce copiii, pâinea care până ieri exista, era o realitate, azi nu mai e, complet nu mai e. Ivan Șișcov era un om terminat.

Era un om cu spetele largi, cu nevastă și cu copii. Acum nimic nu se mai putea face. Pe obrazul de lut al lui Ivan Șișcov se vedea cum cuie, înroșite în foc, îi trec prin măruntae. El se întorcea acum încă odată dela câmp, unde fusese cu șeful de post, care încerca să întreprindă o anchetă, mai ales că focul se întinsese puțin și la o pădurice a Statului. Ivan Șișcov a răspuns, cu aceeași față imobilă, pierdut în interiorul durerii lui, ca într'un cazan cu smoală fierbinte. Ceilalți oameni cari se apropiau de locul anchetei, aveau în gesturi și în glas, o sfială neobișnuită, ca în fața unui mort. Mai târziu, un om care a venit la cârciumă, a adus vestea că Ivan

Șișcov e acasă la el, în grajd, plângând cu capul înfundat într'o grămadă de paie.

M'am gândit multă vreme la cei trei incendiatori de peste noapte, la ura lor organizată, perseverentă, de vreme ce au mers din grămadă în grămadă, într'o sută de locuri și n'au lăsat una neaprinsă. Am văzut la lumina zilei hectarele incendiate; vetre de cenușe, pe care vântul începuse să o poarte spre mare. Așa s'a terminat munca de un an, a unui om gospodar. Tot astfel, și în moduri mult mai cumplite încă, s'a terminat munca altor sute de oameni gospodari, tăiați cu cuțitul acolo unde îi doare mai mult. Dela un capăt la altul, Cadrilaterul a fost o vastă arenă pentru incendii, pentru banditisme, pentru asasinate misterioase. S'ar părea că sunt foarte puțini oameni cari au reușit să prindă sensul acestor lucruri, și ei păstrează o tăcere desăvârșită.

La ora zece soarele ardea pielea, parcă razele lui ar fi fost concentrate cu o lupă. În vreme ce pe ulițele satului Ghiaur Suiuciuc, mai stăruia impresia de panică și de tragedie a evenimentului de peste noapte, spre capul Caliacra, au început să curgă mașini cu excursioniști. E unul din locurile faimoase ale țării, capul Caliacra, și orice vilegiaturist care se respectă, trebuie să-l viziteze. Drumul duce printre ulițele întortochiate ale satului Ghiaur Suiuciuc. Mașinile trec urlând din claxoane, și ridicând în aer praful bogat al drumului. Mașinile trec pe lângă casele de piatră, nepăsătoare și orgolioase, fără să bănuiască nimic din cele ce se petrec în dosul zidurilor. Mașinile trec pe lângă grajdul în care

Ivan Șișcov plânge cu capul înfundat în paie. Mașinile trec. Pe canapelele lor se zăresc, la o cotitură a drumului, tineri cu privirile svăpăiate, mândri și satisfăcuți că sunt vilegiaturiști, și merg să viziteze capul Caliacra. Alături de ei, cântând uneori fericite, sunt domnișoare cu degetele subțiri și albe, cu părul ondulat și fin ca spuma mării. Mașinile trec. Sau uneori se opresc la fântână, și șoferul se dă jos, pentru a pune apă la radiator. Copiii satului văd atunci, prin ușa deschisă, câte un domn apoplectic, cu ochi de broască, umflat, cu degetele încărcate de inele groase de aur. Alături e o cucoană bătrână, urâtă, desfigurată de ochelarii de automobilist pe care îi poartă și care o face să semene cu un monstru. În față sunt doi copii, curați, pieptănați, îmbrăcați în costume de marinier. Toți merg să vadă capul Caliacra. Toți trec pe lângă grajdul în care Ivan Șișcov plânge cu hohote, plânge cu capul băgat în paie, victimă a întâmplărilor misterioase din Cadrilater.

Motorul mașinei sforăie din nou și ea începe să alerge nebunește spre capul Caliacra. Pesemne că a întârziat. Circulă printre vilegiaturiști un svon, că la ora zece, în apa limpede a golfului, se pot vedea printre stânci cele câteva foci celebre, pe care regele Ferdinand al Bulgariei le adusese la reședința lui de pe malul mării, de unde au fugit aici, la capul Caliacra, pentru a putea fi admirate de vilegiaturiștii Români. Ah, focile, dacă am mai putea prinde focile! Și toate mașinile, din Constanța, din Mangalia și din Balcic, gonesc nebunește prin Ghiaur-Suiuciu, spre capul Caliacra. Toate trec nebunește, nepăsătoare, orgolioase, pe lângă grajdul în care Ivan Șișcov,

om mare, cu mâinile groase, cu fața de lut, plânge de câteva ore, distrus, pe o grămadă de paie. Toate trec apoi nebunește, înapoi. Și oamenii din ele când vor ajunge acasă, vor povesti: am fost la capul Caliacra, am văzut stâncile, am văzut focile, vai, e atât de frumos!... Vor povesti copiii, cucoanele, domnișoarele, iar domnul cel gros, cu degete de aur, va aproba totul, clătinând capul încet, ușor, he, he, strașnice lucruri, într'adevăr.

În comuna Ghiaur Suiuciuc, copiii lui Ivan Șișcov vor începe să moară de foame. Și totul va fi mai departe: automobilele, capul Caliacra, aeroplanele, cerul, cerul imens și fierbinte, cerul de foc care acoperă Cadrilaterul.

PESTE CADRILATER BATE VÂNTUL

Dobrogea e o țară de piatră și de foc. Toată vieța care se sbate pe pojghița ei de pământ, se află sub zodia unor stânci cari trec dintr'o parte în alta, dela mare la Dunăre, pe dedesubt, ca o căptușeală de piatră a ținutului. Piatra e sub pământ, aproape, uneori numai la câțiva centimetri, și de acolo conduce destinele țării, determinându-i chinul, specificul și pitorescul. Din pricina acestor stânci nevăzute, de dedesubt, consecințe grave și definitive au urmat pentru oamenii cari s'au așezat aici.

Vieța a întâlnit repede piatra, și rădăcinile ei au alunecat pe deasupra, fără să poată extrage o sevă mai puternică. În unele locuri, pe malul mării, se află câte o duzină de copaci piperniciți, crescuți cu sgârcenie, arătând, cu deplorabila lor prezență, cât de uscate sunt aici izvoarele vieții. În interior, de multe ori, cât poate cuprinde ochiul, nu se zărește un singur schelet de copac. Pădurile, aceste împărății vegetale, cari nu sunt numai imense rezervoare de aer curat, ci și regulatoare necesare ale climei, ale temperaturii și ploilor; pădurile n'au

putut să-și facă apariția lor majestuoasă, în zona de foc și de piatră, a Cadrilaterului. De aici vin multe, foarte multe lucruri, pe care numai în regiunea aceasta ochiul călătorului le poate observa, repetându-se fără sfârșit. Casele construite din piatră și numai din piatră, garduri nesfârșite de piatră, pe al căror alb, dureros pentru ochi, se văd dela distanță, ca niște enorme bube negre, bucățile de bălegar puse la uscat pentru iarnă. Tizicul, pe care de sute de ani popoarele dobrogene îl strâng cu mare grijă, singura lor posibilitate de a se încălzi peste iarnă, vine tot din pricina pietrei de dedesupt, din pricina inexistenței pădurilor. Tot de aici vine aerul fierbinte care, în unele veri, arde câmpiile până la scrum, vântul pustiilor de stepă, anunțat dela început, drept una din marile realități ale pământului dobrogian.

De acolo, dela jumătate de metru de sub stratul de pământ care abia o acopere, piatra aceasta conduce pe zone ample de vieță, destinul biologic al oamenilor. De sub lanurile de grâu, de sub case, de sub întinsul câmpiilor nesfârșite, ea intervine hotărâtor, în fiecare gest care se încheagă deasupra.

Dar uneori, iese ea însăși la suprafață, amestecându-se printre lucrurile vizibile ale lumii, creînd peisaje singulare și stranii. Sunt câteva locuri în Cadrilater, al căror aspect dramatic reușește să impresioneze ochiul, cu o violență rară, ca și cum s'ar fi deschis nu asupra unui peisaj natural, ci asupra unei catastrofe, unui tren în flăcări, unei cetăți distruse de cutremur. Sunt câteva locuri, a căror ariditate și sălbăticie, merg până la paroxism.

Cu mare sfială, și cu foarte puțină încredere în ceea ce am să izbutesc, încerc să descriu acel lucru năpraznic din preajma mării, care dacă ar trebui numit cu cuvinte, dar cuvintele nu vor putea spune absolut nimic, ar trebui să i se spună: *câmp acoperit cu pietre*. E într'adevăr un câmp acoperit cu pietre; dar încăodată, cuvintele acestea nu pot spune nimic. E un simplu câmp pustiu și dezolant, dar dezolarea lui e violentă, aridă, vitriolantă. E un câmp ca o furtună, fulgerător de pustiu, torențial dezolant. Asiatic peisaj, ars de un soare cumplit, făcându-te să te crezi în alt continent, în altă lume.

Locul acesta se află la câțiva kilometri de mare, pe deasupra lui trece unul din nenumăratele și împletitele drumuri, care leagă satul de coloniști Sfântul Nicolae, de comuna Ghiaur-Suiuciuc. La Nord de satul acesta, se întind câteva lanuri de grâu, și deodată ele încetează, pentru a face loc câmpului acoperit cu pietre. La început, nu îți dai seama despre ce este vorba, și de abia câteva clipe mai târziu, o mână nevăzută se ridică din câmpul acoperit cu pietre, și îți smulge de pe ochi, cu brutalitate, toate voalurile ȧesute de banalele peisaje de până atunci.

Ca la lumina unui fulger, această nouă și cumplit de dezolantă înfăȧșare a lumii, ȧi se face cunoscută. Nicăeri, în nicio altă parte a pământului cred că niciun peisaj nu izbutește să fie atât de violent și dramatic, întrebunȧnd lucruri atât de simple: un câmp și deasupra lui, peste iarba uscată, sute de mii de pietre. Cred că din prezenȧa lor aici, într'o câmpie agricolă, între lanuri de grâu, ca și cum ar fi căzut din cer, ca și cum ar fi rezultatul unui blestem, vine toată dezolarea peisajului,

concentrată, ca o otravă într'o fiolă; surprinzând călătorul, și torturându-l.

O oră întreagă străbătând ținutul acesta pustiu și pustiitor, înseamnă o călătorie dramatică, una din cele mai intense experiențe și emoții la care poate participa un om.

Peisajul acesta violent și năpraznic, de o ariditate impresionantă, vizibil aici, aproape de litoral, se prelungește cu aceeași intensitate pe sub trei sferturi din suprafața Cadrilaterului. Nevăzut, el urcă totuși în sângele și în destinul oamenilor. Față de tăria lui precisă și grandioasă, ce importanță mai poate avea pojghița subțire de pământ care îl acopere? Popoarele Dobrogei sunt prizoniere definitive ale pietrei.

Ele sunt mai întâi prizoniere ale acelui fel de a căuta apa, și a o prețui, atunci când o găsesc, care reaminteste pustiurile, și marile însetări ale oamenilor ce trebuie să le străbată. Popoarele Dobrogei cunosc setea. Intre stâncile de calcar, uscate și ostile, cari constituie elementul primordial al țării, și cerul de foc al zilelor de vară, setea e un lucru grozav, o mare realitate, așa cum e în Sahara, și în celelalte ținuturi pustii și toride. E un ținut torid Cadrilaterul, și oamenii cari îl locuiesc au avut în nenumărate rânduri să sufere, alături de animalele lor, lipsa cumplită a apei. În stepă, sub bătaia neconținută a vântului fierbinte, setea e și mai grozavă, iar puținele fântâni existente, sunt cunoscute de oameni ca niște stele polare, după care își orientează drumul. Cu turmele lor, ciobanii merg dintr'o fântână în alta, migrațiune

biblică, reamintind pe aceea a popoarelor de acum câteva mii de ani.

Ca și atunci, pentru viața de acum a Dobrogei, fântânile sunt cele mai importante lucruri de pe fața pământului. În ținutul pietros al Cadrilaterului, apa sub formă de gârlă, e complet inexistentă. Dela Nord la Sud, nenumărate văi adânci brăzdează pământul, dar pe fundul lor de piatră, nu se zărește nici cea mai subțire șuviță de apă. Uscate și seci, prin ele se scurge în lungul câmpiilor, doar aerul de foc, singurul element al naturii care se deplasează aici.

Au fost, cu sute de ani în urmă, câteva șuvițe subțiri de apă. Acolo, unde printre straturile de calcar, au izbutit să iasă până la suprafață, au făcut să se isce o nouă așezare omenească. Un sat în Cadrilater, înseamnă mai întâi de toate o fântână, așa cum un atom înseamnă mai întâi, un electron central, pozitiv. Dela fântână pornește toată viața, în jurul ei se grupează toate locuințele omenești. În clipa în care apa s'ar isprăvi, satul ar trebui să dispară, să se prefacă în scrum.

Oamenii știu aceasta. Fântânile satelor dobrogene, sunt temple și monumente, în același timp. Ele sunt, ceea ce pentru țara de dincoace de Dunăre sunt troițele, mănăstirile vechi, icoanele de prin păduri și toate celelalte semne mistice și populare. Unele din ele, cum e aceea dela Caverna, în jurul căreia s'a creiat un oraș întreg, sunt tot atât de mari cât o mănăstire, și poate mai vechi decât mănăstirile.

De altfel, toate fântânile sunt vechi, cu inscripții turcești pe pietrele albe roase de vremuri. Oriunde s'a ivit

o vână de apă, oamenii au captat-o, și au ridicat la gura ei, un adevărat monument. Toate au fost descoperite de mult, și în jurul fiecăreia, au trăit și au murit generații întregi de oameni. Ele au fost sufletul, viața, acestui ținut de piatră, și se pare că altele noi, nu mai pot fi găsite. În satele creiate pentru coloniști, s'au săpat puțuri adânci, prin stânca aridă, cu 'daltă și cu dinamită. Din fundul lor, apa e scoasă cu caii, învârtind o întreagă instalație de scripeți.

Dar și aceste puțuri creiate mecanic, nedatorate providenței, s'au înconjurat în scurt timp de aceeași aureolă, ca și vechile fântâni și au devenit cele mai importante puncte ale satului. Pe scripetele puțului din Sfântul Nicolae se află montat un clopot de bronz, ale cărui dangăte cheamă uneori oamenii de peste câmpuri. Biserica nu e în sat, dar puțul e biserică.

Peste țara aceasta de piatră și de mari însetări, uscată, aridă, lipsită de arbori și râuri, peste oamenii și orașele ei, peste satele, peste lanurile ei de grâu, bate toată vara, vântul fierbinte de stepă. Am cunoscut acum pentru prima oară vântul de stepă, această mare realitate dobrogeană, și îmi dau seama că oamenii cari nu l-au simțit niciodată, arzându-le obrazul, nu pot să și-l închipuie. Pentru înțelegerea lor, și pentru a face apel la un lucru cunoscut de toată lumea, voi spune că vântul de stepă e un Crivăț al verii dobrogene. Un Crivăț invers, fierbinte, un vânt arzător, revărsând peste câmpiile Cadrilaterului, valuri de foc. Nu tot atât de vijelios, nu tot atât de năpraznic cum e Crivățul iernii, dar permanent, intens, lăsând dintr'odată urme neșterse, peste toate

locurile pe unde a trecut. Când, vara, începe să bată vântul de stepă și n'a mai plouat de multă vreme, în douăzeci și patru de ore iarba câmpului e arsă, distrusă. Nu bate tare, nu e vijelios, dar atacă sigur, precis, pretutindeni, parcă ar avea, între moleculele aerului, o substanță vitriolantă. O vagă neliniște cuprinde oamenii și animalele, o nervozitate generală pe care atmosfera uscată o întreține și o mărește. Apa fântânilor începe să scadă. Și vântul bate.

O lună, după ce s'a pornit asupra Cadrilaterului, vântul nu s'a oprit încă. Fierbinte, vitriolant, pustiitor, el bate tot timpul. Valurile de aer arzător se rostogolesc peste câmpii, peste case, peste oameni. În regiunile aride, pietroase și pustii, cum e faimosul câmp acoperit cu pietre, trecerea vântului de stepă mărește tumultul năpraznic al peisajului, îl amplifică, îl face mai dramatic. Cel care va străbate, sub vântul acesta, drumurile roșii ale unui fantastic câmp de culoarea sângelui, aflat în județul Caliacra, va putea fi sigur că a trecut printr'unul din cele mai stranii și mai uluitoare locuri, prin care poate trece un om pe lumea aceasta.

Dar și în câmpia agricolă, printre lanurile de grâu, alături de oameni și animale, vântul de stepă dramatizează vieța, o face mai încruntată, mai aspră, mai dură. Obrazurile oamenilor dobrogeni poartă, înscrise în ele, semnele grave ale acestei țări de piatră, bătută de vânturi, acoperită cu un cer de foc. I-am văzut peste câmpuri, cu grebla la spinare, mari, uriași aproape, cum se duceau profilați pe cer, ca într'o apoteoză a muncii cumplite, a muncii de foc. Cu toate că acoperite cu pălării

de paie uriașe și grosolane, fețele lor sunt negre ca pământul, arse de soare, și de imensitatea câmpiilor pustii. Iar în orașe, vieța nu e mai puțin dramatică, mai puțin încruntată și arsă de flăcări. E una din iluziile vilegiaturistilor și a călătorilor diletanți, credința că în Cadri-later vieța se scurge cu burta la soare. Cu tot numărul mare al cafenelelor și al celor cari pot fi văzuți fără nicio treabă pe străzi, Cadrilaterul e una din cele mai puțin provinciale provincii. O vieță agitată și plină de pasiuni cumplite, se sbate între hotarele lui. Partide politice și curente politice cari n'au partid, își recrutează aici partizanii hotărâți, din aluat balcanic, oamenii cari știu să întrebuințeze cuțitul și revolverul. Aspectului de provincie pe care îl au casele și străzile orașelor, nu-i corespunde de loc o vieță la fel. În dosul perdelelor oamenii sângere, se crispează, fac planuri, cad prinși. Ținutului acesta, atât de tumultos, de pasionant și năpraznic sub raport geografic, i-a fost dat să adăpostească una din cele mai agitate vieți. Pentru a cunoaște temperatura secretă a locului, nu trebuie să ne luăm după cei cari joacă table prin cafenele.

Alături de această fierbere, alături de ulițele în cari se pun la cale lucruri misterioase, iar acum în urmă alături de invazia aventurierilor, a corbilor cari încearcă să strângă averi imense de pe urma zecilor de mii de Turci cari părăsesc Cadrilaterul, alături de toate acestea, în ulițele mahalalelor dobrogene, rămășițele unor popoare faimoase altădată, își duc mizeria.

Fiecare popor își are felul său de a îndura mizeria. Metoda țăranilor Români e burta umflată cu mămăligă

sau un pește sărat, prăjit pe cărbuni și pus într'o strachină cu apă. Se obține astfel o zeamă cu oarecare gust, dar concentrată, încât oamenii pot să înmoaie în ea mămăligi întregi care în felul acesta au să alunece mai ușor pe gât. Popoarele sărace ale Cadrilaterului, cari după ce se lasă fotografiate de vizitatori, se întorc în bordeiul lor, pentru a îndura o crâncenă mizerie, cunosc un procedeu tot atât de tragic și elocvent. Cum fiecare familie are câte o capră și mai mulți copii, pentru a-i putea sătura pe toți cu laptele caprei, gospodina ia mai întâi o mână de ardei mici, ardeii aceia iuți ca focul și care se găsesc din abundență în Cadrilater, și după ce îi pisează bine într'o strachină toarnă deasupra laptele. Iese o zeamă atât de concentrat ardeiată, încât nimeni nu mai poate da o dușcă pe gât. Copiii se mulțumesc să întingă înăuntru cu bucăți de pâine sau mămăligă. Dar și așa, mâncarea e atât de iute, încât le curge lacrimi din ochi tot timpul. Câteva sute de muște vin să-și ia și ele partea. Dar astfel preparat, o jumătate de litru de lapte ajunge și pentru muște, și pentru copii și pentru părinți, și chiar la două mese.

În mahalalele Bazargicului, în satele sărăcicioase din lungul Cadrilaterului, dimineața, la prânz și seara am văzut nenumărate familii mâncând mâncarea aceasta. Ardei iuți cu lapte.

Ardei iuți cu lapte. E cu totul altceva decât cafea cu lapte.

TURTUCAIA

S'ar fi putut, asemeni atâtor alte localități banale, pe care numai vreo catastrofă a războiului le-a scos din anonimat, și au intrat odată cu pacea, din nou în monotonie și în mucigaiul provinciei, s'ar fi putut ca și Turtucaia să aibă o soartă la fel. După aproape douăzeci de ani dela măcelul care îi creiase o atât de dureroasă celebritate, s'ar fi putut foarte bine ca Turtucaia să fie un târg mizerabil cu ulițe desfundate, o mediocră localitate de provincie, înclaiată în noroiu și banalitate. Că nu a fost să fie așa, e un adevărat mister, mai cu seamă că alte orașe mai mari ale țării noastre, nu au putut să scape de acea atmosferă specifică provinciei, care plictisește, abrutizează și omoară lent.

Care să fie secretul acestui târgușor dobrogean, că fără să capete niciun ajutor de afară, fără să se bucure de o protecție specială, a reușit ca numele lui să nu poată fi trecut în inventarul de mizerie și de platitudine al provinciei românești? Destul că față de celelalte orașe dobrogene, burduhănoase și urâte, Turtucaia are grația unei domnișoare de pension. Portul ei și-a construit de

curând un cheiu elegant, pe care plimbarea e agreabilă, lăsând celor ce o practică, impresia că s'ar afla într'o localitate occidentală. Și pentru a da un exemplu edificator, voi spune că pe când la Silistra care e capitala județului, singurul, dar absolut singurul lucru pe care călătorul străin îl poate vedea în centrul orașului, sunt cele câteva duzini de oale de noapte pe care un negustor le agață în fiecare zi, în niște cuie bătute într'un stâlp de telefon din fața magazinului său, și care stâlp de telefon vine riguros în centrul orașului; la Turtucaia, în port, în capul fiecăruia din nenumărații stâlpi de beton cari susțin balustrada cheiului, se află câte o vază cu flori. E un amănunt care arată precis, deosebirea de climat dintre Turtucaia și celelalte orașe dobrogene.

În afară de prezența cheiului nou și elegant, care e o operă edilitară, o problemă de primărie, de primar și de buget; cei cari vor voi, cu tot dinadinsul, să afle o explicație a frumuseții Turtucaiei și a aerului ei prea puțin provincial, chiar acolo unde pentru această înfățișare nu au intervenit planuri edilitare, și nu s'a cheltuit niciun ban, aceia cred că nu vor fi greșiți, când își vor închipui că lucrurile stau astfel, pentru că Turtucaia e un oraș de pescari. Există în meseria pescarilor o anumită tristețe, o bună cuviință și o evlavie pentru toate lucrurile naturii, care i-a împiedicat pe acești oameni ca orașul lor să devină o hâdă așezare, așa cum sunt orașele negustorilor și ale oamenilor de afaceri. E un oraș mic și sărac Turtucaia, dar se află în linia caselor ei o poezie cumințe și tristă, pe care dacă ar descoperi-o pictorii, n'ar mai părași-o — și după celebritatea de sânge a

războiului, orașelul acesta ar căpăta o nouă celebritate.

Acum, nu trebuie să vă închipuiți că Turtucaia e cine știe ce minune, ce lucru rar, ce perlă a Dobrogei. Ar fi destui decepționați printre cei cari s'ar decide să o viziteze, în speranță că vor găsi o localitate stilată, și în preajma ei peisaje senzaționale, pentru fotografiat. Deși se pare că printr'o șosea internațională ce urmează să treacă pe aici Dunărea spre Constanța, Turtucaia va deveni o localitate de baedeker, frumusețea ei, despre care vorbesc în rândurile de față, nu va putea fi inventariată, și se va refuza celor porniți să înțeleagă natura cu ghioțura și să o sesizeze cu toptanul. Alături de viitoarele stațiuni moderne pentru benzină, cartierele pescărești își vor duce mai departe frumusețea tristeții lor de acum. Nu se va mai bănuie în vremea aceea, cum nu se bănuie poate acum, că într'o epocă în care orașele noastre de provincie erau de o platitudine și lipsă de gust ucigătoare, datorită acestor umile cartiere pescărești, Turtucaia a putut fi o surpriză și o revelație, pentru ochiul contractat al reporterului, pornit să cerceteze ținutul Cadrilaterului.

Nu numai din pricina Turcilor și a felului lor ermetic de a trăi, ci mai ales dintr'a banditismelor și a nenumăratelor terori, cari s'au deslănțuit pe pământul blestemat al Cadrilaterului, casele satelor lui au această particularitate, atât de elocventă, de a fi construite cu spatele la stradă. Pe tot cuprinsul țării noastre oamenii își fac casa cu fața la soare și la drum. Numai în satele și mahalalele Cadrilaterului, casele vin cu fața într'o curte

interioară, cu garduri înalte de piatră sau de lut. La stradă, spatele casei în lungimea ei, un zid ermetic, fără o singură fereastră. E unul din cele mai dezolante spectacole, să mergi uliți întregi, printre două rânduri de case întoarse cu spatele, fără să poți vedea ce se petrece în curți, fără să zărești o singură fereastră. Tot ce vine spre stradă și spre omul străin, e zidit, ermetic, închis. Intoarse cu spatele, casele te varsă din uliță în uliță, până ce te scot afară din sat.

Se poate înțelege de aici, fără pic de eroare, zodia de atacuri, de devastări și permanentă teroare, sub care s'a aflat viața Cadrilaterului. Case clădite cu spatele la stradă. Documente și pagini de istorie dobrogeană. Ochiul contractat în regiunile străbătute înainte de a ajunge la Turtucaia, nu era numai un fel de a vorbi.

La Turtucaia, casele nu-s întoarse cu spatele la stradă. E un oraș liniștit de pescari, cu pitorescul acela de umilință și religiozitate, de care numai viața pescarilor e capabilă. Casele mici, îngrămădite una în alta, au toate fața spre Dunăre și câte un etaj, ieșit mai în afară decât parterul. Așezat pe un rând de terase, tot orașul privește spre Dunăre. Nu se observă nicăeri, cel puțin prin cartierele pe care le-am cutreerat, case ostentative și stupide. E totuși un oraș situat în provincie, Turtucaia! Dar nu știu ce smerenie, ce aplecare spre liniște și tristețe, îl face să se lipească dintr'odată de sufletul călătorului. E un oraș de pescari, Turtucaia.

Pe ulițele paralele cu Dunărea, viața se scurge odată cu apele domoale ale fluviului. E o viață mai comunicativă, mai lipsită de încruntări decât în alte părți,

poate pentru că aici oamenii nu au de ce-și face concurență, nu se luptă unii cu alții; Dunărea e largă, e loc pentru toată lumea, să prindă pește, să trăiască liber și să se înece, atunci când apele ei vor voi aceasta. Prin curțile caselor, pescarii își întind liniștiți plasele la uscat. Au pornit disdedimineată, înainte de cântatul cocoșilor, au prins ce au prins, s'au prezentat la licitația din port dela ora opt, și acum iată-i, ei și instrumentele lor de pescuit, față în față, sub lumina soarelui care vine de peste dealuri.

În celelalte ulițe, casele sunt la fel, vieța la fel. E o întreagă ambianță pe care dacă, pentru înțelegerea mai ușoară a cititorului, ar trebui să o comparăm cu alta deja cunoscută din literatură, am spune că tristețea, vieța și mai ales casele Turtucaiei, seamănă surprinzător de bine, și până la identitate, cu tristețea, vieța și casele orașelor de pescari din *Bretania*. Numai atât, nici nu e nevoie de mai mult, și ne este pe deplin justificată credința că pictorii ar avea ce să lucreze aici.

Până atunci, pe locul unde ei ar urma să-și instaleze șevaletele, jos la malul Dunării, sunt instalați și lucrează, oamenii cari știu să facă bărci. Turtucaia, împreună cu Tulcea, sunt cele mai vestite orașe din țara noastră în care se construiesc bărci. Pescarii de pe mare, ca și cei de pe Dunăre, aici și le comandă.

Există nu știu ce identitate a dibăciei și a virtuozității, între meșteșugul celor cari fabrică viori și oamenii cari pe malul Dunării, construiesc, din scânduri de brad, bărci pentru pescari. O barcă e o vioară a apelor, un

lucru tot atât de gingaș, lăsând la o parte faptul că sunt făcute din același material, cu aceleași gesturi aproape. E vorba de scânduri subțiri, pe care meșterul trebuie să le aleagă și să le înmoaie cu degetele, să le curbeze pentru a lua forma suplă a viitoarei unelte, de cântat sau de plutit pe ape.

În dimineața aceasta, un om construște o barcă pe malul Dunării. E aproape de apă, pe plaja de pietre, de crengi putrezite și de gunoaie, din dreptul abatorului. Cu mânecele cămășii sumese, omul lucrează. El ia scândura, o privește cu ochii pe jumătate închiși, cum fac pictorii, și pe urmă începe să o frământa cu degetele, ca pe o materie plastică. Nu are prea multe scule: un ciocan, o rindea, un fierăstrău. Tot meșteșugul stă în degete, în mușchii brațelor și mai ales în felul cum știe să privească. La început, constructorul de bărci are în fața lui o grămadă de scânduri drepte, care nu conțin nicio indicație, pentru viitoarea lor formă. Cum de nu iese o hodoroagă lătareată și plutitoare, ci o barcă suplă care sare din val în val, aici e ceea ce s'ar putea numi meșteșug moștenit, meșteșug în sânge, al oamenilor din Turtucaia.

Acesta de acum lucrează. El ia o scândură și după ce o subție, o aduce și o fixează la locul ei cu mâinile, cu genunchii, cu pântecul și cu gura plină de cuie subțiri, pe care la momentul oportun, le fulgeră cu ciocanul, ca un foc de mitralieră. Scândura dreaptă până acum, plânge, trosnește și în cele din urmă consimte să rămână curbată. Pentru totdeauna, — și viitorul ei destin începe. Coastă de barcă, va pluti pe ape, va întâmpina furtuni.

Încă o scândură. Omul luptă cu ele, își măsoară puterile și în cele din urmă le răpune. Forma elegantă a viitoareii bărci începe să se ghidească.

În timpul acesta, pe Dunăre au trecut șlepuri, remorchere, vapoare. Apele ei galbene, groase de nămoluri, duc neconținut la vale povestea fabuloasă a acestor locuri, unde s'au luptat și au trăit, alături de fluviu, atâtea popoare. La umbra istoriei lor, la umbra minaretelor de pe deal, un om tânăr construiește o barcă nouă, pentru alte rânduri de vieți, pentru altă istorie.

În port hamalii au terminat de încărcat un șlep, se pregătesc să încarce altul. Dacă străzile pe cari se află casele pescarilor reamintesc Bretania, oamenii aceștia cu umerii lați, cari își trăiesc toată viața ducând saci plini în spinare, se reclamă cu totul dela Brăila, patria încărcătorilor de vapoare.

În portul dunărean al Turtucaiei, pe cele câteva zeci de metri lungime, unde se încarcă șlepuri cu grâne, se regăsește toată atmosfera de nostalgie, de muncă, de mizerie și de tristețe pe care numai prezența hamalilor, o creiază. Sunt Turci mulți, Români și Bulgari. Sunt unii bătrâni de câte șaizeci de ani, iar alții abia adolescenți, intrând acum în meserie. Ei vin la căruță, scui-pă odată gros praful care le-a pătruns în beregată și luând sacul greu de optzeci de kilograme, îl saltă pe umăr. Din cli-pa când au pornit spre schela care duce la șlep, pașii lor se grăbesc, pentru a scăpa mai iute de povară. Cu un uruit sacul se deșartă. Dar în spatele lor vin alții, și trebuie să apuce repede pe schela de coborîre, care îi

aduce din nou la căruța plină cu saci. Și astfel, de dimineață până seară, lanțul uriaș de oameni se târăște neîncetat pe schelele de lemn, sub razele fierbinți ale soarelui.

Pe malul apei, căruțele se duc și se întorc, trase de bivoli negri, murdari într'un hal de nedescris. Straturi groase de noroiu uscat îi acopere pe tot corpul, și cu cât ziua înaintează, noroiul se crapă și curge de pe ei, cum ar curge zidăria unei case sguduită de cutremur. Șanțuri adânci, plesnituri, cratere în fundul cărora se zăresc alte straturi de noroiu mai vechi. Dar aceste ruini se refac cu totul după repaosul dela ora prânzului. Când lucrul se reia, bivoliile apar strălucitori, acoperiți până în dreptul ochilor de un nămol nou, proaspăt, maleabil, care nu se mai scorojește multă vreme. Razele soarelui îl fac să lucească, și de departe bivoliile par niște animale africane, acoperite cu o ciudată cuirasă.

Pe înserate, cheiul se umple în dreptul debarcaderului de o lume nebună, câteva sute de oameni, de femei, de copii, vorbind între ei, interpelându-se cu fețele crispate.

Azi e Miercuri, iar Duminică Turtucaia a cunoscut una din cele mai mari tragedii ale ei. Pe la ora nouă seara, un institutor din oraș s'a suit într'o barcă să plimbe pe un copil al său de vreo șapte ani și pe o domnișoară de optsprezece ani, abia sosită de câteva ore în vacanță. Institutorul nu a știut că nu e de glumă cu morile plutitoare din josul Dunării. Sunt, într'adevăr, ancorate acolo, trei mori, construcții grotești, cu niște roți mari pe cari apa le învârtește. Intre ele, curentul e iute și bărcile abia pot fi conduse de barcagii experimentați. La ora nouă seara, când întunericul începea să plutească pe ape,

barca institutorului s'a apropiat de mori și a fost târîtă de curent sub roțile uriașe cari au lovit-o, au prins-o dedesupt, împreună cu oamenii din ea, au sfărîmat-o, i-a amestecat.

În partea cealaltă, a ieșit viu numai institutorul. Dela mal, s'au auzit țipetele de spaimă, trosnetele scândurilor sfărîmate și câteva bărci au pornit repede. Dar întunericul plutea pe apă și nimic nu s'a mai putut face.

De abia Miercuri au fost pescuite cadavrele. Copilul, în dreptul ostrovului *Cusui*, cu o rană adâncă la cap. Toată lumea se gândește îngrozită cum i-a izbit și i-a frământat roțile morii. Fata, câteva zeci de kilometri mai la vale, aproape de Silistra, numai cu bluza, fără fuste, într'un picior cu un ciorap, în celălalt numai cu jartiera. Fată de optsprezece ani.

— Fată de optsprezece ani, spune trăgănat pescarul de lângă mine. Dacă n'o fi cunoscut om, păcat mare de ea cum a murit. Dacă a știut ce e omul, tot a avut ceva dela viață.

Mă întorc să-l privesc. Nu e un om cinic. E un pescar lipovean, cu figura încadrată de barbă, iar vocea lui e tristă și melodioasă ca o litanie. Dacă n'a cunoscut omul, păcat mare este . . .

Și Dunărea curge la vale tulbure, imensă, inconștientă. Tulbure, imensă, inconștientă. Așa cum e și viața, de cele mai multe ori.

În port s'au aprins lumini. Podurile plutitoare cari, trase de câte o șalupă sau un remorcher bătrân, fuseseră toată ziua într'o intensă activitate, transbordând de pe un mal pe altul, între Oltenița și Turtucaia, căruțe cu fân, autocamioane și automobile, s'au liniștit acum. Din

larg vine un aer mai răcoros. Pe cheiul străjuît de balustrada cu vase pline de flori, tineretul oraşului a început să se plimbe pe o porţiune preferată. Dela un grup la altul pornesc exclamaţii, şoapte, râsete. Lumea s'a refăcut din emoţia şi spaima de acum câteva ore. Fiecare cu viaţa lui. Alte fete de optsprezece ani se plimbă pe chei, cu părul în vânt, cu nările tremurânde. Pe picioarele lor suple, ciorapii stau bine întinşi sub jartiere, valurile Dunării n'o să-i poată scoate. O să-i scoată, într'una din nopţile acestea, mâinile băieţilor cu cari se plimbă. Ele sunt tinere, ele vor cunoaşte omul, de viaţa lor n'o să fie păcat. Şi fetele se plimbă mereu sub becurile electrice, sub ploaia stelelor căzătoare, curgând din zenit spre malul opus, acolo unde, din pricina pădurilor de sălcii, noaptea e mai neagră, mai necunoscută.

Un remorcher vine din jos, spintecând liniştea imensă cu duduital înfundat al maşinilor. În urma lui se zăreşte silueta neagră, mohorâtă, a convoiului de şlepurî pe care le târăşte la deal. Pe urmă e din nou linişte, tăcere, plimbarea fetelor pe chei, aproape de apele misterioase şi vechi ale fluviului. O mandolină începe să cânte într'un târziu, de undeva de sus, de pe terasele pe cari e suprapus oraşul. Prin grupul celor cari se plimbă, trece un fior; inimile lor se desfac sub bolta nesfârşită a nopţii. O stea căzătoare; încă una. Cuvinte bulgăreşti, Katia, mai rămânem puţin. Într'un colţ mai umbrît, două fete se opresc şi una punând piciorul pe balustradă îşi ridică ciorapii. Se aud jartierele cum pocnesc pe piele. Katia, picioarele fetelor, jartierele, valurile negre ale Dunării.

O nouă stea căzătoare luminează cerul.

TURCI ȘI TURCOAICE

Intr'o mahala a Bazargicului, asist la o ceartă între Turci. Nu știu din ce s'au luat. Unul bătrân, cu fes, cu șalvari și știrb, cu altul tânăr, negricios, cu dinți strălucitori. S'au adunat în jurul lor alți Turci ascultând ploaia de ocări. Și deodată bătrânul s'a oprit o clipă și a icnit scurt: *hai sictir!* Peste toată turcimea a trecut ca un fulger. Cuvântul avea atâta potențial de injurie, încât adversarul a rămas o clipă năuc. Pe urmă s'a recules și a izbucnit și el: *sictir fie bre!*

Trebue să îi auzi pe Turci rostind vorba asta, pentru a-ți da dintr'odată seama cât e de spurcată. Nu e o înjurătură tare, ca un vârful de bici ce ți-ar izbi obrazul. E ca o căldare cu lături, pe care ai primi-o în cap.

Puțin mai târziu, a trecut pe acolo un om, cu jumătate de porc tăiat în spinare. Și Turcii s'au uitat multă vreme după el, cu aerul că le lasă gura apă.

Este vreun rău că Turcii din Cadrilater ies din timp în timp în stradă, își dau cu hai sictir și se uită lung după carnea de porc? Cred că nu. Dar dacă este vreun rău, atunci e singurul de care se pot face capabili

oamenii aceștia. Incolo, numai cafele, tutun și mizerie. Turc care să se agite sau să comploteze împotriva ordinii actuale, nu s'a văzut. Împăcați cu viața și cu sărăcia, ei trăiesc și mor pașnic, în adevăratul înțeles al acestui cuvânt. Câți ani au trecut din vremea când Turcii însemnau războiu, măceluri cumplite, gârle de sânge omenească? Căzut într'un gol istoric, poporul acesta care altădată era spaima Europei, s'a transformat până în cele mai adânci și structurale fibre. Profeții altor popoare, care pretind acum că războiul le este înscris în sânge, ar putea veni în Cadrilater, să vadă cât de liniștiți trăiesc urmașii firoșilor Turci de altădată, aceia cari nu puteau dormi dacă peste zi nu mâncaseră puțină măduvă de creștin.

Măduvă de creștin se mai mănâncă și acum în Cadrilater. Dar Turcii nu au niciun amestec în aceste măceluri misterioase și nocturne. Liniștiți și cumsecade, ei își duc viața, la țară din agricultură, la oraș din lustruitul ghetelor și încărcatul vapoarelor.

O deosebire între viața dela oraș și cea dela țară, există și la Turci, tot atât de vie ca la Români. Nicio asemănare, nicio punte de legătură între sufletul și mentalitatea țăranilor Turci, oameni grosolani cu fețele osoase, și populația turcă a orașelor, o populație mai șmecheră și mai leneșă în același timp. Literatura despre cafenele, despre trândăvie și jocul de table, îi privește pe aceștia, exclusiv. În afară de practicele religioase, viața țăranilor Turci se aseamănă în întregime cu aceea a țăranilor Români și Bulgari. E vorba, în definitiv, tot de ogor, de plug, de ploaia care nu vine și animalele cari rabdă de foame și de sete.

Turcimea Cadrilaterului se împarte, așa dar, în două. Întâi cei dela oraș, Turcii pitorești le-am putea spune, despre cari s'a scris până acuma o literatură abundentă, ei fiind un subiect scriitoricesc, cu predilecție. Sunt întocmai așa cum au fost descriși, cam melancolici unii, cam pezevenghi alții, toți cu fes în cap, cu câte un măgar pe lângă ei, care le servește la adusul apei și să fie fotografiati împreună, lângă turnul geamiei de către vilegiaturisti, evident contra unei sume de bani, care se chiamă bacșiș. Turcii sunt născocitorii celui mai mare număr de prilejuri, în care sunt îndreptățiți să ceară, și să primească bacșiș. La Silistra, cu puțin înainte de plecarea unui autobuz, i-am spus unui turc tânăr care își pierdea vremea pe lângă mașină, să mă înștiințeze în cârciumă, când va fi totul gata. Felul în care mi-a răspuns să n'am nicio grijă și felul cum a început să privească din clipa aceea autobuzul, mai atent, mai scrutător, ca și cum i-ași fi încredințat cine știe ce misiune importantă, de pe urma căreia eu mă alegeam cu avantajii enorme, m'au făcut să înțeleg că această treabă nu se poate sfârși fără un bacșiș.

Nimic din această vânătoare de bani, prin cele mai felurite mijloace, în vieța și obiceiurile Turcilor dela țară. Aici, între cerul de foc și pământul arid, oamenii muncesc încruntați, tăcuți, îngândurați, ei încetează de a mai fi poporului lui «hai sictir» și al lui «bacșiș», poporul minaretelor, al șalvarilor și al trândăviei la cafenea. Aici, Turcii sunt oameni muncitori, cu umerii lați, cu mâinile groase și în timp ce se află pe ogoarele lor ar putea fi confundați cu Românii sau cu Bulgarii,

dacă alături de ei nu s'ar agita ca niște sperietori de ciori, îmbrăcate în negru, din cap până în picioare, sub arșița cumplită a zilei, turcoaicele cu fața acoperită încă de ferigea. E una din cele mai stranii impresii, ca la o cotitură a drumului, să vezi lucrând pe câmp, cu sapa în mână, o femeie îmbrăcată în negru, cu fața acoperită de voaluri.

Vieța în satele turcești din Cadrilater, se scurge între preceptele inflexibile ale Coranului și tributul implacabil de muncă, pe care cultivarea pământului pietros îl cere. Acesta din urmă îi apropie până la identitate de celelalte popoare dobrogene. Coranul îi desparte. Seara, după ce au lucrat o zi întreagă sub bătaia fierbinte a vântului de stepă, și au semănat prin sete, prin obrazul negru, cu toți ceilalți oameni, Turcii își pun turbanul în cap și redevin Turci. Ferigeaua femeilor care în timpul muncii se mai desfăcea câte puțin, acum e trasă bine pe obraz. Odihna, îi reintegrează pe toți tradiției.

Pe drumurile albe ale Dobrogei, ei se întorc acasă, în căruțe largi, solide. Din tot ce a fost fala lor de odinioară, un singur lucru le-a rămas tot atât de autentic, de nedegenerat: pasiunea pentru cai. Când e vorba de cai, turcul care în toate celelalte împrejurări ale vieții, nu avusese ocazia să pună în discuție valori mai mari de patru, cinci sute de lei, începe să vorbească dintr'odată despre zeci de mii. Măgari, nu întrebuițează decât Turcii pitorești dela orașe. Turcilor țărani, le place să aibă cai scumpi, pe care îi îngrijesc ca pe ochii din cap. Ei se bucură de mult mai multă atenție, decât membrii familiei. Murat Hagi Mehmet din comuna Esârdgea, a

reușit să obțină, dintr'o iapă a sa arabă, și un armăsar englezesc dela Constanța, un cal teribil, roib, de o frumusețe sclipitoare, și care e un fel de Soare al satului. Murat Hagi Mehmet are și niște băieți, niște flăcăi sdraveni, dar ce importanță prezintă ei pe lângă calul cel tânăr, a cărui noblețe e într'adevăr impresionantă. Mâncarea cea mai bună, apa cea mai limpede, calului i se dă. Turcul îi este și stăpân și servitor.

Cu coamele cailor fluturând în vânt, se întorc Turcii dela câmp. De pe gardurile de lut ale locuințelor, rânjesc nenumărate tivde de cal, albite de vreme și ploii. Căpășanile acestea, astfel expuse, dau nu știu ce înfățișare de trib african, satului. Este de altfel singurul lui mister. Incolo, numai locuințe pipernicite, garduri nesfârșite, aspect dezolant. Moscheia e o casă ceva mai mare, cu un minaret de lemn, care e foarte departe, mai ales ca înălțime, de minaretele știute din orașe. Și încă o particularitate a acestor sate, oricât ar fi de mari: nu există cârciumi. Câte o casă cu o singură încăpere, unde pot intra zece inși, se chiamă cafenea. Cafeaua e absolut singurul lucru, pe care îl poate cere și consuma, omul străin, sosit în aceste locuri.

Există însă o ospitalitate a oamenilor, tradițională, și destul de ciudată. Fiecare casă, chiar cele mai sărăcăcioase, au o « cameră de musafiri ». E în firea noastră să nu ne putem închipui lucrurile decât pe sfert, și realitatea să le întrecă întotdeauna, cu mult. O cameră de musafiri, nu ar fi putut fi, evident, cine știe ce, în satele acestea. Dar cui i-ar fi trecut prin minte ceea ce ele sunt în realitate? S'ar părea că aceste camere de musafiri sunt,

mai ales, făcute pentru a pune străinului stavilă dela început, și el să nu mai poată înainta un singur pas. Poftim în camera de musafiri, și lucrurile au fost lichidate definitiv. Camera, e prima încăpere, cum intri în curte. La poartă. După aceea încep grajdurile, magazinele și numai în fund de tot, separată uneori de încă un zid casa turcului, izolată, de nepătruns. Am pătruns totuși, și pot să spun, că aceste cetăți de lut, în afară de niște femei urâte care țopăie pe lângă pereți, nu conțin nimic.

Totuși, a fi musafirul unui turc înseamnă, mai degrabă, a sta într'un fel de carantină, la distanță. Camera de musafiri, atât de evocatoare ca nume, e într'adevăr o cameră. Dar absolut atât. Patru pereți goi și pe pământul de pe jos, o rogojină veche.

Dar nu trebuie să-i ținem de rău pe Turci, că numesc asemenea încăpere, cameră de musafiri, și o izolează pe cât pot de restul locuinței. Nimic mai bun, nimic misterios dincolo de zidurile prin cari străinul nu poate trece. Iată, de pildă, fata lui Murat Hagi Mehmet, numai de șaisprezece ani, urmând să se mărite peste două săptămâni! Ea stă mereu închisă între zidurile casei, cu fața acoperită, nimeni n'a văzut-o niciodată. Aș da o mie de lei, numai să-i văd odată fața, aflu că ar fi spus perceptorul, străbătut din cap până în picioare, de un fior, la gândul acestei eventualități. Jandarmii și perceptorul, singurii creștini în acest sat de Turci, se pârălesc ziua și noaptea, și gândul nu li se mai duce dela fata misterioasă, a cărei nuntă trebuie să fie peste două săptămâni.

A fost de sigur numai o întâmplare, să pot vedea fața fetei lui Murat Hagi Mehmet. În însurarea care se

lăsa, fusesem cuprins de aceeași obsesie suavă, și i-am spus lui Murat Hagi Mehmet, după ce multă vreme îi lăudasem calul lui teribil, că m'ar interesa foarte mult să văd ce fel de țesături, artă a poporului turc, se găsesc în zestrea unei fete, care urmează să se mărite. El sau nevasta lui să mi le arate. Murat Hagi Mehmet, care știa de pasiunea oamenilor dela oraș pentru țesăturile țăranilor, a înțeles despre ce e vorba. Și astfel s'a întâmplat lucrul de necrezut, că am pășit alături de el, din camera de musafiri, dincolo în cealaltă curte, în inima vieții turce. Fantome negre femeiești au început să țopăie pe lângă pereți, cu spatele la noi. În casă s'a aprins lampa. Și a venit, acoperită cu voaluri, chiar fata lui Murat Hagi Mehmet. Ea a desfăcut lada și a început să scoată rândurile de lucruri împletite și să mi le arate. Ciorapi, foarte mulți ciorapi, cu motive în culori, și mănuși la fel. Eram amândoi, ingenunchiați în fața lăzii, cotrobăind înăuntru. Uneori degetele noastre se atingeau. Era un fior, o emoție care îmi năvălea în inimă, sau mi se părea numai? Murat Hagi Mehmet era în picioare, lângă noi, ținând lampa în mână. Era un om de o frumusețe superbă. Și mă gândeam cât de frumoasă trebuie să fie fata lui, numai de șaisprezece ani, aceasta de aici, a cărei nuntă va fi peste două săptămâni. Și iată norocul nesperat, că atunci când începuse să așeze lucrurile din nou în ladă, ferigeaua să i se dea la o parte, ori de câte ori se apleca, și cum mă aflam în genunchi să-i ajut, am putut să-i văd bine, de nenumărate ori, fața. Era o fetiță cu ochii sgâiți, cu nasul cârn, cu fața mică și obosită, cu o înfățișare totală de pui de broască. Un

mic animal plăpând și urît. Și mi-am dat seama cât de emoționant omenească e această descoperire. Și de abia din clipa aceea n'am mai avut nicio îndoială despre fiorul care îmi trecuse prin inimă. Cum să nu te emoționeze mizeria omenească a acestei întâmplări, a unei astfel de broscuțe plăpânde, pe seama căreia nu mai puteau să doarmă, de două săptămânii, un perceptor și un post întreg de jandarmi?

Puțin mai târziu, în întunericul curții, femeile au țopăit din nou pe lângă ziduri. Acum, misterul lor era lămurit. În camera musafirilor, Murat Hagi Mehmet mi-a dat lecții de cum trebuie îndoite picioarele dedesubt, pentru a sta turcește. E o adevărată artă. Au venit copiii lui și alți câțiva Turci. E bine că ați venit să ne vedeți cum trăim, au spus ei. Poate la anul n'o să mai fie picior de turc pe aici. Și Murat Hagi Mehmet, fruntaș al satului? Și el. A venit un pântecos care vrea să cum-pere tot satul.

Adevărul acesta e. Se poate cumpăra în Cadrilater un sat întreg. Ceva, ca o nebunie, i-a cuprins dintr'odată pe toți Turcii. Niciunul nu poate răspunde de ce pleacă. Plecăm, Turcia dai pământ, plecăm. Aici nu este pământ? Este pământ, plecăm. Sunt sigur că nici între ei, pe limba lor, nu pot să se lămurească. Gândul plecării i-a contaminat pe toți. S'ar părea că îi atrage coeziunea cu ceilalți. Au plecat câteva sute la început, ceva s'a dislocat, și acum o masă compactă de oameni s'a pus în mișcare. Dacă ei au plecat, mergem și noi.

Sunt câteva sute de mii de Turci, cari au început să alunece de pe pământul pe care fuseseră fixați până acum.

E unul din cele mai grandioase fenomene de massă. Acolo, în Turcia, Kemal clădește o țară nouă. Și Turcii se duc, nimeni nu-i mai poate opri... Ce crezi d-ta despre toate acestea, am întrebat prin interpret, pe un hoga bătrân și venerabil. Acolo ei n'au să-și mai poată ține, ca aici, vechea credință... Era interesant de știut, ce părere are un credincios ortodox, despre plecarea Turcilor, care acolo, odată cu fesul, vor trebui să-și lepede și alte multe deprinderi. Nu știu ce vor acești oameni acolo, a răspuns bătrânul hoga. Dar sunt credincioșii dumitale, dacă ei se duc, nu pleci cu ei, nu-i însoțești acolo? Eu? și vocea îi era sugrumată de emoție. Eu nu plec. Țara mea cicaiste, a arătat el pământul cu o nesfârșită desnădejde în glas.

Se petrec de sigur acum, acolo, o mulțime de tragedii. Un popor nu-și rupe rădăcinile atât de ușor. Totuși, nimeni nu mai poate opri cele câteva sute de mii de oameni, contaminați de gândul plecării. Au să rămână geamiile pustii, hogii au să se plimbe prin ele ca niște bufnițe, dar acolo în Turcia, Kemal clădește o țară nouă pentru ei. Și Turcii se duc. Au avut de sigur de îndurat destulă sărăcie aici. Vieța e grea, pe pământul amarnic al Cadrilaterului. Și totuși, dinspre orașe, năvălesc sute de oameni să cumpere pământul acesta. Ei cutreeră satele, stau de vorbă cu Turcii, râd grosolan când aceștia cer atâți bani pe hectar, ei nu iau cu hectarul, cumpără totul, tot satul, cu case cu tot. În cafenelele umile, se pun la cale aceste vânzări, cari fac din Cadrilater o țară de mari afaceri, de lovituri cari te pot îmbogăți peste noapte. Statul vrea să cumpere el pământul, să-l dea la coloniști,

dar n'are bani acum. Nu-i nimic, îl cumpărăm noi, că avem ceva bani acum, și când îți va trebui, ți-l vindem. Statul va avea atunci bani mulți, și va plăti bine.

Alături de tristețea desnădăjduită a hogilor bătrâni, alături de viitoarele minarete pustii, afacerile se pun la cale. Turcii mai au să-și strângă ultima recoltă de pe câmp, și pe urmă gata, vor părăsi definitiv această țară . . . Pământul Cadrilaterului atât de trist, de pustiu și de dezolant, va cunoaște atunci o nouă tristețe. Vocea muezinului nu se va mai auzi din minaret, unul după altul satele se vor înșira pustii, lipsite de oameni. Și va veni un timp, când prezența Turcilor pe pământul acesta, va fi doar amintire. Au mai fost și alte popoare, și nu mai sunt. Dela cine au rămas movilele de pământ cari se întind pe toată suprafața Cadrilaterului? Dela cine aceste turnuri de piatră, prăbușite?

A fost odată pe aici, poporul turc . . .

Dar înainte ca Turcii să fi părăsit definitiv Cadrilaterul, și existența lor să devină doar amintire, am avut prilejul să văd un spectacol rar, nemaipomenit. Autobuzul care plecase din Silistra, era o dihanie mare, roșie, sforăitoare, cu un claxon infernal. Când am ieșit din oraș, un cal tânăr, de o frumusețe superbă, care mergea liber în urma unei căruțe, s'a desprins și a pornit-o pe drum înaintea mașinei. Șoferul l-a urmărit de aproape, sunând tot timpul din claxon. Calul în loc să se abată la dreapta sau la stânga, în câmpie, gonea mai tare pe drum, nebunește. Șoferul după el, claxonând. Părea la început că animalul se pretează acestui joc, că vrea să

se ia la întrecere cu mașina. Dar după câțiva kilometri, parcurși într'o goană fantastică, pasagerii și-au dat seama că e speriat, înebunit aproape; nu mai putea fi vorba de întrecere. Șoferul îl urmărea însă bestial, claxonând tot timpul. Oprește, domnule, i-au strigat pasagerii indignați, vrei să-l omori? Șoferul a oprit mașina, și toată lumea aștepta să vadă calul, apucând în câmpie. Dar el gonea mereu pe drum, nebunește, scăpat din pușcă. Peste câteva minute, copitele îi scăpărau pe altă colină, la câțiva kilometri. Mașina a pornit din nou, ținând o mare distanță.

Pasagerii și-au dat seama că s'a petrecut aproape o crimă. Am trecut pe lângă câteva căruțe, și dinăuntru, oamenii ne-au privit consternați. Calul alerga mereu, numai pe șosea, complet înebunit. Câți kilometri fuseseră până acum? Și calul alerga, alerga, copitele lui scăpărau, răpăiau, mâncau pământul. Are să alerge, până ce o să cadă mort, a spus un om. Și chiar așa era: calul părea acum pierdut, cuprins de o furie care nu-l putea duce decât la moarte. Mașina se apropiase la un kilometru. Pe șoseaua netedă, se vedea toată drama. Inimile călătorilor băteau puternic, în coșul pieptului. Încă două minute, și calul o să se prăbușească în pietriș...

Atunci s'a petrecut minunea. Un Turc, care văzuse de departe ce se întâmplă, a venit fuga de peste câmp, și i-a ieșit înainte. Calul era un trăsnet, un fluviu deslănțuit, o furtună, un lucru năpraznic. Totuși, Turcul îl aștepta liniștit, punct negru în mijlocul drumului. Praf are să-l facă, a spus cineva. Și dinții ne clănțăneau în gură.

Întâi Turcul a dansat. Picioarele lui au bătut pe loc pământul, din ce în ce mai repede, trupul se agita și se încorda, ca un resort care se strânge, se comprimă. Calul a ajuns. Trăsnet, răpăiau pietrele, torent năpraznic. Cu o singură mișcare, Turcul a țâșnit de pe pământ, s'a apucat de gâtul lui. Calul a ridicat capul, l-a scuturat în vânt ca pe o batistă, l-a smucit, dar el era mereu înclăștat, ca un arc de oțel. Pe urmă totul s'a terminat. Calul și-a lăsat gâtul în jos, omul a luat contact cu pământul, picioarele lui au dansat din nou dansul straniu, și calul a fost oprit în loc.

E una din cele mai minunate și mai pasionante întâmplări din câte am văzut în viața mea. Toată istoria poporului turc a reînviat din ea, dintr'odată. Pentru ultima oară, în ținutul de foc al Cadrilaterului.

LA TRIBUNALUL DIN SILISTRA

Nu mi-ași fi închipuit niciodată ce poate fi o ploaie de broaște. Am văzut una în Cadrilater. Tocmai în acest ținut bântuit de secetă, de uscăciune, dar plin și de atâtea contradicții. Fapt este că aici, pe una din șoselele Durostorului, aproape de vântul fierbinte al stepei, și de câmpiile prefăcute în scrum, am văzut cele mai multe broaște, pe care le poate vedea dintr'odată un om. Nu în bălțile Dunării, nu pe marginea lacurilor întinse; ci aici, aproape de marile aridități ale Cadrilaterului.

La ora șapte dimineața, un autobuz gonea prin Curt-Bunar spre Silistra, ridicând în lungul șoselii nori groși de praf. Soarele răsărise ca întotdeauna, pe un cer pustiu, fierbinte, deasupra ținutului de piatră. Un sfert de oră mai târziu, când am intrat în miezul Durostorului, în curbe largi, urcând și coborînd dealurile, drumul se umezise și bălți de apă își făcură apariția în mijlocul lui. Dar cum de plouase aici, când numai câțiva kilometri în urmă, cerul fusese senin și vântul uscat bătuse toată noaptea? E drept că o nouă zonă a Cadrilaterului începea. Prin ferestre răzbătea un aer mai răcoros, mai

umed. Câteva păduri înverziră pe dealuri, și Cadrilaterul încetă să mai fie o țară de foc. Undeva, în față, era valea imensă a Dunării . . .

Băltoacele se întindeau acum pe tot drumul. Broaște ȝopăiau dela una la alta, din ce în ce mai multe. Erau mici de tot, și rămăneau strivite sub roțile mașinei, când acestea treceau vertiginos pe deasupra. Dar foarte curând ele se înmulțiră atât de mult, încât acopereau tot drumul. Mii de broaște, ȝopăiau încet în fața noastră pe o lungime de câțiva kilometri. Ele formau acum o masă compactă, și din pricina lor drumul părea negru, vâscos. Roțile mașinei nu mai aveau de ales, mergeau de-a-dreptul, făcând ravagii. În urmă, se vedeau două dungi late, de broaște strivite, terciuite, făcute una cu pământul. Acolo unde masa lor era mai compactă, roțile le făceau să ȝâșnească într'o parte și alta, improșcând cu broaște terciuite, cum ar fi improșcat cu noroi.

Multă vreme ele ȝâșniră terciuite de sub roți, prin dreptul ferestrelor. Iar în față altele, mii, sute de mii, mici, negricioase, ȝopăiau încet, așteptându-și rândul să fie strivite. Și asta a durat până aproape de Silistra. În fundul autobuzului, câțiva turci bătrâni, legați cu turbane murdare la cap, au privit melancolici o clipă la cele ce se petrec afară, pe urmă au căzut din nou în toropeală, clătinând capul în ritmul mașinei, dar în același timp și ca și cum și-ar fi răspuns mereu unor gânduri ale lor, numai de ei știute.

Prin unele sate câte un om ieșea în drum, ridica mâna aținând calea autobuzului și se suia în el, grăbit, îngrijorat. Câteva cuvinte: bună dimineața, ajungem bine

pentru tribunal? Ajungem, nu te teme, toți oamenii de aici merg la tribunal, răspundea șoferul. Cursa aceasta, special pentru tribunal o facem, și n'am întârziat până acum niciodată, adăuga el. « Suntem expresul pentru tribunal ». Oamenii dinăuntru, cu fețe mari și grave, dădeau aprobator din cap. Așa e, expresul pentru tribunal.

Alte sate, alți oameni cari, așteptând în drum, ridică mâna și autobuzul se oprește. Bună dimineața, ajungem la timp? Ajungem, nu vă temeți.

Spre ora nouă, mașina începu să coboare spre Silistra și sub roțile ei mureau ultimele broaște.

Pe străzile Silistrei, unde ploua de două zile, în timp ce în inima Cadrilaterului nu se văzuse un singur nor, și soarele vărsase aceleași valuri de foc, noroiul era gros. Aglomerație, dar o aglomerație arhaică și rurală, căruțe multe, hodorogite, cai slabi, stropiți cu noroiu, oameni nebărbieriți, cu hainele cârpăcite și murdare.

E un oraș destul de hâd și de grotesc, Silistra. Nu știu ce surâs lubric strâmbă gura oamenilor lui. Am văzut un grup de turcoaice de mahala, cutreerând pe străzi, crispante, iritante la culme. Femei cam de treizeci și cinci de ani, ele aveau fețele opărite și rele, un aer ostentativ femeiesc, de cumetre ticăloase și pezevenghe. Era ceva spurcat în felul cum ele își târau papucii pe caldarâm și chicoteau uneori cu un aer de parcă ar fi aruncat lighiane cu murdărie în capul trecătorilor.

Pe o stradă din centru un negustor de hamuri își anunță prăvălia printr'un cal împăiat, jupuit, prăfuit și macabru, expus pe un fel de platformă, scoasă în afară, din dreptul acoperișului. Cafenele și hanuri, bragagerii,

în care dacă intri, un roi de muște se dislocă de pe pereți și ți se lipește de obraz. Oameni cu fețele ciupite, găurite, roase, ca niște felii de brânză stricată. Turci bătrâni, ștergându-și, cu mâneca murdară, o gură umedă și știrbă. Alți Turci tineri, băiețandri de 13 ani, scăpați de cuțitul care i-a circumcis, mai discută încă despre acest eveniment spăimântător, în timp ce cutreeră orașul, pe la autobuse, pe la debarcader, în căutare de oameni cărora să le ducă geamantanul. Adeseori ei se bat, și fac trecătorilor gesturi obscene.

Doar în port, sub luciul baionetelor dela armele grănicerilor, curge aceeași Dunăre, imensă, cu apele groase și tulburi de nămol.

În fața tribunalului, clădire impozantă care le domină pe toate celelalte, pare să se fi adunat un sfert din oamenii Cadrilaterului. Pe scări, prin curte, Turci bătrâni, Români și Bulgari, o masă compactă și neagră, reamintind prin asta, ca și prin felul cum țopăesc, broaștele de adineaori, pe care le strivea autobuzul.

În sălile de ședință se judecă. A venit întâi un om cu mâinile în cătușe, avocatul a vorbit și președintele a admis că e drept să fie pus în libertate. Pe urmă a început seria interminabilă a proceselor pentru pământ. Toți oamenii sosiți afară, pe jos, în căruțe sau cu « expressul tribunalului » pentru pământ au venit să se judece. Grefierul aduce vrafuri întregi de dosare.

Câte sute de mii de procese pentru pământ, au fost în țara noastră? De generații întregi, oamenii se judecă, și mii de judecători n'au avut altă treabă decât să

soluționeze cearta și ura omenească, pentru o palmă de pământ, pentru un hotar mutat peste noapte, pentru un pogon sau uneori pentru o moșie întreagă. E una din marile realități ale țării noastre. Lupta surdă, vicleană, sau uneori fățișă, pentru pământ. Pentru o singură palmă de pământ furată la facerea unui gard, oamenii se judecă o viață întreagă, iar procesul rămâne copiilor să-l ducă mai departe. E aproape o nebunie. Se cheltuie de o mie de ori valoarea pământului, oamenii muncesc munci grele, și câștigul îl dau tot pentru proces, pentru vampirul acesta care le sugă tot sângele din vine. Ei luptă mereu, ei vor să câștige, nu se dau bătăuți. Și între timp, din pricina acestei fășii de pământ, izbucnesc scandaluri sângeroase, crime, alte procese mai grave, pentru care oamenii își vând tot sufletul, tot sângele, toată viața.

Nicăieri însă nu sunt încurcate hotarele pământului, ca în Cadrilater. Până la 1877, singurul proprietar, peste văile acestea uscate și aride, era Statul turc. Oamenii așezați pe el, erau tolerați, aveau voie să-l lucreze, să-și ia recolta, dar nu erau proprietari. Pământul era al lor, și nu era al lor. Lucrul se chema *proprietate mirie*.

Când Bulgarii au căpătat independență, au menținut aceeași stare de lucruri. În 1904 au făcut o lege: peste zece ani, cei cari stăpânesc acum pământul în proprietate mirie, vor deveni proprietari definitiv. Dar cu un an înainte să se împlinească termenul, în 1913, Cadrilaterul trece la Români. Românii fac și ei o lege: o treime Statului, celelalte celor cari l-au stăpânit. Când s'a măsurat pământul, când s'au trasat hotarele, s'au întâmplat multe încurcături și de atunci Cadrilaterul e țara

proceselor pentru pământ. În fiecare zi «*expressul tribunalului*» e plin.

Grefierul aduce un nou dosar, doi oameni se scoală și se apropie de judecători. Unul, e un Turc bătrân și galben la față, cu șira spinării încovoiată. El pare să asculte atent tot ce se petrece, dar în același timp are și un aer de mare năuceală, parcă ar fi surd și n'ar auzi bine ce se spune, sau nu i-ar veni să creadă. Celalt, scurt, vânos, îl privește cu ochi plini de dușmănie, dar în același timp cuprins uneori de neliniște. Când se uită spre judecători, face o mutră blândă, cuminte și slugarnică. Odată cu ei, s'au sculat în picioare și avocații, cu frunțile încruntate.

Președintele se pare că îi cunoaște mai de mult, se uită totuși prin dosar și îi întreabă, răsfoindu-i foile: ce mai vreți? hotărîrea a rămas definitivă! Știm domnule președinte că hotărîrea a rămas definitivă, începe avocatul Turcului, în timp ce acesta bâlbâie galben și năuc: definitivă? — noi știm foarte bine aceasta, dar am anexat o petiție, prin care cerem ca omul să nu fie evacuat, până ce nu va fi despăgubit de clădirile pe care le are pe acest teren, o casă și un șopron. Dumneavoastră știți, domnule președinte și onorat tribunal, cum s'au petrecut lucrurile — și urmează o pledoarie din care reiese că Turcul stăpânea din moși-strămoși o bucată de pământ, dar acum s'a pomenit deodată, peste noapte, că un om străin i-a vândut pământul altui om, și el e scos afară, fără milă.

— Dacă n'a avut acte de proprietate, întrerupe președintele. Acte de proprietate? face consternat avocatul.

Dumneavoastră știți cum a fost aici, *proprietatea mirie*, Turcii, 1877, legea Dobrogii Noi, cerem să nu fie evacuat de pe teren, până ce nu i se plătește prețul construcțiilor. Și cât evaluați d-voastră, aceste construcții? întreabă președintele. Domnule președinte și onorat tribunal, e o casă și un șopron; fac douăzeci de mii de lei.

Un zâmbet grosolan, de dispreț, strâmbă până la urechi gura celui alt om, în timp ce avocatul lui, care ascultase până atunci încordat și ostil, pufnește ostentativ în râs. Douăzeci de mii? zice avocatul mirat. E o casă veche, și un acoperiș de șopron, care fac cel mult două mii de lei. Și pe urmă amenințător: dar dumnealor să facă bine să evacueze mai întâiu terenul pe care suntem puși în posesie, și numai după aceea să se gândească la despăgubiri.

— Domnule președinte și onorat tribunal, se tânguie celălalt avocat, vă rog să îngăduiți să nu fim evacuați până ce nu primim despăgubirea, iar în ce privește suma acestei despăgubiri, noi spunem că este de douăzeci de mii de lei, și pentru a se constata aceasta, vă rog să hotărâți facerea unei expertize.

— Expertiză? țiță congestionat avocatul advers, să părăsiți terenul, nu expertiză! Turcul bătrân se clatină pe picioare, se face mai galben, mai mic, parcă ar vrea să-l înghită pământul. Tribunalul amână pronunțarea pentru a doua zi.

Și astfel, zile după zile, luni și ani întregi, oamenii Cadrilaterului se judecă pentru pământul pe care l-au stăpânit, și dintr'odată nu-l mai stăpânesc. Cadrilaterul e în clipa de față cel mai propice loc pentru îmbogățiri

vertiginoase, pentru pus în practică metodele îndrăznețe ale aventurierilor.

La ora unsprezece, mai erau în fața tribunalului o mulțime de broaște omenești cari nu fuseseră strivite, și țopăiau încă. Puțin mai târziu, un spectacol neobișnuit, a completat, într'un fel dramatic, această dimineață închinată pământului. Prin mijlocul străzii, plină de oameni, o fată tânără, cu capul și picioarele goale, cu îmbrăcăminte sfâșiată, cu mâinile legate la spate, era adusă de trei jandarmi. I se mai puteau vedea trăsăturile frumoase ale feței, cu toate că obrazul îi era contractat de spaimă, ochii ca ai unui câine încolțit, iar din buza de jos, crăpată, i se scurgea o șuviță de sânge. Tot acest alai străbătea, penibil, străzile Silistrei, iar o bătrână cu ochii injectați, cu gura plină de bale, striga din loc în loc: la ocnă ucigașa, la ocnă.

Fata aceasta, de optsprezece ani, era într'adevăr uci-gașe. Nenorocire, nenorocire, a clătinat din cap un pescar bătrân și mi-a povestit toată nenorocirea. Fata asta, e nevasta unui lipovean, a început el, e o lipoveancă din mahalaua poastră. E lipoveancă, l-am interogat, știam că lipovenii sunt cei mai blajini oameni de pe toată Dunărea? Ei vezi, a făcut el cu tristețe, ce înseamnă sângele! Fata avea în ea sânge amestecat. Tată-su nu fusese lipovean. Ceva bulgar, amestecat și el, de prin Macedonia. Fata asta, de optsprezece ani, era nevasta unui lipovean tânăr, plecat în primăvară la armată. Aveau ceva pământ și ea îl lucra. Ieri pe seară, pe când săpa, a intrat o vacă străină în porumb. A dat în ea cu sapa,

tăind-o puțin la picior. Stăpânul vacii a venit la ceartă. Era un om voinic, un om zdravăn. Cine poate ști cum de s'a repezit copila asta la el, și din câteva lovituri, l-a doborât la pământ, și i-a tăiat capul cu sapa, lăsându-l mort, scăldat într'o baltă de sânge, ca pe o vită înjunghiată. Om mare, voinic.

Acum jandarmii o duc. Ea merge cu capul gol, cu fruntea încruntată, cu mâinile legate zdravăn la spate. Femeia bătrână, cu gura plină de bale, rudă cu cel ucis, strigă tot timpul: la ocnă ucigașa, la ocnă . . .

Ea va merge de sigur la ocnă. Nu are decât optsprezece ani și trupul ei tânăr se va alătura celorlalte sute de trupuri cari putrezesc în închisori umede, pentru crimele groaznice, pentru oamenii ciopârțiți cu sapa, cu toporul și cu cuțitul, într'o clipă de furie, din pricina pământului.

La ora prânzului, din minaretul înalt al moscheei din centru, un muezin bătrân și scheletic, chiamă pentru rugăciune. De acolo de sus, se văd apele tulburi ale Dunării, cum curg la vale în lungul Cadrilaterului. Se văd și întinderile nesfârșite ale pământului. Ale acestui pământ arid, pietros, bântuit de secetă, de vântul fierbinte al stepei, chinuitor, geologic, presărat cu movile înalte, misterioase, cu stranii cimitire turcești, cu turle de moschei, cu fântâni de piatră în jurul cărora se adună toată vieața. Se văd satele mici ale Turcilor, satele Bulgarilor, satele coloniștilor Macedoneni; cu casele de piatră așezate una după alta. Și dincolo de ele e iarăși pământ, întinderi nesfârșite de pământ. Se văd pogoanele trase cu plugul, peste dealuri. Pe fiecare pogon a fost cândva un om mort, o baltă mare de sânge.

S'au petrecut aici și altfel de crime, decât aceea a lipovencii. Sunt fapte secrete, deslănțuiri atroce ale bestialității omenești. Toate pentru acest pământ care se vede acum din turla moscheei, pentru acest pământ care are pe fiecare pogon un om ucis și o baltă mare de sânge. Bălți de sânge, din cari se va scrie poate cândva, istoria adevărată a Țadrilaterului.

OMUL BALCANIC

Înainte de a părăsi Cadrilaterul, pământul lui oferă celui care l-a străbătut atent, căutând să-i prindă toate sensurile, un ultim mare învățământ. Într'una din zile, călătorul înțelege că ținutul acesta arid, chinuitor, în care stâncile de calcar fierb sub bătaia vântului de stepă, are totuși o sevă interioară, un fluid propriu, pe care, dacă așezările omenești nu reușesc să și-l însușească și rămân în afara lui, sunt expuse atunci unei și mai mari uscăciuni.

În satele de coloniști, dezolarea Cadrilaterului crește cu câteva grade. Casele sunt aliniate, așezate simetric, în spații egale.

Cu toate că mai mari, mai spațioase și mai igienice decât casele băștinașilor, ele sunt sarbede și par artificiale, fără nicio aderență în peisaj, fără rădăcini care să le lege de pământ. Pe lângă ele, sărăcăcioasele sate turcești, cu toată mizeria lor, par vii, reale, autentice. Acestea au suficiente rădăcini în pământ, par o expresie directă a pământului, elaborate de el, până în cele mai mici amănunte. În cea mai umilă colibă, din cel mai îndepărtat

sat, pare să urce prin pereți, fluidul necunoscut al pământului local și să o revendice, dându-i un sens, care o integrează în sensul întregului peisaj. Pe câtă vreme casele satelor model, rămân străine de această subtilă infiltrație, mai bune de sigur de locuit decât mizerabilele colibe, dar artificiale, fără savoare, aride, străine de peisaj.

Această lipsă de aderență cu solul ar fi fost poate iertată în alte ținuturi, pământul Cadrilaterului, cu o structură atât de proprie și de violent manifestată, o iartă mai greu. Poate că în cele din urmă, când vor îmbătrâni, casele acestea vor reuși să-și apropie ceva din sufletul ținutului în care au fost construite. Până atunci, rămân niște realizări hibride, niște altoiuri făcute neîndemânat. Sunt bune însă pentru că te învață precis, pe teren, că fiecare regiune a pământului este străbătută de un fluid propriu, care indică stilul aceluia ținut și dacă oamenii n'au știut să-l sesizeze și au lucrat nesocotindu-l, el refuză să anime, să integreze în viața ținutului, construcțiile lor, cari se usucă asemeni unei plante fără rădăcini.

Dezolarea din satele de coloniști ale Cadrilaterului, cu zile cenușii și sterpe, cu casele simetrice, mărink la maximum ariditatea peisajului, arată că problema colonizării nu era numai o problemă administrativă, de pogoane și linii trase pe hartă, ci că ar fi trebuit în același timp studii serioase de biologie, de psihologie a maselor, dar nu studii aride, ci mai degrabă un fel de intuiție genială a celui care a condus această lucrare. Oamenii administrativi au desenat o casă cu acoperiș de țiglă,

au trântit-o în mijlocul Cadrilaterului și vârînd înăuntru pe coloniști, au crezut că problema e rezolvată. S'ar părea că ne putem juca cu foarte multe lucruri, dar cu pămîntul nu. Problema nu e rezolvată.

La ora zece dimineța, la ușa judecătoriei din Caverna, se află un om în cămașă și ismene. El are fața palidă, transpirată. 'E un colonist din Ardeal. În acest costum numai cămașă și ismene, el face slujba de ușier la judecătorie, și strigă, stălcîndu-și limba, numele împricinaților Turci. Pămîntul cine ți-l muncește? îl întreb. Pămîntul? și face un gest de renunțare cu mîna. Pămîntul ăsta e foc, îmi frige picioarele. Și soarele deasupra mă prăpădește de tot. Mai stau până în toamnă și plec înapoi, în Ardeal.

Era un om tânăr, palid, mai palid când vorbea despre aceasta, cu o suferință vizibil întipărită în obraz. Plutea în clipa aceea, deasupra orașului, un nor fabulos de praf; bătea vîntul de stepă. Respirația era uscată, anevoioasă, exaspera plămîni și dungi subțiri de sudoare se iveau pe fruntea galbenă a ardeleanului. În acest timp, el privea, cu desgust și umilință, câteva grămezi imense de tizic, negre, urîte, întinse de-a-lungul gardurilor, la soare, ca niște plăgi hidoase, spre vindecare.

Și alți ardeleni au vorbit cu tristețe și nostalgie despre Ardealul lor, în care vor trebui să se întoarcă în cele din urmă. Iată de ce trebuia intuiție biologică, studii vii asupra materialului uman care urma să fie transplantat. Un om nu se duce, dintr'o parte în alta a țării, ca un băț sau ca un vagon de cale ferată pe care îl poți gara în orice stație.

Pământul are aici altă culoare, mi-e dor să mai văd odată câmp verde — spune oftând un alt colonist ardelean. Și abia în clipa aceasta îmi dau bine seama de frumusețea fragedă, de covor, a câmpului verde. Câmpul dobrogean e negru, sau roșu, cu mărăcini mulți, cu o iarbă uscată, prăfuită. E un ținut asiatic Cadrilaterul; și în fiecare zi oamenii Ardealului, transplantați aici, se gândesc cu nostalgie la țara lor generoasă, cu iarbă moale, plină de sevă.

Vântul de stepă bate tot timpul. Și sunt apoi întâmplările secrete ale Cadrilaterului.

Un om tânăr venea odată pe drum, cu haina pe umeri. El venea liniștit și tânăr, palid aproape. Când a ajuns în dreptul unui grup de coloniști, a scos repede o bombă și a asvârlit-o în piatra drumului, între picioarele lor. Bomba a făcut explozie, a fost un nor de praf, s'au auzit vaete, și sânge mult a țâșnit din trupurile sfârtecate ale oamenilor.

Acesta a fost începutul? Poate că acesta, poate că altul la fel. Destul că dela o asemenea întâmplare, lanțul atentatelor, al asasinatelor și al masacrelor, a început. Sângele curs atunci n'a rămas nerăzbunat. Și răzbunările au fost la rândul lor răzbunate. Pentru un dinte au fost scoși cinci, pentru un cap tăiat au fost tăiate multe capete. Intreg ținutul a fost bântuit timp de câțiva ani de o psihoză a morții violente, de cutii craniene sfărâmate, de dinți rânjiți și plini de sânge. Treceau prin văile Cadrilaterului oameni înarmați cu revolvere grele, cu granate și cu cuțite pe cari știau să le mânuiască. Ei

mergeau tăcuți, hotărâți, dornici să se răzbune, cu o mare sete de sânge în sufletul lor. Curând trupuri omenești se svârcoleau în țărână, mușcând pentru ultima oară pământul acestui ținut blestemat. Și astfel își făcură apariția aici, alături de îndemnurile inutile ale muezinului la rugă și la meditație, metodele omului balcanic.

E de sigur un mister, marea pasiune a acestor oameni elementari, necomplicați de civilizație, pentru politică. Omul balcanic e un om politic până în vârful unghiilor. Dar o politică a lor, balcanică, violentă, plină de sânge. Conspirativi, tăcuți, oamenii balcanici sunt cei mai buni pentru împlinit o misiune secretă și sângeroasă. Ei o împlinesc de fiecare dată, orbește. Celula lor nervoasă și biologică rezistă la tensiuni, care ar face pe alți oameni, să le sară creerii în aer. Toți atentatorii, toți oamenii cari au ochit și au tras bine cu revolverul în marii demnitari ai Europei, au fost oameni balcanici sau înrudiți cu oamenii balcanici. Aruncători de bombe, mânuitori cu sânge rece ai cuțitului și ai revolverului, membrii ai societăților și comitetelor secrete, oamenilor balcanici nu li se poate da decât ocol cu mintea, fără a înțelege prea bine ce e cu ei.

O zonă misterioasă și cu întâmplări africane se întinde în partea de Sud a țării. La Nord e Ardealul cu turle ascuțite de biserici, la apus e Banatul cu lanuri imense de grâu, la răsărit Basarabia cu oameni pământii, aplecați peste coarnele plugului. Tăcuți, îngândurați, oamenii muncesc toată ziua, iar seara adorm afară, sub cerul imens al verii. La Sud, în ținutul de foc al Cadrilaterului, oamenii se zăvoresc devreme în case, înspăimântați,

cuprinși de panică. În fiecare noapte li se poate întâmpla una din cele mai violente și mai năpraznice morți. E un ținut în care oamenii balcanici și-au deslănțuit pasiunile.

Dacă va voi vreodată cineva, măcar platonice, să afle pe cei vinovați de această deslănțuire, va vedea că lucrurile sunt tare încurcate. Sunt poate de vină o mulțime de oameni, inconștienți, venali, sau cinici. Parcă înadins hotarele au fost lăsate atât de încurcate, încât multă vreme li s'a putut întâmpla oamenilor, ca după ce au muncit și semănat pământul, să se pomenească toamna cu un alt om care să spuie: pământul acesta e al meu; și să-și ia pentru sine toată recolta. Adevărată piraterie agricolă care s'a practicat pe o scară întinsă și a învrăjbit până la paroxism locuitorii Cadrilaterului. Unul din motivele plecării Turcilor, triști și spăimântați, aici trebuie căutat.

Din pricina pământurilor încurcate și a altor pricini, sângele a început să curgă din tăieturi adânci, cari mergeau până la inimă. De sigur, că altfel s'ar fi rezolvat aceste conflicte, dacă nu s'ar fi petrecut între oameni balcanici. Cauzele lor, dacă sunt tenebroase și nu se pot desluși, în schimb natura lor, forma violentă pe care au îmbrăcat-o, se datorește exclusiv caracterului balcanic al oamenilor. În fâșia aceasta de țară s'au petrecut atentate, asasinate, masacre. A curs sânge mult prin toate văile Cadrilaterului. Gloanțele au pocnit, cuțitele au intrat adânc, au ciopârțit. Au fost uneori mici năvăliri barbare. A fost un sat, acum aproape pustiu, în care oamenii au fost scoși din case la miezul nopții, schingiuiți, la

șapte dintre ei li s'au tăiat capetele și au fost așezate la rând pe o scândură, în timp ce hoarda sălbatică dansa împrejur. Întâmplări africane.

Păduri cari să vorbească despre toate aceste întâmplări, Cadrilaterul n'are. E un ținut blestemat și arid, bântuit de secetă, bătut de vântul fierbinte al stepei. Dar în lanurile de grâu, prefăcute în atâtea rânduri în scrum, și pentru care oamenii au muncit din greu, cu valuri de sudoare neagră pe frunte, în lanurile acestea foșnește uneori toată povestea lui, adevărată, așa cum va trebui scrisă cândva. E o poveste, în primul rând, de luptă surdă cu elementele torențiale, cumplite, ale naturii, soarele de foc, seceta care ține luni întregi, lipsa apei, setea care chinuie oamenii și animalele. Acestea au să fie întotdeauna. Și numai după ele vin lucrurile cari au să piară poate cu timpul: jafurile, masacrele, întâmplările nopților de groază.

Cadrilater: braga bună, braga rece. Și peste noapte țipete, cutii craniene sfărîmate, dinți rânjiți. Cadrilater: domnu, domnu, dai un leu, bacșiș; alături de fețele încruntate, grave, ale țăranilor. Cadrilater: Turtucaia, fete înecate în Dunăre, hamali încarcă șleपुरi. Cadrilater: Silistra, la ocnă ucigașa; dai domnu un leu la mine. Cadrilater: Bazargic, automobile somptuoase trec spre mare, în timp ce prin mahalale oamenii mănâncă ardei iuți cu lapte. Cadrilater: Caverna. Cadrilater: Balçic; alături de mare, de razele ultra violete, de vizitatorii cari fac plaje și dansează, e o cismărie scundă, întunecoasă, plină cu miros urât, oameni galbeni, scheletici, stau aplecați peste

lucru, dela ora patru dimineața până la unsprezece noaptea.

Cadrilater: atât de multe lucruri! Cimitirele turcești, de exemplu. Undeva, la marginea satului, pe o colină mai ridicată, cimitirul turcesc e un lucru arhaic și tulburător. Pietre mari, necioplite, lespezi neregulate și înalte, așa cum au fost rupte din stâncă, sunt înfipite în pământ, în dreptul fiecărui turc îngropat. Nicio inscripție pe ele; vechi, înegrite de vreme, mii de pietre stau uneori ridicate din pământ, frământându-l, făcându-l să pară sfâșiat de o explozie, plesnit în țândări. Alături de celelalte aspecte aride ale peisajului, alături de stâncile cari, tălăzuind dela Est la Vest pe sub scoarța pământului, izbucnesc uneori afară ca niște valuri care se sparg, alături de câmpiile uscate, cu iarba prefăcută în cenușe, alături de atâtea alte peisaje caustice, vitriolante, cimitirele turcești ale Cadrilaterului, numai pietre și pietre, fără un singur arbore, sunt locuri care realizează o poezie stranie și fantastă, cu totul potrivită acestui dezolant ținut asiatic. O poezie concentrată ca și aspectele peisajului violente, izbind brutal sensibilitatea omului care le străbate.

Și o ultimă noapte în imensitatea Cadrilaterului, trecând prin mijlocul unui cimitir turcesc. Cunoscută de acum toată povestea acestui ținut blestemat; cunoscută tragedia, mizeria, holera lui cea mai secretă. Se văd de pe colina aceasta văile lui de piatră, pierzându-se în noapte. Departe de tot, pe altă colină se zăresc câteva lumini palide, fricoase, un sat bulgăresc. Câmpul e plin de svonuri nelămurite, de țipete mici, sunt șoareci, reptile, păsări de pradă. E foarte aproape un sat pustiu. In casele

cari rânjesc fără ferestre, cu pereții dărîmați, s'au aciuat bufnițe.

E cald, pământul dogoare încă. Galbenă, imensă, luna se ridică din mijlocul câmpului. Curând, văile prind un contur misterios. Granița e aproape. Puțin mai spre Sud, poate în aceeași clipă, începe să foșnească Balcanul. Și luna se urcă pe cer, razele ei invadează acuma tot Cadrilaterul. Reliefurile peisajului se văd ca niște răni, roase, purulente, obsedante. Și cimitirul? Haotic vis: conglomerat de pietre sub razele lunii, arid, misterios, chinuitor, să crezi că ești pierdut undeva în inima Asiei.

Și aici, aproape de tot, e satul pustiu, luminat acuma în plin. Iată rânjetul caselor dărăpănate, fără ferestre. A fost odată aici un măcel. Un câine latră de câteva ori, pe urmă tace și se face o liniște imensă.

Atunci, toate văile Cadrilaterului încep să povestească.

BĂSARABIA
ȚARĂ DE PĂMÂNT

CUM INCEPE BASARABIA

În comuna Corjeuți, din județul Hotin, am întâlnit o înmormântare atât de ciudată, încât, dacă mi-ar fi fost povestită, ași fi pus-o mai curând în seama cine știe cărui popor îndepărtat, african, ale cărui obiceiuri de înmormântare ar păstra încă în ele tot fantasticul ceremoniilor primitive.

Nu era decât în Basarabia, între Prut și Nistru, în comuna Corjeuți din județul Hotin.

Dar dacă drumul geografic dintre București și acest sat se poate face în cincisprezece ore, trebuie în schimb un drum de două, trei secole în urmă, sau poate și mai mult, pentru a ajunge în realitatea vie, în plasma arhaică din care sunt închegați oamenii acestor meleaguri, oamenii din a căror minte a putut naște ritualul atât de ciudatei înmormântări.

Inchipuți-vă o zi de vară, cu o arșiță dogoritoare. Drumurile de humă ale Basarabiei, fără o singură piatră pe ele, s'au uscat. Prin unele locuri, un praf subțire și negru s'a așezat deasupra ca un strat de pudră; prin altele mai sunt riduri adânci, de câte jumătate de metru,

bolovănoase, gloduroase, așa cum s'a svântat noroiul, păstrând încă în el urma căruțelor cari îi brăzdase pasta de lut.

Și în comuna Corjeuți, la ora patru după amiază, o înmormântare. Convoiul urcă și coboară colinele repetate la fiecare sută de metri, pământ ondulat cât vezi cu ochii. Convoiul urcă și coboară. Câteva zeci de oameni, merg în urma mortului. Iar mortul e dus la cimitir cu sania. În miezul lunii Iunie, pe o arșiță dogoritoare, pe drumuri gloduroase de pământ, o pereche de boi se opintesc târșâind, prin praf și prin uscăciune, sania greoaie, necioplită, în care se află așezat mortul.

Există o pereche de boi cu această destinație. În tot satul sunt numai cai. O singură pereche de boi e păstrată, pentru a trage sania mortuară, nu numai pe zăpadă, ci și prin cele mai mari noroaie, sau pe pământul oricât de arid, oricât de uscat, în miezul verii.

Acum, pământul e uscat. Boii se opintesc, răsuflă din greu și trag sania metru cu metru. Drumul până la cimitir ține aproape două ore. Oamenii cari formează convoiul, nu sunt grăbiți. Totul se urnește greoiu, grosolan, necioplit. Un vaier, o lamentație surdă, un murmur confuz se ridică spre cer din piepturile scorburoase, pline de păr ale oamenilor. Șiroaie de sudoare le curg pe frunțile descoperite. Și soarele arde, fierbinte, incandescent, usucă mai tare pământul. Boii se opintesc, împing în jug cu toată greutatea lor. Pământul ține de sanie, nu o lasă să alunece. Boii trag mai tare, *rup* parcă mortul de pe pământ, centimetru cu centimetru.

Acesta e cuvântul potrivit acelei priveliști. *Rupt*. Mortul e rupt de pe pământ, cu eforturi, cu șuvoaie de

sudoare. El nu e lăsat să alunece cu ușurință spre lăcașul de veci, înainte de a ajunge acolo, pământul îl mai ține strâns ca un clește la suprafața lui, iar boii trebuie să-l tragă din toate puterile, să-l rupă de pe pământ și din vieață. Și această rupere, această desfacere anevoioasă, ca de frânghii înodate de care tragi cu dinții încleștați, pare că nu se petrece numai între pământ și lemnul saniei, între pământ și omul mort, ci și între el și inimile celorlalți oameni, pe ale căror fețe se vede precis, cum înăuntrul lor câteva funii se întind, se rup, își desfac nodurile. Nodurile grosolane, murdare, pline de pământ și de noroiu, dintre Vieață și Moarte.

Fiindcă semnul sub care se sbate vieața în Basarabia, e murdăria. Murdăria fertilă a pământurilor și a pântecelor de femeie, murdăria noroaielor și a apelor pline de nămol, murdăria șuvoaielor de sudoare, izvorând din trupurile oamenilor cari se încordează și se istovesc, și atunci când trag brazda cu plugul, și atunci când își duc morții la groapă. Când toamna noroaiile se fac mari, mortul primește, în drum spre cimitir, o ultimă baie, în nămolul lor fertil, din care s'a iscat și și-a scos, atât cât a trăit, pâinea neagră a vieții basarabene.

Nămolul fertil al pământului dintre Prut și Nistru, pământ chinuit dela un capăt la altul, pământ negru din care au fost plăsmuiți oamenii aceștia, din a căror minte plină de superstiții și întuneric a ieșit practica unei atât de ciudate, unei atât de substanțiale înmormântări.

Pământ basarabean, oceane de grâu, dealuri pustii, întinderi nesfârșite de ape, care sunt tainele tale? Un nou călător, care nu e polițist să te spioneze, nici

negustor să-ți cumpere grânele sau brațele de muncă, pătrunde înfiorat între dealurile tale; neliniștit că nu-ți va putea prinde respirația lăuntrică, gândurile pe care oamenii tăi le gândesc mai des și mai amarnic, tot ceea ce e pe dedesupt, în adâncime, și face țesătura trainică, de nedeslegat, dintre tine pământul basarabean și oamenii tăi, aceia cari sunt atât de strâns legați de tine, încât la moarte trebuie să fie ruși de pe suprafața ta, pământ basarabean dintre Prut și Nistru, pământ negru și grosolan, din adâncurile căruia au ieșit oamenii înmormântării din județul Hotin. Un nou călător vine să treacă printre lanurile tale de grâu, prin sate și orașe, pe drumurile tale de humă. Pământule basarabean, respiră din adâncurile tale preistorice, lasă oamenii tăi să gândească gândurile lor cele mai amarnice . . .

E Basarabia o provincie blestemată, o țară damnată, pe deasupra căreia în fiecare an, cu o regularitate astronomică de eclipsă și de conjuncție, trebuie să se abată câte unul din marile cataclisme ale lumii, așa cum presa cotidiană ne informează de zece ani de-a-rândul?

Reamintiți-vă miliardele de lăcuste cari s'au abătut în lanurile ei de grâu, reamintiți-vă inundațiile cari i-au pustit satele și orașele, reamintiți-vă anii de secetă și foamea care a bântuit-o din pricina lor, reamintiți-vă incendiile cari i-au prefăcut în cenușă târgurile mizerabile, reamintiți-vă tot ce ați citit în ultimii ani despre Basarabia și o să vedeți că orașele ei sunt orașele sinuciderii, foamei și mizeriei, că satele ei sunt satele celor mai mari, mai cumplite nenorociri.

E într'adevăr Basarabia o țară blestemată? Oamenii ei, negri și tăcuți, umblă din sat în sat, flămânzi, în căutarea unui codru de pâine? Și mor caii în ogrăzi, fiindcă nu au trei fire de paie să le roadă? Iar acolo, pe fluviul răsăritean, care desparte cele două țări, sunt nopți pline de groază, de focuri de armă și de țipete omenești? Cât sânge a curs, în ultimii 15 ani, pe malurile calcaroase ale Nistrului? Sunt negustori de vieți omenești, contra-bandiști cari ademenesc oamenii să-i treacă apa și ducându-i într'un miez de pădure, îi omoară și îi jefuesc? E într'adevăr Basarabia o țară blestemată, unde bântue toate epidemiile, toate nenorocirile, cele mai mari crime și mizerii umane?

Iată la ce mă gândeam, căutând parcă să smulg răspunsul, deși știam că nu poate veni pe această cale, din desfășurarea peisajelor basarabene, cercetate îndelung, minuțios, întrebător, din avionul care de un sfert de oră zboară deasupra pământului ei. Din avionul care în trei ore avea să taie toată Basarabia, în lungime, dela un capăt la altul. Din atâtea mii de kilometri pătrați, nu se va lămuri oare niciuna din întrebările dela început? Și Basarabia își desfășoară dedesupt peisajele...

Trecerea din Moldova, dela Galați, e numaidecât șesizată de ochi. Au încetat lanurile de grâu, pentru a începe o serie de bălți, de terenuri smârcoase, pline de apă. Mai întâi, fusese Brateșul, ca o prevestire. Și pe urmă Prutul, cu mersul lui plin de sinuozități fantastice.

El este și în fața și în spatele tău, și la stânga și la dreapta, în același timp în toate locurile, de jur-împrejur, încolăcit ca un intestin, ca un șarpe, ca una din acele

panglici lungi cu care jonglează saltimbancii la circ. Câte un șlep minuscul, coboară între malurile lui, urmându-le încolăciturile, învârtindu-se toată ziua, aproape pe loc, până ce ametește.

Și de aici încolo, începe Sudul Basarabiei. Nu mai sunt lanuri de grâu. Bălți se înșiră una după alta, ochiuri de apă, smârcuri, coliere luminoase, argintii, în bătaia de dimineață a soarelui. O vegetație bogată, excesivă, de un verde puternic, tincturat, crește de jur-împrejurul lor, oceane întregi de stuf. Recolta din anii precedenți, uscată, înegrită, legată în snopuri, se află pe casele zecilor de sate dimprejur, servind drept acoperiș. Casele sunt mai mici, mai pipernicite, sub aceste glugi imense cari le apasă, le strivesc. Casele în bună parte nu mai sunt date cu var, ci au rămas de culoarea pământului cu care au fost lipite, asemeni unor grajduri sau coșare.

Basarabia, începe să se vadă destul de bine și din avion. Iată de exemplu, ochiul sesizează numaidecât, deosebirea dintre drumurile de până acum și acelea de aici. Până acum, în Muntenia și în Moldova, drumurile erau o fâșie albă, tăind, dintr'o parte în alta, ogoarele de pământ negru. Aici, nu mai e nicio deosebire de culoare între drum și restul pământului. Drumul e tot atât de negru ca și pământul, e de aceeași culoare; pe drum nu mai e așternut un strat de pietriș, din a cărui măcinare de copitele cailor să iasă culoarea albă a șoselilor din Vechiul Regat. Drumurile Basarabiei nu sunt pietruite, ele sunt negre, praful lor, șerpuirea lor printre dealuri e neagră, e de pământ. Iar casele revăruite au și ele aceeași culoare cu pământul.

Vieața începe aici să se aproprie, să se amestece tot mai mult cu pământul, să fie una cu el, de-a-valma, nedespărțită, ca în alte părți, de născocirile civilizației. Oameni de pământ, în case de pământ, pe drumuri de pământ. Pământ pur, humă arabilă, materie unică. Pământ și numai pământ. Nici lemnul, nici fierul, nici piatra n'au venit să se așeze între el și oameni, să-i despartă pentru vreo clipă, să creieze un element străin, de civilizație. Dela un capăt la altul, nu e decât pământul, care își întinde pretutindeni domnia elementară.

Oamenii sunt în contact direct cu el, nedespărțiți de nimic, înoată în noroaiele lui, se pierd între dealuri imense de pământ. Nici o insulă din altfel de material, nu se vede în acest imens ocean de humă. Pământul invadează orașele, umple străzile, urcă în construcția caselor până la acoperiș. Nu e oare Basarabia patria oamenilor cu cisme enorme până mai sus de genunchi? Aici oamenii trăiesc cu pământul *într'un contact de adâncime*, nu numai de suprafață; ei se bălăcesc, înoată în pământ ca în elementul vieții lor proprii. Și pământul se întinde de jur-împrejur, ca un ocean cotropitor, invadează orașele, casele, vieța oamenilor, fără ca nimic să-l stăvilească, îi face să trăiască întotdeauna în strânsă și imediată dependență de el. Acestea par a fi elementele geografice ale vieții basarabene, observate în mod destul de categoric, chiar dela o mie de metri înălțime.

Orașul Cahul. Surprinde, frapează aproape ochiul, așezarea lui atât de precis aliniată, zece străzi paralele, pe care le taie perpendicular, alte zece străzi paralele. Pare construit cu rigla și cu echerul. Și ce e mai ciudat, e că

o șosea care prelungește una din străzile lui afară, peste câmp, de îndată ce se îndepărtează cu un kilometru de oraș, începe să se svârcolească în toate părțile, să facă ocoluri și cotituri imense. Orașul pare o cutie netedă din care iese un șarpe. În coasta stângă a Cahulului, o baltă verde doarme.

Și de aici, mai în inima Basarabiei, pământul se ondulează tot mai mult; face dealuri din ce în ce mai înalte. Coccoțate pe vârfuri, dar mai ales la o întretăiere de văi, se înșiră sate, după sate. Aceleași case pipernicite, de lut, cu acoperișurile galbene de stuf. De pe unul din ele, o barză subțire, fragilă, își ia sborul. Printre ogoare, câte o șuviță de pământ nesemănată, arată drumul care duce dela un sat la altul, șerpuiind peste dealuri. Numai aproape de Chișinău, drumulețele acestea, asemeni unor râuri cari au primit afluenți, se îngroașe și pătrund înăuntrul orașului, largi, de aceleași dimensiuni cu străzile lui imperiale.

Chișinău. În pata neagră a pământului, oază de culori albe și verzi, case și copaci, interferențe cromatice. Case aliniat, egale, acoperișuri roșii de țiglă. Și în partea de Nord a orașului, spectacol straniu, cimitirul evreesc, puzderie de pietre albe, mortuare. E singura pată albă, compactă, din toată Basarabia.

După ce avionul decolează de pe aerodrom, Basarabia se desfășoară din nou, sub aripile lui, încă o oră și jumătate. Aceleași coline nesfârșite, aceleași case de lut, și uneori șuvițe de apă, între maluri râpoase, încât pământul pare să fie acolo ros de lepră.

Au venit apoi câteva păduri imense, întinzându-se dintr-o parte în alta. Și apoi, sus de tot, în Nordul

Basarabiei, după câteva sute de kilometri, s'a ivit din nou Prutul, înolăcit mereu, cu o vegetație bogată, verde, pe malurile lui pline de povârnișuri și de mori de vânt, apariții fantastice, bătând neîncetat aerul cu aripile lor negre și mari.

În aceeași zi, spre seară, pe străzile orașului Cernăuți. Tramvaie lungi și subțiri, roșii, trec pe linii înguste, între cari crește iarbă, în libertate. Sunt două numere de tramvai și amândouă, dela grădina publică mai departe, merg pe aceeași linie și ajung la Prut. Vagonul coboară o coastă repede, și orașul rămâne din ce în ce mai sus, mai spre cer. De pe malul Prutului, se vede înalt, cu casele plutind în aer, ca un oraș fantastic, de vis și de legendă. Câteva case vechi, medievale, cu turnuri subțiri și acoperișuri țuguiate, par undeva, foarte departe, de neajuns.

Aici, pe malul Prutului, o șosea pietruită iese din oraș și trece apa pe deasupra unui pod metalic, construcție măreață, definitivă. O santinelă cu baioneta la armă păzește.

Dincolo, după ce podul se sfârșește, începe Basarabia. Poate administrativ, cu câțiva kilometri mai departe. Dar hotarul ei natural, aici e, Prutul. La mijlocul podului, mă aflu între Bucovina și Basarabia și rămân multă vreme să privesc. Pe malul râului, de partea orașului, sunt amenajate câteva stranduri. La fiecare din ele, difuzoare electro-dinamice, plăci de patefon, cântece sentimentale și muzică de dans. Nemțoaice blonde fac baie. Au costume multicolore și pungi în care mai caută, lacome,

ultimele prăjituri. Cânteccele se opresc o clipă, încep din nou. Salturi în apă, țipete, exclamații, veselie orășenească.

Și încep să trec podul, în partea cealaltă, spre Basarabia. Și nu mi-ași fi putut închipui că am să o întâlnesc atât de repede, atât de subit. Din spate, se mai auzeau plăcile de patefon cu inflexiuni melodice de saxofon. La capul dinspre oraș al podului, era santinela. Și aici, la capul cestălt, care dădea în câmp, spre Basarabia, se aflau patru cerșetori oribili.

Figurile lor n'am să le uit niciodată. Din creștetul capului le curgeau, până pe umeri, niște plete soioase, năclăite de murdărie. Aveau pe ei câte o cămașă și ismene, dar erau mai mult în pielea goală, așa cum le desfăcuseră să li se vadă mai bine infirmitățile, plăgile purulente de pe pântec, sau cicatricile negre ale unui picior tăiat mai sus de genunchi. Niște bucăți de carne omenească, în praful drumului. Cu câte o cruce mare, legată cu sfoară de gât.

Așezați fiecare pe o zdreanță de sac, murdară, infectă, cerșetorii așteptau să treacă vreun călător. Atunci începeau. Cerșeau pe rusește. Cred că nicio limbă din lume nu e mai proprie lamentației, văicăreliei, ca limba rusă. Cei patru cerșetori vorbeau, vorbeau, se văitau, invocau numele lui Isus Cristos, plângeau, se tăvăleau, își arătau infirmitățile îngrozitoare, se băteau cu pumnii în piept, făceau bale la gură. Și iar începeau să se roage plângător parcă i-ar fi bătut cineva, o melodie horcăită, ciudată, stranie, obsedantă, ieșea din gâtlejurile lor.

Un singur om, un țăran, care venea spre oraș cu o pereche de desagi în spinare, s'a oprit și le-a dat de

pomană. Și ei i-au mulțumit, și s'au tăvălit la picioarele lui, și au sărutat de câteva ori pământul. Și iar au invocat numele lui Isus Christos și au început să plângă, să se vaiete, să se roage. Eram pe primii metri pătrați ai Basarabiei și sesizam dela început întregul ei climat, mizer și lamentabil. Și numai la câteva zeci de metri în partea cealaltă, se opreau tramvaiele Cernăuțului, erau straturile moderne cu difuzoare și trupuri svelte în costume de baie. Iar aici . . . Ce repede a început Basarabia!

Din oraș, ies peste pod și se îndreaptă spre miezul provinciei, șiruri întregi de căruțe. E seară, și se întorc acasă acei cari au fost aici, în timpul zilei, după treburi. Ei trec tăcuți, cu fețele mari, arse de soare, bătute de vânturi, privind încruntați înaintea lor. Intr'acolo cerul e negru, amenințând a furtună. Intr'acolo începe cu adevărat Basarabia.

Măine am să pornesc și eu, într'acolo, spre inima ei de lut.

LEIZĂR ȘIMAN, PERSONAJ HOTINEAN

La Hotin nu este încă cinematograful sonor. Leizăr Șiman îi ține însă locul. Nu e cinematograful. E om. Cinematograful e altul, o baracă. Dar nu e sonor. Din tot Hotinul, singur Leizăr Șiman e sonor și seamănă mult cu cinematograful. Dacă n'ași fi văzut cu proprii mei ochi un aparat de radio, ași fi spus că Leizăr Șiman e și singurul radio. Fiindcă Leizăr Șiman seamănă și cu radio. Dar aparate de radio sunt. Așa că Leizăr Șiman rămâne doar singurul cinematograful sonor din tot Hotinul.

Gâtlejul lui Leizăr Șiman pare un difuzor defect. Un hârjâit continuu, o hârâială a laringelui, a beregății, se aude tot timpul între cuvintele lui, printre cuvinte, pe deasupra cuvintelor ca paraziții într'un aparat de radio: hârr, hârr, crsc, plsc, hrr, hârr. Când Leizăr își pune o întrebare, și așteptând răspunsul își trage sufletul, în beregata lui se deslănțuie o mică furtună. În surdina se aud trăsnete, tunete, sgomote înăbușite, formând toate la un loc acea hârâială de cinematograful sonor cu aparatele uzate sau de emisiune de radio cu paraziți.

Când Leizăr Șiman vorbește, cuvintele ies scâlciate din gură, cu spații stranii între silabe, cu un fel de hăă? după fiecare consoană. Vorbirea lui Leizăr Șiman e originalul autentic al acelui fel de a vorbi hârâit, de care uzează actorii mediocri de cartier, când joacă un rol de personaj evreu, cu care vor să stârneasă ilaritatea publicului de servitoare. Vorbirea lui Leizăr Șiman e un stigmat galițian. Un stigmat de rasă și de provincie nord-răsăriteană.

În mijlocul Hotinului se află bătut un par. În par e o colivie. Și în colivie, fotografii.

E primul lucru la care m'am oprit. Leizăr Șiman mă vede din partea cealaltă și începe să vină. La jumătate de metru se oprește și se preface că privește cu mult interes. Întorc capul. Leizăr Șiman hârâie. Imi spune ceva pe rusește.

Mă răstesc deodată la el:

— Măi, nu știu rusește. Leizăr privește nedumerit. Repet: nu știu rusește.

— Nu ști mata rusăști? Hăă? Nu știi mata rusăști? Nu si poati . . .

— Măi, nu știu.

— Mata? Rusăști? Nu știi? Hăă. Mata, știi.

— Nu știu. Tu știi românește?

— Iu? Rumănești? Iu știi . . .

Și tace câteva minute ca și cum n'ar ști. Leizăr Șiman are șapcă în cap și cisme în picioare. Câteva fire blonde îi cresc pufoase într-o parte și alta a bărbiei. Un strat gros de murdărie e pe hainele și mai ales pe obrazul lui. Să aibă douăzeci și cinci de ani.

Conversația începe din nou. Leizăr mă privește din cap până în picioare, simt cum îmi dă târcoale prinăuntru lui, și aștept.

— Domnu, cât stai mata la Hotin?

— Până mâine.

— Până mâini?

— Da, până mâini.

— Domnu, ci faci mata aici la Hotin?

— Nimic, am venit să mă plimb.

— Să ti plimbi? O, domnu ... E bini când ti plimbi mata?

— E foarte bine.

— Când e bini?

— Intotdeauna. Acum când stau de vorbă cu tine.

— Hăă? Când stai de vorbă cu mini? Cu mini, Leizăr?

— Da, Leizăr.

— O, domnu ...

Și Leizăr se scarpină cu sete în creștetul capului, pe sub șapca neagră cu cozoroc scurt, care saltă la fiecare mișcare. Pornesc pe drum și el vine după mine, scărpinându-se.

Leizăr îmi descrie Hotinul și îmi propune să mă ducă la o gazdă. O gazdă care are o fată.

— Un fată bun, un fată frumos. Șânsprăzăce lei. La Hotin e bini.

El nu poate ști că nu e bini. El nu poate ști că un om adus din alt oraș, aici printre casele acestea pipernicite, slute, cârpite cu pământ, ar muri de urît. Pentru Leizăr e bine. Când e oare bine pentru Leizăr? Atunci când găsește un mușteriu cu șânsprăzăce lei. Și atunci când îl rod păduchii și poate să se scarpine. E cea mai mare fericire de care se poate bucura un om în Hotin. Să

te mănânce păduchii și să ai două mâini sdravene, libere, cu care să te poți scărpină însetat, înfigând ghiarele adânc în carne. Și atunci nici nu puteam să bănuiesc cât de pline cu păduchi sunt târgurile Basarabiei. Leizăr Șiman era numai o prevestire. Mergea alături de mine, și îi vedeam fața cum se contracta, într'un spasm de plăcere, atunci când băgând mâna pe sub cămașă începea să se scarpine.

M'am oprit locului: Leizăr, nu mai merg.

— Di ci nu mai merji mata?

— Mi-e frică să nu iau păduchi dela fata aia frumoasă.

— Hăă? Păduchi? Păduchi? Ți-e frică mata di păduchi? Hăă? Ți-e frică mata di păduchi? a răcnit el de câteva ori, sugrumat de emoție.

— Nu Leizăr. Mi-e frică numai că păduchii m'ar face să simt bucurii mai mari decât fata.

A înțeles Leizăr? Nu știu. Dar ne-am întors din drum. El foarte abătut, nesigur de mine, din nou dându-mi neliniștit târcoale pe dinăuntru lui, ca la început.

Și ca un aparat de radio, întrerupt câteva clipe, până ce a prins alt post, Leizăr Șiman dă drumul la trosnituri și începe să hârăie din nou.

— Domnu . . . unde pleci mata di la Hotin?

— La Lipcani, Leizăr.

— O, domnu . . . Lipcani. Hehe! Lipcani! Feti frumoși la Lipcani!

— E bine la Lipcani, Leizăr?

— Bini domnu. O, ci bini! Omule, dacă n'ai fost la Lipcani, nu poți zăce că ai trăit, rostește el deodată, sentențios, pe altă voce, în aer.

— Bine Leizăr, o să mă duc la Lipcani.

— Mata ti plimbi, mata e bini, când pleci mata?

— Măine Leizăr, să caut o trăsură.

— Hăă? Trăsură? Pleci mata la Lipcani cu trăsură? răcnește iarăși Leizăr, din nou sugrumat de emoție. Și pe urmă începe să sară în sus, să joace într'un picior, să se bată cu pumnii în piept, să horcăe cuvintele:

— Iu! Iu birjar. Iu ai trăsură. Iu ti duci pi mata. Măini merjem. Hehe, Lipcani! Feti frumos la Lipcani! Vezi mata... Trăsură? Hăă? Trăsură? Iu ai trăsură. Iu ti duci pi mata. Măini merjem. Iu birjar. Facim un plimbare. Hehe, Lipcani, civa bun!

— Bine Leizăr, câte parale?

— Câti parali? Hăă? Câti parali? Trăsură bun, loc bun, iu ti duci pi mata. Lipcani. Civa bun. Șânzeci dă lăi.

— Bine Leizăr, cincizeci de lei. Dar mergem pe malul Nistrului.

— Pi mal, pi mal merjem, pi undi vrei mata, iu birjar bun, oprim, faci mata un bai, civa bun.

— Bine Leizăr, mâine la prânz, plecăm.

— Plecăm, plecăm. Da... mata... merji? Nu... glumești?

— Nu glumesc măi. Mergem.

— Merjem? Dai mata atunci un acăont.

— Cât acont vrei Leizăr?

— Un acăont. Dai șânci lei acăont.

Cu cinci lei în mână Leizăr se bate din nou cu pumnul în piept:

— Acăont, acăont, iu am luat acăont dila mata. Acum poți vine altul dai un sută lei, iu nu primesc, iu

merji cu mata, iu am luat dila mata acăont, acăont, acăont . . .

A doua zi dimineța, când ies din hotel « Europa » care e o casă ca toate casele, cine îmi vine înainte și mă întâmpină cu ploconeli, decât Leizăr? In pumnul lui strâns, murdar și plin de jeg, are o duzină de cireși pe care le-a păstrat pare-se pentru mine. Și mi le întinde.

— Ai dormit bini mata? Pe la zăci iu am vinit la hotel să merjem. Spus la mini: domnu doarme. Iu dus trăsura înapoi. Ai dormit bini mata?

— Am dormit bine Leizăr. La douăsprezece plecăm?

— La dăosprăzăce? Hăă? Să plecăm la dăosprăzăce? Plecăm la dăosprăzăce!

— Plecăm?

— Plecăm. Mai dai puțin acăont.

Ii mai dau trei lei. La douăsprezece Leizăr mă sfătuește să mănânc repede, fiindcă acum trebuie să vină trăsura. La unu trăsura n'a venit încă, dar Leizăr are o veste bună pentru mine.

— Trăsura vini. Acuși vini. Iu am trimis-o la un domnișior. Un domnișior frumoasă. E mușteriu. Merje și ea la Lipcani. Merje cu domnu. Faciăți baie la Nistru. Hehe, amândoi . . .

Peste jumătate de ceas, trăsura cu domnișoara tot nu sosise. Leizăr mă sfătuește să mă duc la hotel. Pesti șanci minuti vini. N'a venit nici peste cinci, nici peste zece. Nici la ora patru când m'am trezit din somn. Alarmat de soarele care cobora spre orizont, am început să caut un nou birjar. Leizăr se ținea mut după mine,

nefericit că îl abandonez așa dintr'odată, fără un motiv prea serios. Am dat peste câțiva birjari.

— Cu Leizăr ai vrut să pleci? Dar ăla n'are trăsură, are doar un cal, și nu e aici, e dus să facă baie...

Leizăr, care auzea toate lucrurile acestea, aproba trist din cap.

— Da, Leizăr, ai numai un cal?

— Iu? Iu ai un cal. Un cal bun. Iu ti duci pi mata la Lipcani. Merjem mâini. Iu mai găsesc un cal și un trăsură până mâini. Iu ti duci pi mata. Iu ai luat acăont dila mata. Ai luat acăont. Iu trebui să ti duci pi mata. Ai luat acăont.

Leizăr era perfect convins de ce spunea. El credea că mâine are să găsească trăsură și un cal. Dacă nu mâine, poimâine. Numai eu să aștept. El mă duce. El a luat acăont...

Când am plecat din Hotin, a stat înțepenit în drum, și a privit multă vreme după trăsură, iar obrazul lui era candid și desamăgit ca al unui copil care își vede spulberate toate speranțele.

Văzusem până acum o serie întreagă de monumente istorice care nu aveau în ele nimic impresionant. Dimpotrivă. Picioarele podului lui Traian, faimoasele picioare dela Turnu-Severin, sunt o îngrămădire de pietre umede, leproase. Iar celelalte ruine, trebuie să-ți închipui ce a fost cu ele, să te gândești mult, pentru a fi impresionat.

Cu totul altceva este cetatea Hotinului. Aici nu e nevoie de imaginație. Cetatea în sine, e destul de elocventă și de impresionantă. Întâi prin proporții, prin

măreție. La picioarele ei ești strivit, interior, de zidurile fantastic de înalte, cari se ridică în sus. De jur-împrejur prăpăstii. Locul a fost ales cu un simț strategic desăvârșit. Și de data aceasta, fără să vrei, fantomele trecutului se ridică se agită. Înăuntrul cetății te afli deabinelea în lumea lor. În ziduri, câteva sute de bufnițe și-au făcut cuibul. Din turnuri, se văd câmpiile imense, vaste, ale Rusiei.

Citisem pe afișul special care anunța reprezentația, că începutul e la opt și jumătate. M'am întors de la Nistru pe la unsprezece și credeam că am pierdut spectacolul. Ținusem neapărat să merg la cinematograful la Hotin. Presimțeam că am să am mari surprize. Prima surpriză a fost că la unsprezece, nu se începuse încă. Nu se adunase lume destulă. Și am intrat. În cel mai bun cinematograful din Hotin. Fiindcă sunt două. Am intrat în cel mai bun.

O să mă credeți? O magazie. Literalmente o magazie. Pereții erau umezi, coșcoviți, roși de lepră. Câteva ferestre erau înfundate cu scânduri peste care se dăduse cu var. La Hotin nu e tren, n'a fost niciodată tren. Prin ce miracol câteva șini de cale ferată se aflau în interiorul cinematografului ieșind din zid și avansând în aer, peste capetele spectatorilor? Poate că susțin construcția. Același rost îl are pesemne și un lanț gros, ruginit, care trece și el dintr'o parte în alta. Pânza de proiecție? E atât de ciuruită, încât n'am reușit să-i număr toate găurile. Dar ceea ce e mai interesant, sunt băncile. După toate probabilitățile s'a făcut dintr'o bancă, două. Se vede cum au fost scoase din ele șipci, le-a mai rămas doar două

la spetează și trei pentru șezut. Sunt vopsite cu roșu spălăcit, au o coloare de ploșniță și merg dintr'o parte în alta a sălii. Scârțâie tot timpul. Iar deasupra atârână, din tavan, un singur bec care dă o lumină, leșinată, moartă. Și în toată sala miroase a leșie.

Pe banca din față erau doi lăutari. Un viorist și un ȕambalagiu scârțâiau cântece vechi de acum zece, cincisprezece ani, române desuete, *Valencia*, *Tango Țigan*, *Mimoza*, *Inchide-ți ochii dulci* și încă atâtea altele, îngropate pentru totdeauna, le-am auzit aici, delectând publicul înainte și în timpul spectacolului. Fiindcă filmul e sonor, dar cinematograful nu are aparatele necesare. Așa că spectatorii nu percep decât versiunea mută. Se vede trecând un regiment, timp de câteva minute sunt proiectate alămurile, tobele, fligoarnele muzicii militare, în plină funcțiune, iar în sala cinematografului din Hotin nu se aud decât cei doi lăutari cântând, din vioară și din ȕambal, *Mândra mea de altădată*.

Lumea privește cuminte, atentă și nu i se pare nimic strident în acest spectacol de ȕinut minte o viață întreagă. Nici chiar atunci când lăutarii izbucnesc dintr'odată, impetuos, cu *La Bacău*, *La Bacău* (totul e riguros exact) în timp ce pe pânză eroina se pregătește cu gesturi teatrale să se arunce în mare.

Sunt lucruri care nu se pot petrece decât la Hotin.

SÂMBĂTĂ DIMINEAȚA PE STRĂZILE HOTINULUI

Hotin e cel mai de nord și mai ciudat oraș al Basarabiei. Nu prin existența unor elemente noi, neobișnuite, cari să izbească ochiul călătorului și să-l impresioneze. Ci ochiul călătorului e izbit, și impresia de ciudățenie se naște tocmai prin absența unei întregi serii de lucruri pe care eram deprinși să nu le disociem de noțiunea orașului. La Hotin, pentru prima oară, lipsesc. Și prin absența lor, orașul e ciudat și straniu, desorientând în prima clipă călătorul.

Știam până acum că orașul e o aglomerare de case și de ființe omenești. Ingrămădire de ulițe. Concentrare. Orizont limitat. Nicăeri ca la Hotin n'am avut mai bine, mai puternic, sentimentul pustiului și al pustietății!

De pe oricare din străzile lui, atât de exagerat de largi, ochii cad peste o nesfârșită desfășurare de câmpii, imensități geografice, trezind ideea unei infinite pustietăți. Și de invazia acestei pustietăți orașul nu e apărat cu nimic, cu niciun fel de barieră. El e în așa fel construit, încât câmpiile de dinafară pătrund până în inima lui,

continuând prin mijlocul orașului, și răzbind în partea cealaltă, tălăzuirea lor infinită. Oamenii cari își trăiesc vieța umblând pe străzile lui, în realitate sunt în contact direct și plutesc pe tălăzuirea acestor câmpii, cum ar pluti o barcă pe valurile unei mări care ar fi pătruns între casele orașului.

Pustiul și singurătatea pătrund în oraș prin toate străzile, ating într'o unduire ușoară sufletele oamenilor și trec mai departe. Dar ce e mai ciudat, e că tot timpul cât pustietatea traversează orașul, în loc ca să fie atenuată de prezența caselor și a oamenilor, e dimpotrivă amplificată; străbătându-i pe aceștia, ea își găsește un motiv de mai mare rezonanță, de mai desăvârșită afirmare. În orice punct al orașului Hotin, impresia de pustiul și de singurătate e mai mare chiar de cât într'un câmp, sau într'o pădure. E, pentru că aici pustietatea câștigă în amploare, ca o armată de microbi care ar da peste un organism și l-ar descompune, ca un ger de câteva zeci de grade care ar întâlni un trup și l-ar îngheța. Toți oamenii din Hotin sunt victimele pustietății. Și pustietatea se manifestă pe străzile orașului cu o intensitate nemai întâlnită.

Toate orașele pe cari le știam până acum, oriunde ar fi fost ele, păreau niște realități închise, o forță centripetă le concentra și le făcea să se disloce de restul naturii; blocuri de sine stătătoare. În oricare din aceste orașe, un nou echilibru de forțe le delimita, le rupea de restul naturii, închizându-le realităților de dincolo de barierele lor. Oricare oraș, dar mai ales acelea din Ardeal, burguri medievale, unde fiecare casă, fiecare piatră arată că totul

a fost construit ca oamenii să se închidă, și nu numai fizicește, înăuntrul lor.

Hotin e singurul oraș *deschis*. Mai mult încă. În tot cuprinsul lui domnește *principiul deschiderii*, întreaga lui structură strigă tot timpul că e deschisă, chiamă înăuntru acestei deschideri lucrurile cari se află în afară. E un oraș femeie, un oraș care nu se închide în sine, ci se desface, așteaptă ceva dedinafară. Așa e clădit, pe malurile Nistrului, Hotinul. Și toată singurătatea, tot pustiu care e de jur-împrejur, pătrunde în el până în adâncime.

Această mare și nouă realitate mi s'a făcut cunoscută dela început, din clipa când automobilul care mă aducea în lungul câmpurilor, a ieșit în oraș. *Din clipa când automobilul a ieșit în oraș*. Așa a fost ajungerea noastră în Hotin, primul contact cu acest oraș. O ieșire. Cum dintr'un fluviu vapoarele ies în mare. Trecere din dimensiuni mai strânse, într'altel mai largi, fără limită. Eșire. Am ieșit de pe șoseaua județeană, înăuntrul orașului Hotin.

Până aproape de oraș, șoseaua se desfășura obișnuit. Doi metri într'o parte, doi în alta. Apoi șanțurile și șirul stâlpilor de telefon. Cadru cunoscut, limitat, șosea ca toate șoselele. Și la un moment dat, marginile ei au început să fugă în părți, să se depărteze subit, vertiginos. Șoseaua se lărgea, se revărsa în strada principală a Hotinului. Ca un fluviu care se revărsa în mare.

Câți metri să aibă, în lățime, strada principală a Hotinului? O sută, două, cine poate ști? Dar e atât de largă, încât stâlpii de lumină electrică puși la margine, tot la mijloc vin. Între ei și pereții caselor, mai rămâne un

larg boulevard. De pe o parte a străzii nu se poate distinge decât aproximativ ceea ce se petrece pe cealaltă. În schimb, când încerci să o traversezi, din mijlocul ei vezi deodată câmpiile vaste de peste Nistru și o tălăzuire interioară te cuprinde, parcă ai pluti singur într'o barcă, pe ape pustii și nesfârșite.

Când strada ajunge în capul celalt al orașului, se strâmtează din nou, redevine normală. E ca un lung intestin umflat la mijloc, ca un râu care devine baltă și apoi iar continuă să fie râu. În jurul acestei umflături sunt așezate casele Hotinului.

A bântuit pe aici, acum o săptămână, vreun incendiu și a nimicit orașul? Casele par scăpate dintr'un cataclism recent, dintr'o furtună care le-a sgâlțâit din temelii și le-a șubrezit pe toate. Mici, pipernicite, scâlâmbăiate. Jumătate din ele au rămas netencuite, cu cărămizile învechite, coșcovite, legate între ele cu pământ. De pe altele a căzut tencuiala și au rămas așa. Tot ceea ce se strică, nu mai e reparat la loc. O fereastră dacă se sparge, e lipită cu hârtie. Treptele unei scări dacă se rup, nu sunt înlocuite. Omul face pasul mai mare și sare pe cele cari au rămas. Pare un oraș vechi, stricat, aruncat la gunoi.

Sâmbătă dimineăța, sunt trase aproape toate obloanele prăvăliilor de pe strada principală. Orașul pare atunci și mai pustiu. Cât despre prăvălii, le cunosc de ieri. A trebuit să vin aici, pentru a căpăta înțelesul cuvântului *dugheană*. Fără să le vezi, nu-ți poți da seama ce e cu ele. Acum știu care e deosebirea dintr'un magazin și o

dugheană. Magazine nu sunt la Hotin. Numai dughene. Intr'un magazin, intri de-a-dreptul din stradă, ai sub picioare scânduri netede pe care mergi, te afli înconjurat de rafturi. În magazinul cel mai periferic.

La Hotin, în cea mai din centru dughiană, trebuie să te apleci când intri și pe urmă cobori câteva trepte, ca într'o peșteră. Indată, un miros de mucigai te înconjoară. Scândurile de pe jos au scorburi; pe unde au fost mai moi s'au tocit de tot, până au dat de pământ; au rămas numai nodurile, destul de numeroase, ca un arhipelag de insule. Un clopoțel ruginit, agățat cu o bucată de pânză de ferăstrău, deasupra ușii, sună când ai deschis-o. După câteva clipe o altă ușă din fund se deschide și negustorul apare. E întotdeauna foarte bătrân. El se apropie zgribulit, cu spatele înfășurat într'un șal gros, cu picioarele băgate în șoșoni. Afară arde soarele. Aici te cuprinde dintr'odată frigul. Câteva măhuri agățate deasupra, par stalactite. Peșteră și cavou. Un om, înviat din lumea morților, vine să-ți vândă. Iată-i căciulița neagră, de mort, în cap. Iată-i dinții de aur cocliți. El vine aproape și îl poți privi mai bine. Măinile șubrede, cu vinele umflate, tremură, pe jumătate galbene, pe jumătate învinețite. Ochii tulburi, apoși, se văd după ochelarii agățați de urechi. Ochelarii! Urechile! Ochelarii par să fie din primele modele ale lumii, prinși cu o sârmă ruginită, care merge să se piardă după urechile năpădite de păr, ca o curte pustie de bălării. Părul face vârteje, urcă pe ele ca o ederă, le înconjoară, stufiguri ale fizionomiei. Apoi coboară pe fălci în jos, se agață de gât și se revarsă peste piept, împrăștiat în aer.

Bărbi negre, sure, năclăite, murdare. Bărbile oamenilor din Basarabia! În această abundență de păr, gura e o tăietură orizontală, și atunci când se deschide, neagră, pare o gură de prăpastie.

Și omul îți spune bună ziua. Dar înainte de a-i spune ce vrei să cumperi, ochii îți aleargă, fără să vrei, pe gâtul lui sbârcit, tăiat de mii de riduri cari fac între ele toate figurile geometriei, poligoane, trapeze, triunghiuri. Și omul își tremură mâna pe deasupra galantarului prăfuit, deschide capacul. Hainele pe care le poartă par că stau pe el, fără să le mai fi scos vreodată, de douăzeci de ani. Ce poți să cumperi dela acest om mort? Și totuși acolo în galantarul lui, era o comoară de lucruri interesante, pe care nu le-ai fi putut găsi în prăvăliile niciunui alt oraș din lume. Pastă de dinți de dinainte de războiu. Păpuși de porțelan de lungimea unui deget. Gulere și manșete de celuloid. Butoni de gât, atât de vechi, atât de ruginiți, cum nici la gunoiu nu pot fi găsiți. Tăblițe de piatră pentru școlari. Un metru. Un brici. Un calendar din 1924, cu banderola netăiată, intact, la iveală printre lucrurile de vânzare. Și negustorul nu s'a înșelat ținându-l zece ani în galantar. Din toate lucrurile pe cari le avea de vânzare, am cumpărat calendarul. E în trei limbi. Românește, rusește și evreește.

Am văzut în alte dughene, săpunuri de toaletă, galbene, cu o banderolă pe care scria *Paris* cu litere aurite. Săpunul se uscaseră, se coșcoviseră, îmbătrâniseră, iar banderola părea o inscripție mortuară. Un secol trecut dacă vreți, să-l descoperiți, căutați-l în galantarele prăvăliilor din Hotin. Veți găsi, pătate de muște, roase de molii,

panglici din același rulou din care au cumpărat miresele de-acum treizeci de ani. Intr'o asemenea dughiană se află o cutie cu cuie din care au vândut pe rând trei generații fără să se termine. Așa e la Hotin. Un borcan cu dulceață, dacă face o fată, îi ajunge până se mărită. Câte o linguriță de fiecare pețitor.

În Sâmbăta aceasta, pe strada mare, aproape toate obloanele sunt trase. În dosul lor, negustorii bătrâni rămân ei singuri și cu moartea. Afară e soare. Miroase a urină de cal. E mirosul specific al Hotinului. Îl am în nări de cum am sosit. Prin mijlocul acestei străzi largi, trec în libertate porci, vaci, iar țăranii cari vin în oraș, aici trag cu căruțele și deshamă caii. Dimineața soarele usucă bălțile de umezeală. Și vântul poartă mirosul în toate părțile. Pe celelalte străzi, lăturalnice, aproape în toate curțile sunt cai și bălți de urină. Oameni se văd arareori. Cu cisme, cu barbă, cu șapcă și cu rubașcă. Cutureer stradă după stradă. Toate sunt largi și nepietruite. Fășii de pământ, între case. În tot Hotinul nu există o singură stropitoare. Praful e pe străzi, nesupărat de nimeni, în toată libertatea. Aici nu există miracolul robinetului de bronz, pe care îl întorci și curge apă. Orașul are contact cu pământul, numai la suprafață. Douăzeci de centimetri în adâncime și se termină. Pe dedesuptul Hotinului, nu e încă un oraș subteran, misterios și necesar, împletire de conducte de plumb, fire de telefon și canaluri de scurgere, cum știm noi în celelalte orașe. Sub Hotin e pământ și numai pământ. Iar în privința apei, sunt sacalele.

E foarte veche, de când s'au iscat târgurile, instituția sacalei și a sacagiilor. Indată după războiu, am apucat-o la Galați și la Constanța. O regăsesc retrasă la Hotin. Un butoiu pe două roate hodorogite. Cel mai bătrân om din oraș. Și un cal caduc, decăzut pe ultima treaptă a vitalității și a ierarhiei sociale. Sacaua hodorogeste prin glodurile drumului. Moș Petre să-mi aduci și mie una, îl întâmpină o gospodină. Moș Petre trage de hățurile calului, îl oprește din buze: tbr, oiș, tbr. Sacaua a încremenit în drum. Gospodina repetă propunerea. Moș Petre apleacă într-o parte capul, cum fac curcile când se uită la soare. Nu înțelege. E puțin cam surd. Calul e chior. Sacaua e spartă. Femeia iese din curte afară și se apropie de el. Să-mi aduci și mie apă, Moș Petre. Apă? Ți-aduc. Azi sau mâine? Ba azi, că am de spălat rufe, pleacă ăla micu la regiment. Hehe, regiment, gângăvește din gingiile flasce Moș Petre, și-i arde una cu biciul gloabei, Sacaua smucește, începe să hodorogască înfundat, în vreme ce căldarea agățată la urmă, zdrăgănește metalic. Moș Petre se duce într'un nor de praf.

Aproape de templul evreesc este o fântână. Tbr, oiș, tbr. Și sacaua se oprește frângându-se, parcă i s'a rupt în două șira spinării. Calul urinează, tentat de balta pe care a găsit-o dedesupt. Stropii galbeni țâșnesc peste ghizdurile fântânii. Moș Petre coboară, începe să încarce. Căldarea e spartă în fund, se urinează și ea, lung și subțire. Cismele lui Moș Petre se umplu mai repede cu apă decât sacaua. El se face că nu bagă de seamă, încarcă înainte. Mâna-i bătrână, păroasă, ține încheștată toarta găleții. Calul se apără cu coada de muște.

Din partea cealaltă a străzii, vine o femeie îmbrăcată în negru. În dreptul fântânii își încetinește pasul, pare că șovăie. Pe urmă, după ce privește odată de jur-împrejur, o zbughește înăuntrul unei curți. Această mișcare isteată, de căprioară, îi desvăluie vârsta. Douăzeci, douăzeci și doi de ani. După mersul șovăitor cu care venise, părea mai mult. Privesc casa. Descopăr o firmă ștersă, de moașe. Incep să înțeleg. În clipa aceea iese din casă o femeie, vine la fântână să ia apă într'o găleată. E scurtă, grasă, are mustăți, părul dat pe spate și tuns. Pare să aibă patruzeci de ani. Tip clasic de târgoveață. A luat apă, s'a întors în casă. O mână așează mai bine perdelele la ferești. Era ora unsprezece dimineața.

Vieța e peste tot la fel. Moș Petre s'a suit din nou pe scândura care servește de capră, și a atins calul cu biciu.

Sacaua a pornit hodorogind. Moș Petre să-mi aduci și mie, după masă. Vieța e peste tot la fel. Aceleași păcate, aceleași pete de sânge, de puroiu și de murdărie. Și Moș Petre, cară apă cu sacaua pentru a spăla păcatele, bubele, petele de sânge ale vieții. Cinci lei sacaua.

Dacă ar trebui să găsesc un cuvânt, sub a cărui zodie să pun piața de alimente a Hotinului, acesta n'ar putea fi decât: *grosolănia*. Grosolani sunt oamenii cari vând, grosolani acei cari cumpără. Grosolane prăvăliile și grosolană, foarte grosolană, marfa. Așa după cum dincolo, pe strada principală cu prăvălii evreești, semnul sub

care ele își duc existența este mizeria, mucigaiul și moartea, așa după cum acolo totul pare că ține de o viziune stranie a lumii, de un coșmar talmudic, de lucruri negândite încă, de precepte și formule fatidice; aici viața curge rustică, simplă, legată de pământ, murdară.

Dar e încă o mare deosebire între murdăria oamenilor din centru și a bădăranilor de aici. Murdăria bărbaților, a femeilor și a fetelor evreice, murdăria dughenelor și a caselor în care stau, e un semn de moarte și de mare tristețe, o toamnă umedă, interioară; dureroase și penibile corespondențe sunt între murdăria în care își duc viața și stările sufletești chinuitoare, dedinăuntru. La oamenii grosolani de aici, e murdărie pur și simplu, fără niciun altfel de considerent, fără exasperare interioară, fără scrâșnet și sentiment al penibilului. Ei sunt murdari și fericiți, ca niște porci într'o baie de noroiu.

Dincolo, murdăria era mizerie, ghettou și moarte. Aici e semnul vieții, al unei puternice vitalități. Pe obraz, pe gât, pe mâini, murdăria le stă în straturi groase, ca un rând de solzi. Și dedesupt, oamenii plesnesc de sănătate. Părul le curge în șuvoaie năclăite, barba unsă cu grăsime e plină de muște, hainele îmbăcsite în ultimul hal, cu tot ce au putut aduna pe ele. Dar oamenii cari le poartă, merg atât de grosolan, par niște trunchiuri de copac, păroși, bărboși, plini de mușchi, neciopliți, încât îți dai seama că viața e de partea lor.

O viață primitivă, elementară, tot atât de grosolană și de necioplită ca și mâinile ciolănoase ale acestor mujici,

ca și picioarele lor greoaie, încălțate cu cisme care cântăresc o sută de kilograme. Vieța e de partea lor. Vieța necioplită, grosolană, tot atât de necioplită și de grosolană ca și hohotul de râs, ca și moravurile acestor ruși, acestor mujici din piața de alimente a Hotinului.

Dincolo era tăcere, mucigai și moarte. Aici e zarvă, vieța curge într'un zumzet de stup uriaș, în care ar bâzâi, nu albine, ci bărzăuni groși. Să nu uităm că Rușii sunt poporul care a dat lumii cei mai profunzi bași.

Poporul acesta bâzâie acum în piață, ca un stup uriaș de bărzăuni. Femeile sunt acelea cari vând. Bărbații n'au niciun fel de treabă, se plimbă de colo până colo, mai aduc câte un cal, îi pipăie picioarele, îi trag câte un ghiont în burtă. Trec în cârciuma de alături, dau pe gât o dușcă de țuică și apoi iar se adună roată în jurul calului. Au ei ce au cu caii. Un cal, o rubașcă, o pereche de cisme și o șapcă cu cozoroc rotund. Un rus.

În cârciumă se mănâncă și se bea zdravăn. Carne de porc friptă și rachiu cu paharul. La o masă lungă de brad, mujicii stau înșirați pe bănci. Niciunuia nu-i trece prin minte că ar putea fi vorba să se spele, înainte de a începe să mănânce. Un ritual, dacă se îndeplinește înainte de masă, apoi acela e de ordin religios. Semnul crucii, larg, apăsător, cu degetele strânse, cu aceeași grosolanie vitală, substanțială din toate celelalte gesturi și acțiuni. Și cu mâinile lor groase, aspre, crăpate, apucă pâinea și o frâng în două. În fundul fiecărui gest se simte cum zace vieța, greoaie, fertilă, așa cum zace nămolul în fundul fluviilor.

Afară, zarva târgului continuă. Femeile îmborbotite cu basmale, tipuri desăvârșite de cumetre, fac caz de marfa lor, caută să și-o desfacă, o laudă, se extaziază de admirație în fața ei, gura nu le tace o singură clipă. Târgul, ca tot ce e basarabean, e orizontal; în lung, în întins contact cu pământul. Femeile sunt așezate pe niște scăunele mici, peste cari poalele rochiei revărsându-se le acoperă, încât nu se mai văd. Par niște cloște pe ouă. Marfa e întinsă pe pământ în fața fiecăreia. Sunt câteva zeci de cumetre și fiecare și-a adus marfa în târnă. Câte puțin. Două, trei legături de ceapă. Tot atâtea kilograme de cartofi, așezați într'o grămăjoară. Câteva felii de slănină. Iar unele din ele, au de vânzare pâine. Le-au făcut singure, la ele acasă, câte șapte, opt bucăți într'un cuptor și au venit să le vândă. E cel mai primitiv, mai elementar comerț.

Cu mult mai ciudate par femeile cari vând altfel de lucruri, decât de ale mâncării. Iată o bătrânică, tăcută, așezată cu demnitate pe scăunaș, așteptând liniștită și gravă, clienții. În fața ei, lungite pe pământ, o pereche de cisme. O pereche de cisme rusești, e un lucru zdravăn, o realitate, nu un fleac oarecare.

Tot îmbrobodită la cap cu basma, este și vânzătoarea de icoane. Aceasta e singura care are prăvălie. Un fel de gheretă, din câteva șipci și două rogojini. Interiorul e împodobit cu icoane. Maica Domnului și Sfântul Nicolae predomină. Icoane simple, unele de tinichea.

— Se vinde marfa mătușică?

— Nu se vinde maică, nu se vinde. Pe aici oamenii s'au lepădat de chipul Fecioarei. S'au făcut bapțiști,

mileniști, fel de fel de secte. Se schimbă lumea. Dincolo, aud că s'au lepădat de tot. Și bătrâna arată, cu un gest al capului, câmpiile nesfârșite ale Rusiei cari încep peste un kilometru, dincolo de Nistru.

— Trece o zi întreagă fără să vinzi o icoană, mătușică?

— Trece maică, trece și câte o săptămână.

Am cumpărat un calendar de-acum zece ani. Să cumpăr și o icoană?

— Câte parale asta, cu Sfântul Nicolae, mătușică?

INTÂMPLĂRI INTR'O SINAGOGĂ

Pe o stradă care pornește spre marginea orașului, întâlnesc clădirea neterminată și veche, a sinagogii. Aproape toate casele din Hotin, și mai târziu aveam să văd că din întreaga Basarabie, se învechesc, se ruinează, înainte de a fi apucat să fie terminate. Atunci când le încheagă în forma lor primă, oamenii sunt atât de sleiți de efortul făcut pentru aceasta, încât pe urmă trec ani după ani, și ei nu mai sunt în stare să adauge nimic pentru completarea casei. Și casele rămân cu pereții netencuiți, cu locuri pentru burlane de scurs apa ploii, dar fără burlane; cu lemnăria ferestrelor și a ușilor dată numai cu primul fel de vopsea, cu grundul galben al tâmplarilor. Pe dinăuntru, rămân tot atât de neterminate, cu lipsuri la pereți, la tavan, la podele. Oamenii se mută în ele, și încep să le locuiască, așa cum sunt. Trec ani după ani, casele se învechesc, se prăvălesc și rămân pentru totdeauna neterminate.

Dela această regulă, nu a scăpat nici sinagoga de acum. Iat-o pe această stradă lăturalnică, din ziduri netencuite, cu cărămizile scorojite, lipite între ele cu pământ, din

care ploile au făcut să se prelingă, până jos, dâre murdare de noroiu. Pare că au trecut, deodată, zeci de automobile, cari au stropit-o de sus până jos. Automobile nu trec pe aici, decât odată, sau de două ori pe an. Dar noroiul se află închis între cărămizile ei, ca lacrimile sub pleoape. Din câteva sute de ochi, sinagoga plânge cu lacrimi de noroiu, care apoi se usucă pe obraji ei bătrâni și vestejiți. E mică, dreptunghiulară și neterminată. Seamănă cu oricare altă casă.

În această Sâmbătă dimineată, se aude dinăuntru glasul multiplu și întretăiat al credincioșilor, veniți să se roage. Un adolescent, care a preferat, invocațiilor răgușite ale bătrânilor, cântecul cocoșilor și soarele de afară, îmi împrumută pentru jumătate de oră șapca lui, care deși îmi stă pe vârful capului destul de nesperios, mă face totuși să fiu demn de a pătrunde în sinagogă, fără să contravin nici uneia din prescripțiile legii. Oricât, în sinea mea, ași fi fost de convins, că șapca aceasta nu mă poate face demn decât pentru intrarea în arena unui circ, la punctul de program, al hohotelor de râs și al măscăricilor. Dar nimeni n'a zâmbit măcar, de tichia de mărgăritar, și m'am putut așeza liniștit la un pupitru.

Două lucruri sunt mai intense aici, dau nota predominantă a atmosferei. Bărbile abundente, murdare și năclăite al oamenilor, și convorbirea lor cu Dumnezeu. Ei știu că Dumnezeu e foarte departe, că atâtea voci se îndreaptă în aceeași clipă spre el, și atunci fiecare strigă cât poate de tare. Când nimeni nu se mai roagă și se face o clipă liniște, pentru a profita de această tăcere, un bătrân îi dă drumul deodată, ca un câine care ar

începe să latre din senin. Leizăr care a vrut să mă ducă la o fată, birjarii din piață certându-se pentru un mușteriu, copii flămânzi și bolnavi de conjunctivită, femeile cari duceau deodată mâna la inimă și oftau în pragul casei, impresiona cu mult mai mult, interpreta cu mult mai bine, sângeros aproape, drama lor omească. Țștia de aici, așa cum se roagă în templu, nu reușesc să trezească nicio emoție. Poate în alte temple, poate cu prilejul altor rugăciuni. În Sâmbăta aceasta dimineața, nu.

Și cum mă gândeam la lucrurile acestea, un eveniment neprevăzut, de care nu mi-ași fi închipuit că se poate petrece într'o casă de rugăciune, a venit să schimbe atmosfera și să o dramatizeze oarecum. Printr'o exagerare a grotescului, care a atins astfel alte domenii, al grimalsei și al unei nesfârșite tristeți. Nu, nu a fost nimic de răs în sinagoga din Hotin, când banda electorală și-a făcut apariția.

Mă obișnuisem cu câteva figuri bărboase din dreapta și din stânga mea, căutam să văd ce poate fi cu ei, dincolo de acele răcnete, de a căror lipsă de misticism, nu mă îndoiam. Prin ușă, soseau mereu noi oameni, își clăteau mâinile la un robinet cu apă și scoțându-și din geanta adusă sub braț vestmântul ritual și cartea de rugăciune, începeau să mormăie răsfoind-o. Pe urmă a fost o precipitare de glasuri și de acțiuni. Fusesse scoasă Thora, cartea sfântă, scrisă pe pergament, făcută sul și învelită în catifea. Bătrânul care ocolea cu ea de jur-împrejur altarul, părea un muribund, într'atât îi tremurau

măinile slabe, uscate; picioarele i se împleticeau epuizate, părea că vieața îl va părăsi din clipă în clipă. Și capul îi tremura pe gâtul subțiat de bătrânețe, cât un vrej de dovleac. Maxilarul inferior se bălăbănea independent, refuza să mai stea lipit de cel de sus, ca o ușă deschisă pe care o bate vântul, în toate părțile.

Și pe când acest bătrân, părând că acum se dislocă și se împrăstie pe jos, făcea să treacă prin aer prima undă de gravitate, pe ușă au intrat unul după altul, cei șapte membri ai bandei electorale. Dela început mi s'au părut suspecti. N'aveau niciun fel de smerenie în gesturi, intrarea lor era dimpotrivă, triumfătoare. Oameni între treizeci-patruzeci de ani, rași proaspăt, îmbrăcați orășenește.

Din toată înfățișarea lor, se degaja o atmosferă de cafenea. Păreau veniți aici în bandă, să joace o partidă de biliard. Și iată-i, fără să întrebe pe nimeni, suind unul după altul treptele altarului din mijloc. Pe partea cealaltă, după grozave eforturi, ca și cum ar fi avut o sută de kilograme în brațe, bătrânul muribund reușise și el, complet extenuat, să urce ultima treaptă. Thora trebuia așezată acum pe masă. Dar șeful bandei electorale, scurt, durduliu și cu pălăria așezată șmecherește pe ceafă, când îl vede sosind, tremurând din toate încheieturile, îl ia în primire și îl împinge înapoi. Bătrânul nu înțelege, vrea să înainteze. Celalt îl oprește. Bătrânul tremură ca o vargă, zgâlțâit de friguri din cap până în picioare. Iată-l nevoit să se retragă într'un colț al altarului, unde așezat pe un scaun, încremenește cu Thora în brațe,

— Hăă! Hăă! face de câteva ori, bătând cu pumnul în masă, șeful bandei electorale, complet stăpân pe situație. Hăă! Hăă! fac, la rândul lor, câțiva din oamenii lui, cari rămași jos, clămpăne capacele de lemn ale pupitrelor, stârnind o larmă asurzitoare.

Apoi o liniște deplină se face în toată sinagoga. O parte din ovreii bătrâni și-au părăsit pupitrele și s'au adunat în jurul altarului. Alții așteaptă la locul lor, atenți, la ce se va petrece.

Pe estrada altarului, stau cei șapte oameni cari au năvălit deasupra. Hăă! mai face șeful lor odată, înaintând încă un pas și trântind pentru ultima oară cu pumnul în masă. Tăcere de ghiață. Atunci el începe să vorbească.

O sută, două sute, cinci sute, o mie de cuvinte pe minut. Le strigă, le șoptește abia, le insinuiază, le dă drumul ca unor șerpi din palmă, alteori ciocănește cu ele aerul rostindu-le corect, scandând fiecare silabă. Pare că un foc îl arde înăuntru, îl mistue, îl chinue și caută să-și afle alinarea. Intreabă ceva în aer, așteaptă o clipă ca întrebarea să-și facă efectul, să se agațe de ceilalți oameni și să-i neliniștească, și apoi tot el, șueră răspunsul printre dinți.

E un discurs electoral. Printre cuvintele ovreești se intercalează altele românești, de specialitate, la care când ajunge le rostește odată repede, apoi încăodată rar, despărțind fiecare silabă: con-siliu te-ch-nic, Cazacenco ca-pul lis-tei li-be-ra-le, pro-ces ver-bal. Hăă? Ulițe? Tro-tua-re? Lu-mi-na e-lec-tri-ca? Na-ți-o-nal ță-ră-nis-mus.

Din timp în timp se oprește o clipă, își saltă pălăria pe ceafă, cu un gest care iar reamintește cafeneaua și partida de biliard și începe din nou, patetic, punând întrebări care par stranii, neliniștitoare și șuerând tot el răspunsul. Ulițe? Trotuare? Lumina electrică? Național țărănismus.

Pe peretele din fund o pendulă arată unsprezece și jumătate. A trecut o oră de când el vorbește fără întrerupere. Bătrânii îl ascultă cu totul cotropiți, haotici. O mare suferință pare că plutește pe obrazurile lor atunci când el îi întreabă mereu ce au să se facă, scormonindu-i cu un cârlig înroșit în foc, ținându-le suferința mereu trează. Și pe urmă, tot el le spune cum au să se rezolve toate aceste groaznice întrebări, toate aceste puncte negre ale viitorului. Votați pe național țărăniști. Într'un discurs în care au fost evocate zidurile Ierusalimului, Babilonul, profeții și toate figurile Vechiului Testament.

În clipa în care el a terminat sgomotos trântind încă-odată, elocvent, cu pumnul în masă, unul din oamenii lui a coborât de pe altar, a deschis o servietă și a început să împartă la toți oamenii din templu, manifeste electorale. Peste două zile, Marți, erau la Hotin alegeri comunale.

Câte doi, trei bătrâni se grămădesc pe un afiș și încep să-l descifreze, bolborosind. Acest eveniment neprevăzut, prin nedumerirea, prin neliniștea pe care a pus-o în ei, îi umanizează dintr'odată. Era prilej de multă tristețe să-i vezi pe acești oameni dintre cari niciunul n'avea mai puțin de șaptezeci de ani, ascultând cu gurile

căscate, haotici, nedumeriți, ca pe un profet, palavrele electorale ale tipului de biliargiu, ras proaspăt, șmecher și cu pălăria dată pe ceafă. Iată-i acum, tot atât de bună credință, adunați ca niște cetățeni de metropolă la apariția unei ediții speciale, în jurul manifestelor cari reeditau de sigur palavrele electorale, în limba în care erau scrise cărțile lor sfinte.

De deasupra, de unde femeile erau izolate într'un balcon cu perdele hermetice, trase până sus, câte o mână le desfăcea la un colț și un cap ciufulit privea mirat înăuntru.

— *Găspădari*, a început un nou vorbitor în rusește, și temele electorale s'au succedat una după alta, încă jumătate de oră. Acesta vorbea sobru, cu o precizie de chirurg care face o operație. *Găspădari*... și gura rămânându-i deschisă o clipă, dantura lui, întregă de aur, prindea o rază rătăcită de soare, pe care o reflecta înapoi, în templu, spre ascultători. *Găspădari*... și de fiecare dată, părea că îi țâșnește din gură un fulger.

La balconul de sus apăruseră tot mai multe capete de femei, prin perdelele date la o parte, în colțuri. Bătrânii credincioși, ascultau din nou cu gura căscată, sau retrași prin colțuri, continuau să silabisească manifestele, ca și cum ar fi fost vorba de niște texte sfinte. E foarte rară litera tipărită la Hotin și din pricina aceasta, orice afiș e luat și păstrat acasă, ca o carte. Bătrânul care tremurase atât când dăduse ocol altarului, rămăsese uitat într'un colț, cu Thora în brațe. Adormise, sau poate murise.

— *Găspădari*. Discursul electoral continua. Pe cei patru pereți ai templului, încep să lucească deodată mai bine, parcă ar fi date cu fosfor și s'ar face noapte, scenele zugrăvite. Instrumente de muzică plutind izolate în aer, sau pe ape, harpe și trâmbițe menite probabil să cânte îngerii din ele.

— *Găspădari* . . . Pendula bătut metalic de douăsprezece ori.

MORILE DE VÂNT ȘI ALTE EVENIMENTE

În partea ei cea mai de nord, Basarabia este atât de îngustă, încât un om o poate traversa pe jos, dintr'o parte în alta, într'o singură zi. Fâșia de pământ care pornise, largă, din Dunăre și din litoralul mării, pe măsură ce merge înspre Nord, se tot ascute, și intră ca o lance, în trupul Bucovinei. Pe vremuri, aceasta avea poate chiar un sens. Cele două imperii, german și rus, cari își împărțeau trei sferturi din continent, se ciocneau aici. Ciocnirea avea loc în lungul unei brazde de pământ, plantată cu sălcii, și un om care a luat parte la luptele care s'au dat când a izbucnit conflictul, mi-a arătat-o, și mi-a explicat-o. Nu era o graniță tocmai liniștită aceasta. Cele două forțe imperialiste prinseseră aici în plasă, care cum putuse, oameni din toate neamurile. Alături de ambițiile oficiale ale Rușilor și ale Austriacilor, fierbeau pe dedesubt, clandestin, năzuințele altor câteva popoare subjugate. Pe urmă a venit războiul și s'au bătut pe capete, au umplut câmpiile de sânge.

Acum, unde a fost vechea graniță e liniște, cresc sălcii, și pe îngusta fâșie de pământ continuă să trăiască

jumătatea de duzină de nații, pe care cele două imperii prăbușite, le înghițiseră în lăcomia lor de odinioară. Nu e o provincie, niciun sfert de provincie. Câteva zeci de kilometri, în care se sbate un ciudat cosmopolitism rural, cu o origină de veacuri, cu totul altfel decât acela din marile porturi, sau din metropole. În bucata aceasta de țară care se și chiamă de altfel Basarabia-Bucovina, sunt sate babilonice în cari trăiesc, în cadru restrâns al vieții de sat, și asta îi face toată ciudățenia, câte patru, cinci neamuri deosebite de oameni. Sunt Ruteni și Ruși, Români moldoveni și Români bucovineni, Nemți, Ovrei și Polonezi galițieni, fiecare cu idiomul lui. În autobusul care pleacă din Cernăuți spre Basarabia, se încrucișează limbile tuturor acestor neamuri. În afară de moldoveneasca, domoală și molcomă, celelalte feluri de vorbire au ceva repezit și scrâșnit, de trăsură care pătrunde cu roțile într'un prund de pietriș. Vorbele, împănate excesiv cu consoane, pârlie și trosnesc pe vârful limbii și între dinții, puși, parcă de fiecare dată, să suporte un tir rapid de mitralieră.

În satele acestea, unde Basarabia se amestecă cu Bucovina, pasiunea cea mare a oamenilor este rachiul. Acesta nici nu se vinde la cârciumă; e un comerț clandestin, pe sub mână, între familii, cu toată supravegherea pe care o fac organele Statului. Oamenii beau la ei acasă, în mod crâncen, nopți întregi. Femeile nu rămân mai pe jos, și sunt epoci în care, sate întregi, nu se mai trezesc câte o săptămână, scufundate în întuneric, apatie și alcool. Sunt Rutenii, Polonezii, Românii, Rușii.

În fiecare din aceste sate, în preajma acestor bețivi de pomină, trăiesc câte zece, cincisprezece familii evrești. Capul familiei e cismar sau croitor. E întotdeauna bătrân, rupt, peticit, cu barbă năclăită și cu un gât subțire, scheletic, pe care greutatea capului pare că o să-l frângă, din clipă în clipă. Nevestele acestor oameni sunt cele mai speriate ființe din lume. Felul în care ele își așteaptă bărbatul, plecat într-o călătorie de zece ore, reamintește așteptările elegiace, sau pline de panică, ale călătorilor din antichitate, cari trebuiau să străbată pustii pline cu fiare. În lipsa bărbatului de acasă, e întotdeauna o spaimă și o neliniște de corabie care navigă pe timp de furtună, fără căpitan. Și numai seara, după ce s'au adunat cu toți sub același acoperiș și au tras obloanele, se îngămădesc unii în alții, străbătând noaptea plină de întuneric.

Dar ceea ce e mai interesant la acești Evrei din Basarabia-Bucovina, sunt copiii. Pe ce lume trăiesc copiii aceștia? E o diferență de cel puțin o mie de ani între ei și viața zilelor noastre. Atunci când ies din casă, par veniți din fundul unor milenii trecute. Băieți de cincisprezece-douăzeci de ani, învață zi de zi numai ebraica, ascultă numai textele sfinte despre întâmplările dela începutul lumii, și nu știu nimic, dar absolut nimic, despre realitățile vieții. Atunci când o întâmplare oarecare îi aduce în oraș, printre ceilalți oameni, ei par veniți de-a-dreptul din cer, habar n'au de ce se petrece pe pământ. E un leagăn cu totul izolat de restul lumii acest fragment de țară care se chiamă Basarabia-Bucovina. Un leagăn de misticism iudaic.

Intr'un asemenea sat, am stat de vorbă mai mult cu învățătorul, cu conducătorul spiritual al acestor copii. Era un tânăr de vreo treizeci de ani, și mi-am dat seama numai decât, de prăpastia care e între el și viață. Pentru omul acela, istoria lumii se oprise acum două mii de ani. După dărîmarea zidurilor Ierusalimului, habar nu avea de ce s'a mai întîmplat pe lumea aceasta. Mintea îi rămăsese fixată la viziunile acelor întîmplări, restul nu mai avea nicio importanță. Vieța zilelor noastre trecea pe lângă el și pe lângă discipolii lui, fără să-i atingă cu nimic. Ei se nasc, trăiesc și mor, acolo, cu totul izolați de lume, de restul vieții, de ceea ce se petrece pe pământ. Sunt acolo, în Basarabia-Bucovina, adevărate insule pierdute, pe care nimeni nu le poate pune în contact cu lumea, nimeni nu le poate aduce la cunoștință viața care e în afara lor, cu două mii de ani înaintea lor. Acei cari s'au născut pe aceste meleaguri, rămân scufundați în textele cari povestesc facerea lumii, străini însă de orice amestec cu lumea actuală, pierduți cu totul în reverii și misticism, ca într'o pădure din care nicio potecă n'ar duce afară.

Am fost intrigat, și cred că alături de mine toți acei cari nu se născuseră în preajma lor, de existența, de posibilitatea morilor de vânt. Construcții mai ciudate și mai neverosimile, nici că se poate. Cărui meșter medieval i-a dat această născocire prin minte? Și ani de-a-rîndul, o copilărie întregă, de câte ori întâlneam în vreo ilustrație, imaginea aceasta de bufniță pe ouă și de vultur congestionat, retina sărea vexată, și imaginația foarte surprinsă de asemenea apariție, rămânea în nenumărate

rânduri, perplexă. Într'adevăr, cui naiba i-a trecut prin minte să născopească drăcia aceasta? O moară de vânt, mai ales atunci când o afli din fotografii, sau din ediția ilustrată a aventurilor cunoscutului cavaler don Quijotte, o moară de vânt, în asemenea împrejurări, nu-i chiar un lucru peste care să poți trece cu una, cu două. Nu știu chiar de ce-o fi râzând lumea, că acela pe care servitorul său gras și poltron îl botezase Cavalerul Tristei Fețe, a fost cuprins de furie la vederea morilor de vânt, și s'a năpustit asupra lor, într'un atac executat după toate normele cavalerismului, și pe care larga noastră înțelegere omenească, la care am ajuns azi, îl găsește perfect justificat? Credeți că un peisaj cu mori de vânt, este un peisaj făcut pentru contemplație? Mai ales într'o noapte plină de întuneric, și când aceasta mai era pe deasupra și în evul mediu? Numai unii naivi își vor fi închipuit că morile de vânt pot fi contemplate, ca un lan de grâu, sau ca niște troițe, de exemplu. Contemplația aceasta nu e posibilă, pentru că morile de vânt sunt foarte agresive și atacurile pe care ele au obiceiul să le deslănțuiască asupra oamenilor, sunt unele dintre cele mai periculoase. Așa încât don Quijotte a avut perfectă dreptate, să atace el, cel dintâi.

În ceea ce mă privește, spirit mai puțin combativ decât eroul lui Cervantes, mărturisesc că morile de vânt sunt acelea cari au sărit mai întâi asupra mea, și m'au atacat fără milă. Când le-am zărit pentru prima oară într'o ilustrație, ele mi-au lovit în câteva rânduri imaginația, lovături scurte, cari m'au derutat și m'au făcut să mă simt ultragiât de înfățișarea strict stranie, strict grotească

și strict fantastică a acestor ciudate apariții. E atacul pe care morile de vânt îl dau în mod obișnuit asupra oamenilor: îi intrigă și îi vexează. Aceasta o mai fac unele animale exotice, crocodilul și ornitorincul, sau altele din preistorie, dar niciunul din lucrurile născocite de mintea omului și construite de mâna lui. Nici podurile suspendate peste prăpăstii, nici zgârie norii și nici catedralele, de asemenea nici vapoarele sau orice alte lucruri construite de oameni, nu surprind, nu violează retina, așa cum fac morile de vânt. Acelea pot să impresioneze, să uluiască, prin grandoare. Singure morile de vânt ni se fac cunoscute printr'o agresiune împotriva retinei și a sensibilității. În ceea ce mă privește, numai crocodilii și broaștele țestoase m'au mai răciit atâta pe nervi, m'au mai vexat atâta prin înfățișarea lor. Dar broaștele țestoase sunt plăsmuite de natură. Iar morile de vânt, de oameni. Cum de le-a dat prin minte această teribilă ciudățenie?

Numai acei cari s'au născut în preajma lor, nu sunt intrigati. Pentru ceilalți oameni însă, morile de vânt, de cum află de existența lor, sunt o permanentă enigmă. Intr'adevăr, cum de sunt posibile pe pământ, aici, în realitatea strictă, aceste bazonii, aceste creații fantasmagorice, cari țin mai mult de basm și de neverosimilitate? Certitudinea că aceea ce vezi desenat e pe undeva, prin vreun meleag oarecare, realitate tangibilă, te obligă să recunoști, în același timp, că morile de vânt sunt singurele lucruri materializate, dintr'o lume gongorică de fantasme și năluci. E foarte explicabil atunci, ca ele să deslănțuie un atac înăuntrul fiecăruia din noi, când le vedem, pentru prima oară, silueta stranie pe o colină mohorâtă.

Te freci la ochi, te apropii mai mult, și ele nu se topesc, nu se evaporază, rămân mai departe, concrete, pot fi verificate. E prima și singura fantomă care poate fi verificată, care poate fi atinsă cu degetul.

Un câmp cu mori de vânt, este un câmp cu năluci, cari pot fi abordate până în cea mai strictă a lor intimitate. Și iată, de trei zile drumul mă poartă într'o adevărată împărăție, a acelor ființe grotești cari au avut darul să-l înfurie pe don Quijote. Stau liniștit în fundul trăsurii, numai ochiul se agită, și pâlpâie, cu mobilitatea vie pe care o au uneori boturile de iepure. Puțin în urma mea, pe un cal obosit și plin de praf, vine don Quijote, al cărui spirit cutreeră, fără odihnă, toate câmpiile pe care se mai află rămășițe din vechile armate, cu cari a luptat pe vremuri.

În partea aceasta de Nord a Basarabiei, pe o câmpie întinsă și înaltă, cari se cheamă podișul Hotinului, morile de vânt dramatizează peisajul, îl fac pasionant, și ochiul surprins îi urmărește mai strâns desfășurarea. Când sunt încă îndepărtate, profilate la orizont, câte cinci, șase pe o colină, tot îți mai vine să te îndoești de existența lor, și vestea că ai să le poți pipăi în curând, o primești cu neîncredere.

Pe măsură ce te apropii, misterul scade într'un sens, crește în altul. Morile de vânt există. Și te apropii de ele, cu sentimentul cu care ai aborda piramidele, sau cine știe ce alt lucru faimos. Numai datorită faptului că sunt construite în pustietate, și nu-s decât rareori vizitate de câte cineva, lângă morile de vânt nu se găsește postat un fotograf profesionist. Lumea s'ar fotografia lângă

ele, ca la Veneția, sau lângă piramide. Așa, lipsite de vizitatori în căutare de ciudățenii, morile de vânt își trăiesc existența proprie, așinând, pe câte o colină, calea furtunilor. Seamănă uneori cu niște călugări îmbrăcați în rasă, cu părul vâlvoi și cu brațele ridicate în aer? Seamănă! Seamănă alteori cu niște vrăjitoare infuriate, proferând blesteme la adresa pământului? Seamănă!

Dar cu cine nu seamănă morile de vânt? Și de trei zile ele apar, din timp în timp, pe o geană a orizontului, misterioase și tăcute, cresc pe măsură ce ne apropiem (atunci se văd aripile cârpăcite) și dispar apoi în urmă, din ce în ce mai mâncate de depărtare și redevenind iarăși misterioase și tăcute, acolo, departe, înapoi, pe o geană vânăta a orizontului.

Zing-zing, zang-zang, sună monoton și nesfârșit clopoței delă gâtul cailor. Trăsura înaintază pe un covor moale de praf, care de cum trec roțile din urmă, ca și cum n'ar mai fi nevoie de el, se ridică în aer și vine în urma noastră. De o parte și de alta, sunt câmpiile cu floarea soarelui, tot atât de nesfârșite, ca și sunetul monoton al clopoțelilor, zing-zing, zang-zang.

Inchipuți-vă ceea ce se petrece în fiecare zi cu soarele și cu florile lui, în Basarabia. Dimineța, la ora cinci, el începe să se ridice de peste câmpiile răsăritene ale Rusiei. De cum a apărut deasupra orizontului, din Basarabia, o porvîncie întreagă de flori îi răspunde, privindu-l atent, cu interes, ca pe un cunoscut așteptat care revine. Sute de mii, milioane de flori, milioane de sori în miniatură, îl întâmpină și nu-l mai pierd din ochi. O

provincie întreagă, magnetizată ca de o baghetă magică, execută, clipă cu clipă, aceeași mișcare. Când soarele e sus, florile își resfrâng capul, ca un om care goleşte o sticlă cu apă. Căldură cotropitoare a după amiezii. Soarele coboară, și florile după el, nepărăsindu-l o singură clipă. Și apoi crepusculul. Câmpiile de floarea soarelui privesc toate, ca un amfiteatru cu milioane de spectatori, cum soarele apune. E ultimul act din spectacolul imens și colectiv al heliotropilor.

După câteva luni de zile, floarea soarelui e coaptă. O nouă recoltă invadează piețele din târgurile mocirloase ale Basarabiei. Oamenii își pregătesc bani de câte un leu să cumpere cănițele în cari e vândută. În China e orezul. În alte țări e nuca de cocos. În Basarabia e floarea soarelui. Hrana națională. Stema atâtor lucruri cari se petrec în această provincie. Simbol al plictiselii și al sărăciei. Sute de mii de oameni rod, de dimineață până seara, sămânța de floarea soarelui. Cel mai mizerabil locuitor al târgurilor basarabene își are, în fiecare zi, ca un drept suprem la care nu poate să renunțe, paharul lui de ceai și mâna cu semințe de floarea soarelui.

Zing-zing, zang-zang. Trăsura ajunge dela Hotin la Lipcani, târg pe malul Prutului. La ora cinci după amiază, într'o prăvălie din centru, în care soarele bate în plin, stăpâna prăvăliei, o femeie grasă, se spală cu săpun pe picioare, într'un lighian de tablă. O altă femeie, venită după cumpărături, asistă la această operație, și-i dă sfaturi despre bătăături. Zing-zing, zang-zang. O femeie se spală pe picioare în mijlocul prăvăliei. E un lucru pe

care nu-l poți vedea decât la Lipcani, în Nordul Basarabiei. Zing-zing, zang-zang.

Și totuși, după două zile, când treceam din nou pe aici, venind într'o noapte din niște sate îndepărtate, unde fusesem să văd vieța țăranilor bapțiști, câteva ulițe strâmte din Lipcani mi-au dat o mare lecție. De abia acum am înțeles bine de tot, am simțit eu însu-mi, din ce realitate grozavă vine pictura lui Chagall de exemplu, sau montările regizorului Iacob Sternberg. Am înțeles pe ulițele acestea atrocea dramă omenească, din croitoriile, cismăriile și brutăriile basarabene.

Nimeni nu-și poate închipui tristețea sfâșietoare, mizeria penibilă, atmosfera de catastrofă care plutește în aceste locuri. O spaimă subită, a necunoscutului, te molipsește în câteva clipe. Eczema de pe lucruri ți se întinde pe suflet, cenușie, te asfixiază. Nu într'o insulă pustie, fără țiipenie de om, ar putea fi locul celui mai amarnic exil; ci aici, într'unul din târgurile acestea mizerabile. Urîtul, în nicio altă parte a lumii nu poate atinge atâtea grade de intensitate, ca în viziunile obsedante, și lent otrăvitoare, ale acestor ulițe. O săptămână, două, și un om care ar veni din părțile luminate ale lumii, ar înnebuni sau s'ar sinucide.

Noaptea într'o gară. E, de fapt, o haltă. O gheretă mică de lemn, pierdută într'o vâlcea, sub crengile unor copaci, departe de linia ferată. Mă apropiu cu neîncredere. Nicio firmă, niciun semn că trenul are să se oprească aici. Și e în mijlocul câmpului.

Mă apropiu de ușă. Înăuntru întuneric. Ușa pare încuiată. Dau târcoale câtăva vreme. E gară? Nu e gară?

Să știi că nu e gară. E aproape de miezul nopții. Peste o oră ar trebui să vină trenul. Și e de jur-împrejur pustiu. Lângă linie mai e o construcție mică de zid, cantonul. Și acela scufundat în întuneric. Niciun fel de macaz. Țipenie de om. Pe cine să întrebi?

Intr'un târziu o umbră se desprinde din întuneric. Un soldat. E gară aici, camarade? Se oprește trenul? Și acolo, jos, se pot lua bilete? Soldatul știe, e de aici, răspunde afirmativ. Pornim amândoi spre vâlcea, acolo unde ar urma să se dea bilete. Ușa nu era încuiată, numai înțepenită. Impingem amândoi, scârțâie și se deschide. Întuneric besnă. Deslușim totuși o săliță lungă de un metru; în stânga o bancă. În fund altă ușă. Aici, înăuntru, altă săliță pătrată, tot de un metru. În perete atârână o lampă aprinsă cu flacăra atât de mică, încât dă mai puțină lumină decât un chibrit. Soldatul ridică fitilul. Sala de așteptare se luminează. Pare o carceră ceva mai mare. Se vede ghișeul unde se dau bilete. Răsuflu liniștit. Ne așezăm pe o bancă și începem să așteptăm. Mai e mult până să vie trenul. Vorbim sub lumina galbenă a lămpii. Nici nu puteți bănuî câte lucruri interesante, surprinzătoare, poate spune un soldat, noaptea, într'o gară pierdută în Nordul Basarabiei.

Pe urmă s'a întâmplat un eveniment. Flacăra lămpii a scăzut, a scăzut, a pâlpâit de câteva ori și s'a stins de tot. S'a terminat gazul, am spus noi amândoi. Și am început să moțăim.

Când ne-am trezit, în prag se vedea silueta unei cucoane care fuma nervos. E nevastă de ofițer, îmi spune soldatul. Cucoana vrea să ceară bilet. Mai sunt cinci

minute până vine trenul, mormăie ea. Vin încă doi domni. Aceștia spun la fel că mai sunt cinci minute. In birou, întuneric desăvârșit, niciun semn de viață. Cei doi domni încep să bată cu pumnii în ghișeu. Nimic. Și iar bat mai tare, cu pumnii și cu picioarele. Duduiă gara, ca un pod de scânduri, când trece deasupra o căruță. Omul care trebuia să dea bilete s'a sculat. Tot întuneric. Vocea lui: aprindeți lampa! Răspunde soldatul: s'a terminat gazul. Vocea lui: Păi de ce-ați făcut-o mare, de aceea s'a terminat. Intuneric și tăcere. Unul din pasageri aprinde o brichetă. La lumina ei pâlpâitoare, omul dedinauntru, în cămașe de noapte, ne dă bilete pe rând.

Afară se văd felinarele roșii ale locomotivei care se apropie gâfâind, neagră, mătăhăloasă.

LIPNIC—ATACHI

Căilor ferate române le-a rămas această comoară. Linia Lipnic—Atachi nu e numai cea mai frumoasă din Basarabia, ci, la începutul ei, una din cele mai curioase pe care le-am văzut. În drumul ei spre Nistru se află o serie de gropi imense, peste cari, nefăcându-se poduri, calea ferată se strecoară printre ele, întocmai ca un șarpe.

Se încolăcește după marginea gropilor, se duce câțiva kilometri și apoi revine, puțin mai departe, în același loc, cotește la dreapta, apoi la stânga, se tot răsucește mereu, așa cum numai un râu, Prutul, mai face. Ciudățenia stă în faptul că trenul merge în serpentină, dar fără să urce niciun fel de munte; în plină câmpie. Cele câteva vagoane din care e compusă garnitura, timp de jumătate de oră, se mlădiază fără întrerupere, după traseu. Trenul pare un câine care se învârtește în jurul lui, să-și prindă coada.

Pe urmă jocul acesta se termină. Trenul va ajunge în curând la Atachi, punct mort. Dar nu de dragul lui Atachi s'a făcut această linie. Pe vremuri, era legătura Rusiei cu Cernăuții, cu occidentul. Podul de peste Nistru

a fost aruncat în aer. A rămas linia până la Atachi, ca un braț rupt. Și totuși, ea are o valoare proprie, dacă nu comercială, strategică. Nu strategie militară. Ci strategia liniei față de natură, de vitregiile ei pe care le-a învins. Cotiturile de până acum, mersul de șarpe, nu fuseseră decât un preludiu. Atachi nu e atât de aproape pe cât bănuisem. Și numai de acum înainte se adevărește vorba reporterului fotograf care îmi spusese că, în regiunea aceasta, te poți crede în Elveția.

Cine ar fi putut bănuși că în Basarabia sunt munți? În miniatură, bine înțeles, dar munți. Distanța Lipnic—Atachi e o bijuterie de priveliști. Și o surpriză pentru călător. Pentrucă toată Basarabia e un podiș înalt, și atunci când trenul ia contact cu Nistrul, te pomenești deodată pe vârful unor munți, fără ca să fi urcat un singur centimetru. Pământul neted până atunci, el e acela care începe să se surpe, să coboare în adânc, să formeze văi și caverne. Trenul rămâne câțeva vreme pe sus, pe urmă, într'un loc unde văile se clarifică și din toate se alege una mai largă și mai profundă, începe și el să coboare. După două sute de metri, o stație. Gara, de piatră, e clădită la marginea unei prăpăstii. În fundul văii, parcă ar fi căzut acolo din cer, un sat. Nu prea are cine să se urce, nici să coboare aici. Îmi pare că nici șef de gară nu e.

Un șef a fost pe vremuri aici, la început. Dar într'o noapte a năvălit o ceată de dincolo de Nistru și l-a omorât. Mormântul lui e în stânga gării, deasupra cu o cruce mare de marmoră neagră. Și imediat după aceea, prăpastia.

Trenul pornește din nou cu frânele strânse, în pantă. În partea stângă, spre Nord, e o succesiune de priveriști calcaroase, munți încrețiți și albicioși, aglomerați și rotunzi, din ce în ce mai înalți cu cât trenul coboară.

Poate din toată Basarabia, în afară de Delta Dunării, singură porțiunea aceasta din Nord, dintre Lipnic și Atachi, corespunde așteptărilor excursionistului convențional, acela care vrea să vadă lucruri interesante în sensul obișnuit al acestui cuvânt, acela pentru care se întemeiază societățile de excursii și se face afișul de propagandă, cu o mostră de peisaj. Un afiș de propagandă se poate face și pentru porțiunea Lipnic—Atachi. Excursionistii vor găsi destule prilejuri să exclame, să pună binoclul la ochi și să fotografieze.

Nistrul apare deodată, neverosimil de lat, părând în prima clipă un lac între munți. Trenul coboară treptat pe malul lui. Cum vine de sus să se așeze în lungul apei, se poate spune foarte bine că trenul aterizează la Nistru. Și de aici, lungește malul spre Atachi, mai coborînd încă. Strâns între peretele înalt al muntelui și apa fluviului, frumusețea drumului e mai puțin dramatică decât până aici, dar cătuși de puțin eșuată în monotonie. E întâi apa Nistrului, și e apoi dincolo de ea, la câteva zeci de metri, Rusia. Fiecare cal care trece pe drum, fiecare găscă venită să bea apă, e privită cu foarte multă curiozitate. E din Rusia.

Drumul, de-a-lungul Nistrului și al Rusiei, ține mai mult de jumătate de oră. E singurul în acest fel în toată Basarabia. Pe urmă ajunge în câmpie. Cotește la stânga și dă să apuce peste Nistru. Atunci se oprește. La câteva

zeci de metri, podul e rupt. Partea dinspre România e prăbușită în apă, fiare îndoite, răsucite, conturzionate de explozia dinamitei. Partea dinspre Rusia a rămas întreagă, ca o mână întinsă.

Lucrurile stau așa: acest Atachi, în care am pus acum pentru prima oară piciorul, n'a devenit târg de sine stătător decât după ce Basarabia s'a întors la patria mămă. Mai înainte, el nu era decât o mahala a orașului mai mare, de dincolo de apă, Moghilew. Când podul a fost aruncat în aer și Nistrul a început să despartă două lumi antagonice, oamenii de aici au rămas ca peștii unui lac, din care s'a scurs apa. De atunci se svârcolesc mereu pe o parte și pe alta, și în fiecare zi moare câte unul. Moghilew era orașul din care ei își trăgeau salariile, hrana zilnică, posibilitățile de viață. Acum legăturile cu Moghilew au fost rupte. Și mahalaua aceasta mizerabilă agonizează.

Voiam să rămân la Atachi douăzeci și patru de ore, să mă spăl, să mă odihnesc, să lichidez cu exasperarea epidermii, ivită în urma încercărilor la care fusese supusă cu două nopți înainte, deasupra unui cojoc îmbibat cu păduchi, în niște mizerabile sate basarabene. Acestui repaus pe care îl năzuisem tot drumul, Atachi i se arată refractar, din prima clipă. Trenul s'a oprit pe lângă niște case lipite cu pământ, scunde, scorjite, roase de lepră. Și totul e atât de urât, de meschin, încât îți trece pofta de viață, de somn și de odihnă.

Un bătrân cu barbă s'a apropiat de mine, de cum am coborât din tren. Domnu . . . nu-ți trebuie hotel? Hotel, iată tot ce-mi trebuia,

— Vreau hotel, dar să fie cel mai bun de aici din Atachi. Bătrânul plimbă pe fața mea doi ochi apoși, nedumeriți și speriați. Cel mai bun, domnu? (Și părea că o emoție grozavă îl strânge de gât). E hotel bun. Aici nu e cel mai bun. Și întindea mâinile tremurătoare să-mi ia trenchoatul și valiza. Le-am tras înapoi cu precauție. Voiam să caut eu însumi, să văd care e cel mai bun. Ultimele două nopți mă făcuseră egoist și pretențios. L-am întrebat încotro e centrul. Mi-a arătat o uliță desfundată și răpănoasă. Am pornit.

După vreo douăzeci de pași am simțit că bătrânul vine după mine. Venea în urmă cu ochii scurși, ca un câine după un viitor stăpân. A fost prima clipă penibilă. Nu era un moșneag oarecare, bătrânul acesta. M'am oprit și l-am așteptat. Era îmbrăcat corect, cel mai bine îmbrăcat om din Atachi pe care l-am văzut. Avea o redingotă galbenă, cu guler negru de catifea, pantaloni călcați, ghete lustruite, cu elastic, și pălărie periată. Dar era ceva macabru în toată această corectitudine care reamintea numai decât pe aceea a figurilor de ceară, de prin panopticumuri. Se vedea că hainele sunt vechi de zeci de ani (o haină veche, de zeci de ani, care e totuși curată și bine păstrată e mult mai penibilă decât o haină veche și murdară; un bătrân cerșetor în zdrențe e mai puțin dureros decât acest domn corect îmbrăcat și hămesit de foame). Se vedea că le-a îmbrăcat special pentru a veni la gară, pentru a face impresie bună, călătorului pe care îl va acosta. Umiliința și resemnarea cu care venea în urma mea acest bătrân, părând uneori o caricatură de lord englez, îmi rupea inima.

L-am așteptat și am început să mergem împreună, alături. M'a mai întrebat încăodată dacă nu vreau să rămân în hotelul lui. I-am spus că nu știu, că mai m'am răsgândit, că s'ar putea să nu mai rămân în Atachi. Pe dinăuntru, era disperat și agonizant, ca un condamnat la moarte. Se vedea că avea nevoie imediată, categorică, de prețul camerei, pentru a nu leșina de foame. Pe dinafară, era tăcut și demn. Nicio văicăreală. M'a văzut că nu-s din același neam cu el, și m'a crezut poate persifleur. Numai când l-am întrebat dacă merg treburile prost, a dat din cap cu atâta disperare, ca și cum peste o oră ar fi trebuit să se sfârșească lumea.

Și cum mergeam așa alături unul de altul, l-am întrebat deodată: unde e hotelul dumitale? Mi-a arătat cu capul. În fața noastră, la vreo cincizeci de metri, pe partea cealaltă a străzii, se afla o casă mai mare, cu geamlâc. Nici firmă, nici înfățișare de hotel. Și acum, începe una din cele mai grotești și mai dureroase scene la care am asistat vreodată.

În geamlâcul casei se afla, privind sosirea noastră, *toată* familia bătrânului hotelier. Din prima clipă mi-am dat seama de situație și pașii au început să mi se împletească. Familia hotelierului văzându-ne sosind, unul lângă altul, eu cu valiza și trenchoatul pe mână, înfățișare clasică de călător, își închipuia că bătrânul aduce un client. Cât de importantă va fi fost pentru ei plecarea, în haine bine periate, a bătrânului, în dimineața aceea la gară! Pe ceasul murdar din bucătărie, vor fi privit, cu înfrigurare, cum trec clipele, până la sosirea trenului. Unul din băieți, mai nerăbdător, a început să

facă de strajă la fereastră. Vine, trebuie că a strigat el deodată, prins de bucurie. În lungul străzii se vedea cum bătrânul sosește, cu un necunoscut, cu valiză și trenchoat. Și toată familia a dat năvală în geamlâc.

Cum ședeau toți îngrămădiți la un loc, cu capetele scoase pe fereastră, mi-au reamintit puii de rândunică, golași și flămânzi, precipitându-se cu ciocurile deschise la marginea cuibului, când apare din văzduh bătrâna rândunică. Erau doi băieți, două fete, toți de vârsta adolescenței și mama lor scurtă, ciufulită. Din felul cum mă priveau, încordați, hămesiți, se vedea cât le e de foame, cum abia așteaptă ca să sosesc. Știam că n'am să rămân. Incetineam mersul, căutam să prelungesc drumul, clipa, când trebuia să trec dincolo de ei. Alături de mine, bătrânul mergea tăcut. Când am sosit în dreptul casei, mi-a mai arătat-o încăodată: Aici e, dacă vrei să vii. Și am trecut mai departe.

Stupoare pe cele cinci figuri cari așteptau în geamlâc! Bătrânul trecea strada spre casă, doborât. Am văzut ochii băieților bulbucați, ca ai oamenilor cari se asfixiază. Peste jumătate de minut, când am întors capul, grupul se afla nemișcat în cadrul ferestrei, băieții și fetele uluite, încremenite, ca și cum li s'ar fi întâmplat o mare nenorocire, ca și cum ar fi fost victimele unei explozii, unui cataclism, din care nu-și mai puteau reveni. Călcam în vid.

Am tocmit o trăsură, și am fugit de-a-lungul Nistrului, spre Soroca.

CISMĂRII ȘI CROITORII

Două, trei nopți petrecute pe străzile desfundate ale târgurilor basarabene, și ceva a început să supureze înăuntru. Bubelor urâte ale târgului, le răspund alte bube, identice, interioare. Fiecărei urîtenii și diformități de dinafară, o alta îi răspunde, mai dureroasă, în inima oamenilor. Groapa plină cu apă stătută și murdară, în care omul pășește pe negândite, și e stropit de sus și până jos cu noroiu, își are corespondentul ei precis pe plan interior, sufletesc. Și casele strâmbe, urâte și piper-nicite, și toate celelalte scofâlcituri ale târgului nu rămân, fără ca fiecare din ele să nu-și aibă buba respectivă pe inima mare a oamenilor, umflată și plină de răni, ca un picior scos dintr'un bocanc mizerabil, chinuitor. Oricărei mizerii a străzii îi răspunde o alta, sufletească. Căinilor morți de prin șanțuri; și lor.

Atunci când îți dai seama de toate acestea, că hidoșeniile pe care ochiul le surprinde speriat, zac și în fundurile adânci ale oamenilor, în cari s'au scurs pe nesimțite, abia atunci sesizezi ce lucru îngrozitor poate fi vieța de provincie basarabeană.

Se vede că sufletele oamenilor seamănă foarte mult, cu străzile orașului în care trăiesc. Le parcurg de pe când erau mici copii, nu pot evada de pe structura lor, și se impregnează treptat cu o substanță, de un fel sau altul. Cred că oamenii din târgurile basarabene sunt în dramele mărunte de fiecare zi, sau în cele câteva mai mari, ale vieții, mult mai chinuiți, decât oamenii din capitale. E în privința aceasta, deosebirea dintre trotuarul neted, asfaltat și ulițele strâmbe, urâte, desfundate. Dacă fiii metropolei n'au timp pentru prea multe încurcături interioare, și își fac un punct de onoare din a rezolva cât mai rapid problemele pe cari li le pune viața, acei din provincia basarabeană par predestinați furunculelor și buboaielor sufletești. Străzile din aceste târguri sunt pline cu gropi, în care noroiul nu se usucă niciodată.

Așa se face că sărăcia se complică aici și cu alte lucruri, încât devine haotică și parcă adusă în realitate, dintr'un coșmar îngrozitor. Diferența dintre cel mai urât vis și o plimbare noaptea, reală, pe străzile târgurilor basarabene, e inexistentă. E întuneric, pustiu, simți că într-o parte și în alta se petrec lucruri necurate cari țin de grimasă și de grotesc, și în fiecare clipă parcă ai să te prăbușești într'o groapă, în fundul căreia te așteaptă tot felul de reptile, umede, scârboase.

Un felinar dacă se află la un colț de stradă, cum e întotdeauna strâmb și cu lumină palidă, nu face decât să sublinieze, ca o dungă de vitriol în noapte, înfățișările halucinante ale peisajului; topit, puțin mai încolo, din nou în tenebre. Din aceste întunecimi, se desprinde uneori câte o mogâldeță care înaintează într'un dans

grotesc, semănând uneori a țăp, alteori a cămilă. Sunt locuitorii târgurilor basarabene, oamenii în a căror suflete, monstruozițiile și chirciturile străzii, au încolțit alte monstruoziități și alte chircituri.

Dela Hotin până la Cetatea-Albă, Basarabia e un vast teren pe care circulă cele mai ciudate tipuri, cei mai scorburoși oameni. Când întunericul cuprinde fășia aceasta lungă de pământ, de prin unghere încep să iasă mogâldețele mersului de țăp, bătrânii și bătrânele cocoșate, behăitori, plângăreți și în același timp, în mare măsură, demonici; dacă ne-am închipui dracul o biată ființă murdară, săracă, dar neastâmpărată, nepotolită, mereu agitată; cu toate că gheboasă și mizerabilă.

În țărgurile acestei provincii, o undă de nebunie se pare că a trecut prin toată lumea, dar mai cu seamă, prin mintea oamenilor săraci. Fiecare dintre aceștia are meteahna lui proprie, necopiată după nimeni, născocită de el singur, scoasă, după nopți de febră și de foame, din adâncurile lui, ca pe un copil, ca pe un avorton monstruos. Așa e omul care merge vara cu șoșoni, și omul care merge iarna cu pălărie de paie. Așa e omul care merge la gât cu clopoței, și celalt care luându-se după femei, le apucă de picior, și face deodată: ham! ca un dulău. Și alții cari dorm întinși în mijlocul străzii, sau mănâncă iarbă, sau plâng ca niște copii și se bat cu pumnii în cap. S'ar părea că lipșiți de teatre sau de altfel de spectacole, oamenii aceștia și-au luat obiceiul să se distreze ei între ei. Lumea mai liniștită, deși îi disprețuește și îi dă ca exemple proaste copiilor, atunci când câte unul dispare sau moare, îi regretă și le simte lipsa.

Dar acești nebuni cari își duc viața pe stradă, fac parte dintr'o categorie de nebunie minoră, mărginită la cazuri individuale, mai pitorești, dar mai puțin dramatice, decât marea, colectiva nebunie, care a prins în ghiarele ei pe toți oamenii târgului. Aceasta se vede din gesticulația lor de coșmar, din felul cum oamenii se întâlnesc între ei și se privesc, din felul cum fetele stau seara încremenite în cadrul ferestrei, și dintr'o mulțime întregă de amănunte de viață cari nu se potrivesc, în niciun fel, cu acelea de dincoace de Prut. În Muntenia, sărăcia oricât de crâncenă ar fi, rămâne sărăcie; penibilă, câinească, dar pură sărăcie. Cu câte lucruri nu se complică ea în Basarabia!

Cu un fel de misticism ciudat, cu o frenezie a disperării, cu basme, cu legende și mai ales cu acea trăsătură generală de viață sub zodia strâmbă a nebuniei și a coșmarului. Iată de exemplu, sunt disperări multe, și mizerie destulă, în cismăriile din Vechiul Regat. Dar se pot compara oare acestea cu cismăriile din târgurile Basarabiei?

S'ar părea, că niște desăvârșiți actori își joacă, fără nicio greșală, rolurile dintr'o piesă, menită să îngrozească și să disperseze lumea. Îți este aproape imposibil să crezi, că ceea ce ai în fața ochilor e pură realitate, că nu un regisor satanic a montat acest decor, care îți înghiață sângele în vine, că nu el a născocit aceste măști halucinante, acești oameni scheletici și posedați. Stăpânul cismăriei, cum stă de patruzeci de ani, aproape câte douăzeci de ore pe zi, în scăunașul lui și bate neîntrerupt cu ciocanul, s'a gheboșat de tot, picioarele i s'au

slăbit și au venit spre gură, încât atunci când se ridică și vrea să plece spre ușă, mijlocul i se frânge în două, și pornește într'un dans grotesc de broască țestoasă, mergând mai mult înapoi decât înainte, prăvălindu-se și rostogolindu-se. Picioarele, mâinile, colțurile gurii, se împrăștie, se risipesc în tot felul de ticuri. Când ridică piciorul drept să înainteze, gamba se bălăbănește din genunchi și apucă într'o parte, pe când laba clămpăne din glesnă și pornește în cealaltă. Câte milioane de lovituri de ciocan au suferit încheeturile, tendoanele, dela început până acum?

În Basarabia, lipsită de bani, cu oameni într'un groaznic hal de sărăcie, cismarii, plătiți cu câțiva lei pentru petice și iar pentru petice, trebuie să presteze o muncă aproape silnică și de lungă durată, în fiecare zi, pentru a-și putea scoate o hrană mizerabilă, semănând foarte bine de altfel, în ceea ce privește calitatea, cu bocancii la cari trebuie să pună petice după petice. Poate, dacă ar face din timp în timp și câte o pereche de ghete noi, munca aceasta nu i-ar surpa și nu i-ar scofâlcă atât. Ar avea la sfârșitul zilei bucuria de a putea contempla un obiect nou, venit pe lume dintre mâinile lor noduroase și pline de bătăături. Dar trăind între duzini de bocanci vechi pe cari 'trebuie să-i cârpească, aceștia au sfârșit prin a le transmite toate diformitățile și toate scâlâmbăturile lor. Cismarii din Basarabia, cu nimic nu seamănă mai bine, decât cu ghetele vechi, strâmbe, diforme, la cari sunt condamnați să repare toată vieța. Nu numai merele putrede strică pe cele bune. Dar și lucrurile urâte, îi urîțesc pe oameni.

Urîțiți din generație în generație, așa cum au avut ei să repare tot felul de ciubote de pe vremea țărilor, cismarii de acum, mai trebuind să lupte și cu o acută mizerie, înfățișează ochiului îngrozit al călătorului unul din cele mai dureroase aspecte ale vieții basarabene. Așa cum sunt ei cocoșați, scălbâmbiați, veșnic năclăiți de sudoare, cismarii aceștia violentează, într'un fel cu totul dramatic, sensibilitatea omului venit din lumea civilizată pe meleagurile acestor târguri blestemate.

Numai pentru că se poate ajunge foarte ușor, printr'o simplă deschidere a ușii, de-a-dreptul din stradă, pătrunderea într'o croitorie, nu e socotită egală cu un voiaj în infern. Dar felul în care oamenii de aici muncesc, suferința din privirile lor, blestemul care plutește în cameră, trezește nu numai ideea, ci și senzația concretă, imediată, a unui loc infernal.

Aplecați deasupra mașinilor de cusut, arhaice, cu oasele supte de măduvă, cu ochii împăenjeniți și congestionați, croitorii cos fără întrerupere, în timp ce capul le vâjâie și plămânii sucombă, asfixiați de esența tare a unui miros vechi. Pe una din mese, un ucenic scheletic și atât de palid încât pare verde, calcă o pereche de pantaloni, întinși sub o cârpă udă. Fierul de călcat, de cea mai veche fabricație, cu un fel de coș, în formă de gât de cocoș, pentru ieșit fumul, trece pe deasupra și în urma lui se ridică în aer un abur greoi, cu miros de cârpă arsă și de urină. Intreaga croitorie e îmbibată cu mirosul acesta, din care cel de mangal nu lipsește niciodată să se amestece și să facă aerul mai sufocant, mai irespirabil.

Deosebirea dintre croitoriile din altă parte și acestea din Basarabia, e că aici mizeria e atât de exagerată, munca atât de trudnică și întregul decor atât de infam, încât, ca și la cismării, pare născocit de cineva, nu-ți vine să crezi că s'a realizat singur, din întâmplare. Sărăcia va fi fiind multă, și prin altă parte. Dar e sărăcie goală, netă, fără niciun fel de relief. Se vede că aceea de aici are multe veacuri de experiență, încât s'a conturat atât, a învățat să fie atât de plastică, atât de expresivă.

În croitorii, sărăcia oamenilor din târgurile basarabene vorbește o limbă elocventă. Aici se poate pipăi, în locul în care svâcnește mai bine, pulsul mizeriei. Sunt oameni în Basarabia cari n'au avut, niciodată, un costum nou. Mai mult. Sunt croitori cari, în toată viața lor, n'au avut prilejul să croiască un costum din nou. Operația cea mai frecventă este întoarcerea hainelor pe dos, potrivirea celor rămase dela morți, scoaterea dintr'un crac ai pantalonilor părintești a unei haine pentru copil, și mai ales, adăogirea de petice și pe o parte și pe alta.

Sunt mii de familii în care nu există decât câte un rând de haine, pentru fiecare epocă de vârstă. Un rând de haine pentru epoca dintre 5 și 10 ani, altul dela 10 la 15, altul dela 15 la 20. Băiatul care împlinește 5 ani, intră în costumul respectiv, și când îi rămâne prea mic, îl lasă altuia, și el trece în celelalte, pe rând, pe măsură ce cei de dinaintea lui le părăsesc, parcurgându-le unul după altul. Șalul de lână, pe care fetele îl poartă seara, pe sub felinarele strâmbe ale ghetoului, e întotdeauna, cel puțin «dela bunica». Ca și cum facerea unui rând de haine ar necesita efortul unei vieți întregi, costumele

trec din generație în generație, sunt mai aproape de eternitate decât oamenii. Abia spre sfârșitul vieții, bu-nicul reușește să-și comande primul lui rând de haine noi, și cum nu se îndură să-l poarte, îl lasă fiului. Și acesta, nepotului.

Din timp în timp, la 7 sau la 10 ani, aceste relicve familiare se mai abat pe la croitor, pentru o modificare, sau o peticire. Croitorul îi cunoaște. Aha! zice el, pantalonii făcuți de bătrânul Herșcu acu treizeci de ani. Și le pune încă un petic în șezut (sau îl schimbă pe cel vechi) și pantalonii mai țin încă zece ani. Atunci se va vedea ce se va scoate din ei.

Ar fi, după toate acestea, ca în croitorii să dăinuiască o continuă melancolie crepusculară. Poate că ar dăinui, dacă n'ar anihila-o mirosul prea puternic, scos de mașina fierbinte de călcat, din pantalonii în care timp de treizeci de ani s'au tot scurs picături de urină. Așa că oamenii de aici nu sunt mai puțin strâmbi, mai puțin deformați, decât cei din cismării. Bărbi murdare și năclăite, le curg de pe obraji scofâlciți, în mijlocul cărora ochii nu mai au nicio strălucire, apoși și incolori. În croitoriile din altă parte, tot se mai spunc o glumă, tot mai răsbate o rază de soare. Aci, în Basarabia, e întunecime de iad, miros de mucigai și de mangal, niciun zâmbet, nicio fâșie de lumină. Oamenii capătă metehne ciudate, behăe ca țapii, merg ca broaștele țestoase, dar înnebunesc atât de lent și sunt atât de mulți, încât jurnalele n'au timp să vorbească.

Instituția normală de comunicație în Basarabia este trăsura. E veche, sigură și merge în toate părțile. Trenul

e o excepție, ca și automobilul, de altfel. În cele două săptămâni în Basarabia, din cari n'a trecut o zi fără să vântur câteva zeci de kilometri, am întâlnit în total *două* automobile. Poate că sunt mai multe. Nu cred însă ca numărul lor să depășească pe acel al unei stații de taxiuri din București. Această raritate a automobilelor în Basarabia o atestă și caii dela trăsuri cari, ori de câte ori se întâlnesc cu unul din ele, se sperie și încep să fugă peste câmp de frică, așa cum numai la început de tot, înainte de războiu, se petrecea în Muntenia.

Dacă voiți să vă întâlniți cu feluri de vieață pe cari le credeți apuse, de acum o sută de ani, veniți în Basarabia. Un voiaj în această provincie e și o călătorie în timp, retrospectivă. Aici veți găsi trăsurile mari, cu trei cai, la gâtul cărora atârnă clopote. Incap câte șase, șapte oameni, într'una din ele. Și sunt împărțite tot în clase, în trei clase, fiecare trăsură. E singura lor asemănare cu trenul. Dela Atachi la Soroca, distanță de peste cincizeci de kilometri clasa întâia (locul întâi, cum se spune, respectiv) și care e în fundul trăsurii, costă între șaiszeci, șaptezeci de lei. Locul al doilea, pe scăunașul din față, patruzeci de lei. Al treilea, pe capră, treizeci, și uneori mai puțin. Toate aceste prețuri, ca și plecarea trăsurii, sunt în strânsă dependență de voiajorul principal. El e acela care se așează în fund, plătește prețul cel mai mare, și dictează ora plecării. Ceilalți, cari sunt mai mult tolerați, nu fac altceva decât să se supui. Localnicii cari vor să plece, așteaptă uneori câte două, trei zile, până ce apare un străin care se așează în fund și atunci trec și ei, în locurile de pe delături. Pentru o economie de

douăzeci, treizeci de lei, oamenii din târgurile basarabene, sunt în stare să amâne cu o săptămână data voiajului pe care l-au proiectat.

Grăbit, nu e nimeni în Basarabia. Și birjarii cu care am avut de aface, nu se socoteau de loc vinovați, dacă mă amânau din oră în oră, ca în cele din urmă să-mi propună, să las pe a doua zi. Și dacă stăruiam să plec mă priveau mirați, nedumeriți: Ci treabă ai mata chiar azi la Soroca? Plecăm mâini. Mâini nu e tot zi?

Cred că numai în jurul plecării corăbiilor în larg, se mai duceau atâtea tratative, se mai făceau atâtea amânări. Poate că birjarii au dreptate. E o călătorie, aproape ca pe mare. Dela un oraș la altul, drumul e pustiu, și trăsura trece din deal în deal, pierdută între lanurile de grâu. Doar trena imensă de praf care se ridică în urmă, o vestește până departe. Dela zece kilometri, călătorii din trăsură știu că au să întâlnească o alta, după dunga de praf care se ridică în aer, departe, în zare. Și mi-am adus aminte că pe vremuri, armatele vrăjmașe aflau, fiecare, de apropierea celeilalte, după această dungă de praf, urcându-se în aer, prevestitoare a bătăliei care avea să înceapă.

BATE LABA NICULAE

Dela Soroca în jos, malurile Nistrului înalte, și uneori calcaroase, coboară mereu și se acoperă cu o verdeață din ce în ce mai luxuriantă. Și mai în jos, în spre Cetatea-Albă, au să coboare și mai mult, ca de altfel întreg Sudul Basarabiei, până în a se transforma într'un șirag de bălți, prevestire acuatică a Deltei. Și Nistrul, strâmt și cu ape repezi în Nord, se lărgeste tot mai mult și își domolește mersul, integrându-se în liniștea peisajului, astâmpărat, aproape static. La Tighina, apele lui, încărcate cu nămol, întâlnesc încăodată stavila metalică a unui pod dinamitat, prăbușit de-a-curmezișul. Fluviul trece prin el, ca printr'un ciur larg, în care nu s'ar putea prinde decât vapoarele. Vapoare nu mai sunt acum pe Nistru. Doar de o parte și de alta, în apele teritoriale ale celor două țări, câte o barcă veche, cu un bătrân pescar, identic pe un mal și pe altul, aruncând plasa după pește. Pe malul rusesc câteva vaci mari, roșcate, păzite de copii pierduți între ierburile înalte. Se aud doar chiotele lor ascuțite. Și sgomotul apei, trecând printre fiarele podului prăbușit.

Pe uscat, mă strecor și eu printre ele, în partea cealaltă, spre cetate. Mă pierd aproape între barele de fier,

între drugii încolăciți de explozie, atât de groși, încât șinele de tren cari veneau pe deasupra lor, par niște fire de ață. A fost o clipă când, sub presiunea exploziei, construcția aceasta atât de masivă s'a muiat, parcă ar fi fost de ceară, s'a scofâlcit, fiarele au intrat unul într'altul, s'au conturzionat și totul a încremenit așa, pentru eternitate, strâmb și plesnit, ca un obraz fotografiat într'o oglindă spartă. Ca și la Moghilew, partea dinspre Rusia a rămas întreagă, și înaintează pe picioarele enorme de piatră, până la jumătatea apei. Se spune că Rușii vin, în fiecare vară, cu câteva bidoane de vopsea și își vopesc conștiințioși partea lor.

Deasupra mormanului de fiare încolăcite, sus de tot, în capul podului, grănicerul român cu baioneta la armă, proiectat pe cer. Pe malul rusesc, ca pretutindeni dela Hotin încoace, niciun fel de grănicer sovietic. Dar să nu credeți că nu sunt. Misterioși însă, ascunși în gropi în care se găsesc mitraliere gata încărcate. Poate numai în uzinele năpraznice de o sută de mii de volți să se mai afle concentrată atâta moarte, câtă este pe aceste două maluri ale Nistrului, gata să se deslănțuiască, într'o singură clipă. E suficient numai, să te faci că vrei să treci apa. Moartea e mai sigură decât dacă te-ai arunca de viu într'un cuptor încins.

În Tighina, pe străzile largi și pline de noroiu ale orașului, se plimbă, într'o parte și alta, o mulțime de Ruși. Și Basarabia începe să fie altfel.

Acolo unde sunt Ruși, totul se schimbă. Vieța capătă o savoare de lucru necioplît care se urnește greoiu;

e ca un hamal osos, cu spete largi, cu cisme înalte și grele, lipăind prin noroaie, prin gropi, fără să se uite unde calcă, având în fundul oaselor o rezistență, o vitalitate adâncă și nesecată. Miroase a grajd, a cai și a băligar, dar e robustă, e grea și țeapăn proptită în pământ. Strânsă pe cele câteva filoane elementare ale biologiei, înșurubată bine pe cele două, trei instincte esențiale de dinăuntru lor însăși, viața Rușilor neciopliți este o mare realitate, un lucru foarte concret, ca un pumn greoiu, așezat pe o masă. Vitalitatea aceasta grosolană își are străzile ei, chiotele ei, cârciumile și ceainăriile ei mai ales, cărora le imprimă un specific, ce nu se poate realiza în nicio altă parte, decât acolo unde sunt Ruși mulți, ciolănoși, neciopliți și murdari. Acesta este un specific numai al orașelor din Basarabia. Mai este apoi și un alt specific, tot numai al orașelor din Basarabia. Sunt în total două. Pe cel de al doilea îl creează Evreii.

Și unul și altul au, drept material în care se realizează, aceeași temă: viața în mizerie, în murdărie, și noroiu. Dar câtă deosebire între unul și altul! Pe când la Ruși murdăria care îi acoperă, din cap până în picioare, nu le împuținează câtuși de puțin vitalitatea, aceasta părând, dimpotrivă, că se desvoltă, că se află în mediul cel mai favorabil; în cartierele evrești, ea devine haotică, e un blestem, chircește viața; și o grimasă de durere și de spaima se află întotdeauna pe obrazul mototolit al oamenilor. Pe când Rușii trec prin noroaiele străzii, cu mersul lor puțin destrăbălat, și nicio tragedie nu le schimonosește fața, în târgurile evrești, oamenii circulă ca

într'un coșmar, strâmbi, cocoșați, înfășurați în șaluri sau în paltoane fantomatice, pribegi și ribegiți, pradă unor ghiare nevăzute, cari îi poartă în toate părțile și îi sfășie.

Aceste două feluri de a trece prin mizerie, aceste două climate deosebite, par a-și avea pe harta Basarabiei, fiecare din ele, zona în care se intensifică. În partea de Nord, specificul târgurilor basarabene îl fac ulițele cu case strâmbе și vechi, cu oameni privind nemișcați din cadrul ferestrei, ore întregi, murdăria și tristețea de afară. Vieța e o enormă grimasă, în amurg gesturile oamenilor par ale unor dementi, un suflu de nebunie trece pe deasupra orașului, și totul e atât de urât, încât te cuprinde disperarea.

Călătorind spre Sud, orașele se schimbă. În locul oamenilor haotici și înghețați de suflul rece al morții, în locul ulițelor strâmbе și de o tristețe desnădăjduitoare, apar acești oameni grosolani, despre cari am vorbit și deși rupți de foame și năclăiți de murdărie, o puternică vieță se desprinde din toate gesturile lor. Unde în Nord erau capete vârite între umeri, priviri triste și speriate, obraji plânși și oameni cari se strecurau pe lângă garduri, plini de o murdărie soioasă care îi făcea să semene cu niște șobolani opăriți; aici totul e sdravăn, real, oameni autentici de pământ cari nu se sfiesc să se amestece cu pământul. Aceștia sunt Rușii.

Intâlniți mai întâi în vagoanele de clasa treia, în picioarele goale, cu o șapcă și o rubașcă murdară, sunt aici acasă la ei. În colț, e vânzătoarea de semințe. O cumătră îmbrobodită cu câteva basmale, încătoșmată în

câteva rânduri de fuste, încât prezența ei începe cu jumătate de metru, mai înainte de limita anatomică. Așezată pe scăunaș, are în față coșul cu floarea soarelui. O cană veche de pământ servește de măsură, și e întotdeauna plină. Vândătoarea așteaptă, aproape ca o funcționară la un ghișeu. Nu-și strigă niciodată marfa, așa cum casierii din gări, nu strigă biletele pe cari le au de vânzare. În Basarabia, seminței de floarea soarelui nu-i trebuie niciun fel de reclamă. Oamenii cari trec, scot leul și își umplu buzunarele, sau șapca. Atunci când și-au terminat provizia, vin singuri, fără să-i cheme nimeni.

Un alt vânzător al acestor târguri basarabene este acela de lămâi. Dela marfa lui exotică, împrumută o prestanță de specialist, de cunoscător în lucruri rare. Cu un coș mic, strecurat pe mână, cutreeră străzile. E destul de ciudat cu barba lui mare, stufoasă, care îi încadrează toată figura, deasupra căreia vine, atât de neverosimil, o șapcă neagră, cu cozoroc rotund și scurt, de elev de liceu. Bătrânul, în frumusețea lui sexagenară, seamănă, totuși, atât de bine cu toți foștii generali ruși dela curtea imperială. Un alt bătrân cu barbă și cu șapcă (un alt general rus), se oprește să cumpere. Ia pe rând lămâile în mână, le strânge, le încearcă, le duce la nas și trăgând odată cu putere mirosul pe care îl degaje coaja lor, îi dă apoi drumul încet de tot, ca unui fum de țigare, să-l mai savureze odată, în timp ce fața îi palpită de o mare voluptate. Și mi-l închipui alături de samovar, în fața paharului cu ceai fierbinte, scoțând din buzunar bri-ceagul, deschizându-l, ștergându-i lama, pe o parte și pe alta, în podul palmei, și încercându-i tăișul în lămâia

proaspătă. E aici o bună parte din vieța cuminte a Basarabiei. Samovarul, paharul cu ceai.

Rușii cari n'au bani pentru lămâie, îl beau fără lămâie, îl beau fără zahăr, dar de băut nu se lasă. Sunt în Tighina câteva ceainării imense, cu mese murdare și pline de muște, la cari, de dimineață până noaptea, stau sute de oameni, în față cu un castron mare, de ceai. De fericire, și de fierbințeala băuturii, fața lor e umedă de șiroaie de apă, ca a oamenilor cari fac baie de aburi. Sunt alte ceainării și mai populare, unde beau țăranii cari au venit în oraș cu căruța. Dacă intri într'una de astea, un miros puternic te ametește, un miros de cojoc de oaie și de nădușală acră, fără să fie totuși desgustător. Iute, puternic, el trece peste reacțiile de suprafață, pentru a se adresa unei regiuni mai profunde, de dinăuntru tău, pe care o subjugă, făcându-te să deschizi mai mari nările, presimțind în adierea lui, teribila vieță din care emană. Pentru a-ți da seama, cât e de greoaie și de adâncă vieța aceasta, e suficient să privești gestul cu care oamenii se șterg pe bot, după ce au băut ceaiul, dar mai ales după ce au tras o dușcă sdravănă de rachiu. Laba lor enormă și păroasă, trece peste gură, de parcă ar rupe din ea o bucată de carne. Și ai impresia că dacă ai fi pus degetul sub mâna lor, aceasta ți l-ar fi zdrobit în trecere. Așa e gestul cu care acești oameni obișnuiesc să-și șteargă gura, după ce au tras o dușcă de rachiu. Așa sunt de altfel toate gesturile lor.

— Uite roșia, care e roșia, aici e neagra, aici e roșia și aici e tot neagra. Roșia la mijloc. Uite roșia, nu e roșia,

unde e roșia? Pune ceasul și dacă ghicești roșia, iei două sute de lei. Uite roșia, nu e roșia, care e roșia?

Șmecherii bucureșteni au nimerit la iarmarocul din Tîghina. Uite neagra, uite roșia, care e roșia? Tovarășul lor de coțcărie pune o sută de lei, ghicește roșia și ia două. E atât de ușor să ghicești roșia! Rusnacia se bat cu palma peste genunchi; măi să fie a dracului! Boul ăsta care dă cărțile, nu vede el că roșia are un colț îndoit? Uite roșia, nu e roșia, care e roșia? Ciolovecul scoate un pol și trage cartea. Să trăiești șefule, ai ghicit, fira-i al dracului, poftim doi poli. Uite neagra, uite roșia, care e neagra, care e roșia? Pe două sute de lei, strigă el, mai puțin nu merge. Rusnacul n'are două sute. Scoate ceasul, zice șmecherul, merge în două sute. Și mai dă odată cărțile: uite roșia, nu e roșia, care e roșia? Care e roșia? Rusnacul o știe. O vede atât de bine. Aceia cu colțul îndoit. Pune ceasul jos și trage cartea. Cartea îl frige parcă ar fi fier scos din foc. Cartea cu colțul îndoit, roșia, nu mai e roșie, e neagră. Șmecherul a umflat repede ceasul și a început din nou. Uite neagra, uite roșia. Acum roșia are din nou colțul îndoit.

— Stăi, zice rusnacul, nu merge așa. Și-i arde șmecherului o palmă de-l pierde de mușteriu. Și pe urmă încă una și încă una de-i dă borșul pe nas. Tot iarmarocul intervine, începe să huiduie, și în păruiala care se încinge, se aud parcă oasele rupte cum trosnesc.

— Haida, joacă Niculae, bate laba Niculae. Haida, haida Niculae, joacă bine Niculae. La marginea iarmarocului, pe malul pustiu al Nistrului, lângă niște gropi

adânci, aproape de cetate, s'au instalat ȝiganii corturari. Aceștia de prin Basarabia, sunt și mai voinici, și mai bârboși și primitivi, decât cei pe care îi cunoșteam. Și în același timp, niște vulpoi fără de pereche. În jurul lor s'au adunat acuma toți Rușii din Tighina. E un cerc compact, extrem de pitoresc, câteva sute de figuri care de care mai interesante. Bărbați cu șepci scurte în cozoroc, și cu niște cisme enorme, sub care duduie pământul. Unele sunt noi și unse cu seu, pe altele zac câteva kilograme de noroiu, straturi, straturi, până aproape de genunchi. O cismă din Basarabia trage la cântar mai mult decât cinci cucoane din București.

Oamenii aceștia cari poartă în picioare adevărate tone de talpă, seamănă foarte bine cu animalul greoiu, pe care au venit să-l vadă cum dansează. Rușii și urșii sunt de altfel două noțiuni care se confundă de multe ori. Grosolani, păroși, namile enorme și primitive.

Așa că Rușii aceștia cari au venit să vadă acum urșii dansând, sunt întrucâtva cam în familie. Și urșii dansează. E drept că nu joacă ei chiar căzăceasca, dar știu să bată din picioare destul de bine. Un ȝigan uriaș, cu un chimir de piele lat de o jumătate de metru și ornamentat cu nasturi metalici, lucitori, le cântă și îi conduce,

Un rus bătrân care vrea să se vindece de nu știu ce boală, vine « să-l calce » ursul. Lucrul e obișnuit în Basarabia; ȝiganul ia taxa, omul se culcă pe pământ și ursul care își știe meseria, se suie cu picioarele pe el și începe să-l calce. Pe unde trece, oasele trosnesc. Omul

de dedesubt geme, ursul geme și el, și îl calcă mai vârtos. Pe urmă se culcă peste om cu spinarea în tot lungul lui și se lasă greu, greu, de-i mai trosnesc încăodată oasele, și ochii încep să-i iasă din cap.

— Hei, Niculae, Niculae, ia să facem noi acum ceva, Niculae, începe țiganul după ce operația călcatului s'a terminat și toată lumea așteaptă. Niculae! Și Niculae geme, geme și se învârtește în loc. Niculae, ia arată tu, Niculae cum se așează fetele la Chișinău? Bestia de urs se răstoarnă cu fața în sus, și își desface picioarele într'o poziție lubrică. Rușii se tăvălesc de răs. Nevestele lor, cumetrele cu basmale pe cap, râd și ele cât le ține gura fără niciun fel de ipocrizie. Tot fără ipocrizie râd în hohote și fetele de șaptesprezece ani, ținându-se cu mâna de pântec.

— Hei, Niculae, Niculae, începe iarăși țiganul, cu o mutră de mare pehlivan, ia arată-ne tu acum cum se așează fetele la Tighina? O clipă de mare încordare. Lucrul privea de aproape pe toată lumea, fiindcă ne aflam chiar în Tighina. Niculae, se răstoarnă din nou, într'o poziție și mai lubrică încă, și începe să geamă, trăgând cu coada ochiului, placid, spre mulțimea care îl privea, cuprinsă subit de o ilaritate catastrofală.

Rușii se băteau cu pumnii în cap de răs, urlau, se tăvăleau pe jos și aruncau bani în toba țiganului. A fost un adevărat delir acolo la marginea Tighinei, pe malurile Nistrului. Un răs adânc, neoprit, pornit din fundurile lor grosolane. Am răs cot la cot, cu aceste namile murdare din Tighina, de isprava lui Niculae.

Țiganul a ținut să fac cunoștință cu ursul. De aceea l-a adus de lanț înspre mine. Haida, haida Niculae, bate laba cu boierul, bate laba Niculae.

Era la Tighina, pe malurile pustii ale Nistrului. Câțiva nori negri și grei veneau dinspre Rusia. Țiganul se apropia cu ursul. O sută de oameni urmăreau scena, să vadă ce se va întâmpla. Namila se apropia uriașă, de mine. Am dat laba cu Niculae.

UN ORAȘ DIN INFERN ¹⁾

Era într'o Miercuri, aproape de seară, într'o zi cu cerul întunecat de nori vineți, cum e cremenea, și tot atât de compacti, când am ajuns în orașul Bălți, și cu aceasta, voiajul meu în Basarabia a atins cel mai dramatic și mai uluitor episod. În timp ce am străbătut orașul acesta, în nenumărate rânduri m'am frecat la ochi, am căutat să-mi revin, mi-am sfâșiat cu unghiile carnea, am făcut tot ce se poate pentru a-mi da seama că nu sunt pradă unui vis îngrozitor, că tot ceea ce văd există în realitate, că viziunile de coșmar și de nebunie nu pot fi risipite ca o halucinație, deși erau, atât de superlativ, atât de sângeros, halucinante.

Mă vor crede oamenii? Orașul acesta din Basarabia e un oraș al infernului, e tot ce poate fi mai îngrozitor pe fața pământului.

¹⁾ Voiajul în urma căruia am scris acest reportaj despre Basarabia, a fost făcut în primăvara anului 1934. Desigur, că de atunci, s'au schimbat multe din cele cuprinse în această carte. Ele vor rămâne, totuși, ca document a unor vremuri triste, pentru a căror completă dispariție mai trebuie luptat încă.

Și dacă într'o zi, aș afla că s'a scufundat în adâncime, și în locul lui a apărut un lac de smoală, nu m'aș mira; într'atât lucrurile văzute în el mă îndreptățesc la cea mai absurdă credință. Dar însăși oamenii, locuitorii acestui infernal oraș, n'aveau ei conștiința propriei lor damnațiuni? Nu se vedea pe obrazul fiecăruia din ei că se știu osândiți la această tortură fără scăpare, la viețuirea în acest loc sinistru și satanic insalubru?

Inchipuiți-vă un câmp pe care s'ar afla o sută de mii de cadavre de cai intrate în descompunere. Cuiva i-a dat prin minte să clădească deasupra acestui câmp, un oraș. E Bălți.

Cârduri de ciori, zeci de mii de ciori, se rotesc fără încetare deasupra orașului. De cum pornești dela gară, pe strada care duce spre centru, un val de putoare pestilențială, de cadavru intrat în descompunere, te ia în primire și nu te mai lasă până ce nu părăsești orașul. Așa întâmpină Bălți pe toată lumea, așa m'a întâmpinat și pe mine.

Mă aflu în trăsură cu un negustor evreu, dela Lipcani, care a mai trecut pe aici acum două zile și e îngrozit. Bălți îngrozește până și pe Evreii din Basarabia.

Să vezi domnu ce de muște, ce de muște . . . și ținându-și falca într'o mână, își clatină capul fără întrerupere, ca în fața unui lucru uluitor, a unei catastrofe la care ar fi martor. În clipa aceea, nu puteam bănui câtă dreptate avea să se căineze și să se lamenteze în felul acesta. Muștele din Bălți! Nu, nici pe un câmp, cu o sută de mii de cadavre intrate în descompunere, n'ar putea fi atâtea ciori și atâtea miliarde de muște.

Ca și cum mizeria din târgurile de până acum n'ar fi fost decât un preludiu, n'ar fi făcut decât să o pregătesc pe aceasta, orașul Bălți, care e de altfel municipiu. reușește să fie o chintesență a tot ceea ce e murdărie, urîtenie și disperare, în întreaga provincie basarabeană, Că a fost proclamat municipiu, când ar fi trebuit să fie numit orașul lepros, orașul cangrenă, cel mai bolnav și mai putred al țării, aceasta e o eroare de matematică edilitară care, neținând seama decât de numărul mare al oamenilor din această vale fetidă, a numit-o municipiu, fără să se uite la dărăpănăturile sinistre în cari locuiesc, la spectacolul macabru și infernal al străzii.

Municipiu e Bălți, dar un municipiu al foamei, al mizeriei și al desnădejdiei. Oraș mai bântuit de atâtea flagele, mai canceros și mai penibil, nici că se poate.

Și cum veneam în după amiaza aceea întunecată dinspre Nistru, trenul părea el însuși un element al naturii, un fluviu care coboară în voie, încotro e depresiunea. Și depresiunea, în această parte de mijloc a Basarabiei, este în pătratul geografic, din ale cărui smârcuri și nămoluri s'a înălțat, spre soare, orașul Bălți. Acum curge trenul într'acolo. Mai înainte de născocirea trenului, sute de ani de-a-rândul, pe panta imperceptibilă de jur-împrejur, vast amfiteatru geologic, s'au scurs fără întrerupere șuvoaiele subțiri ale ploii. Apa venea din toate punctele cardinale, și aici se oprea, în culcușuri de nămol. Se înșirau bălțile una după alta. Au mai secăt cu timpul, dar tot au mai rămas destule, încât orașului din preajma lor, spunându-i-se astfel, aceasta să capete un sens teribil.

Bălți. Pentru prima oară, acest fel de denumire nu e numai platonică. Realitatea la care face aluzie, e imediată, și îngrozitor de elocventă. Mizeria socială a orașului, complicată cu aceea a insalubrelor condiții geografice — și iată vieța de pe aceste meleaguri, sbătându-se sub un odios blestem, sub o zodie cumplită și nemiloasă.

Bălțile cari îl precedau în lungul liniei ferate, nu sunt lacuri pentru plimbat cu barca. Dacă, totuși, ceva plutește pe suprafața întinsă a apelor, atunci aceasta e un cadavru de cal. Și astfel, orașul se anunță de departe.

De pe când îl vedeam încă din tren, el mi-a apărut, deodată, înconjurat de un nimb luminos, de o aureolă aproape. Nu era decât praful care se ridică de pe străzile lui în mari cantități, și plutește în permanență deasupra, până la o înălțime de câteva zeci de metri. De departe seamănă a aureolă.

Străpungând această nebulozitate îmbâcsită, câteva coșuri de fabrică, înalte, fumegând dramatic. Primele pe cari le zăresc de când mă aflu în Basarabia.

Treptat orașul se apropie. Ziduri dărăpănate se ridică în aer, ca într'un decor de film, care ar vrea să prezinte ravagiile unui cutremur de pământ. Și trenul se oprește în gară, pe fundul marei depresiuni geografice. Pe fundul infernului.

Când am trecut în partea cealaltă a gării, spre oraș, așezate într'un semicerc care părea o gură flămândă deschisă, vreo șaptezeci de trăsurile așteptau. Dar cum pe treptele peronului nu apăruseră decât doi călători, disproporția flagrantă dintre numărul acestora și al birjarilor

cari așteptau, a făcut ca înăuntrul retinei, printr'un procedeu de humor mecanic, cifra, deja exagerată a trăsurilor, să se multiplice încă, vertiginos, o sută, două sute, trei sute de trăsurile în fața gării din Bălți. Și pe treptele de piatră ale peronului, numai doi călători.

Amândoi au pornit spre oraș, pe jos. Unul care era un sărman negustor de târg basarabean, din economie. Celalt, care era reporter, ca să vadă lucrurile mai bine. Birjarii au tot strigat o vreme după noi, hei domnu, luați birje, e departe până la oraș — și pe urmă au încremenit pe capre, grandios semicerc în fața peronului pustiu. Numai unul, mai perseverent, a așteptat să intrăm bine cu picioarele în praf și s'a luat după noi.

— Hei domnu, e orașu departe, poftiți în birjă. Noi continuam să mergem pe jos. Dați câte zece lei domnu. Noi mergeam mai departe pe jos. Opt lei domnu, șapte lei domnu, șase lei domnu. Când licitația a ajuns la acest preț, negustorul s'a suit.

— Suie-te și dumneata, domnu, a făcut birjarul spre mine. Eu am rămas mai departe pe jos. Furios, el a dat bice calului și a pornit la trap. Dar, după douăzeci de pași s'a oprit și a întors capul de pe capră: Haida domnu, cinci lei. Nu, am făcut eu semn cu partea superioară a corpului omenesc, în care stau deobiceiul marile hotărâri ca și încăpățânările.

— Domnu, patru lei, domnu, a stăruit birjarul, în timp ce primul mușteriu aștepta curios să vadă cum se va termina târgul. Nu știu ce-mi intrase în cap că trebuie să merg neapărat pe jos. Domnu, dă-o dracului, haida cu trei lei, făcu exasperat, congestionat, birjarul.

Haide, domnu, dă-i trei lei, zise și negustorul împăciuitor. M'am dat bătut.

Trăsurile din Bălți sunt ușoare și mici cât o cutiuță. Trase numai de un singur cal, acesta are deasupra hamului un jug de lemn, ornamental, ca vechile troice rusești, din filme, din cântece și din fotografii. Aceasta, al cărei stăpân tânăr, cu fața încadrată de o barbă mică, pufoasă, năclăită de murdărie, a ținut să mă ducă neapărat, străbate acum drumul, într'adevăr destul de lung, până în centrul orașului. În fundul ei, eu și negustorul din Lipcani, care mă previne, clătînând din cap, a spaimă și a nenorocire: Să vezi domnu ce de muște, ce de muște...

Erau într'adevăr îngrozitor de multe, într'un fel care nu se poate descrie. De cum ne-am apropiat de oraș, au început să se vadă. În cantități compacte, masse întregi, lipite aproape una de alta, încât păreau o marmeladă cleioasă, vâscoasă. Când se abăteau asupra oamenilor, aceștia nu le goneau, ci *și le ștergeau* de pe față, cu palma, cum te-ai șterge de noroiu sau de sudoare, într'atât erau de multe și de lipicioase. Ferestrele caselor, acoperișurile, oamenii, animalele, tarăbile negustorilor erau pierdute sub straturi groase de muște. Imbibate, acoperite dela un cap la altul de massa aceasta vâscoasă, verde, îngrozitor de scârboasă.

Am crezut, în nenumărate rânduri, că visez, că sunt pradă unui coșmar, că asemenea lucruri nu se pot petrece în realitate. Și totuși nu visam, eram perfect treaz, iar ochiul meu, înspăimântat, continua să înregistreze aceste viziuni cari îmi masacrau sensibilitatea, îmi făceau nervii

să deraieze. Aveam alături de mine, pentru verificare, un negustor dintr'un târg, el însuși destul de mizerabil. Și totuși omul acesta învățat cu murdăria și cu mizeria, în fața imaginilor sinistre și desgustătoare cari defilau sub privirile noastre, își încleștase mâinile în păr, de desnădejde și de neagră uimire.

Oamenii acestui funest oraș, n'ar putea fi spălați cu toate apele pământului. Ar fi și inutil de altfel. Murdăria lor, nu e numai murdărie din punct de vedere sanitar, e o murdărie în care se complac cu desnădejde, o înverșunare fiziologică și o sfidare grotească adresată întregii lumii.

De cum s'au născut, murdăria i-a ros, le-a atacat toate fibrele ființei, le-a dizolvat, ca un acid sulfuric. Ei fierb în ea ca într'un cazan. Murdăria aceasta e un act sinistru de autoflagelare. Oamenii își încheie, în felul acesta, gravele și tragicele socoteli pe care le au cu viața. Sărăcie. Foame. Frig. Păduchi. Ploșnițe. Mizerie. Blesteme milenare. Toate pe capul lor, năucit, exasperat, înebunit. Investmântați în cuirasa cumplitei lor murdării, mânați parcă de un demon lăuntric, cutreeră orașul din zori până în noapte, ca niște leproși ce nu-și găsesc astâmpăr, ca niște fantome blestemate și demente.

Omul care vine din alte părți ale lumii, unde mizeria socială și dramele sufletești ale celor cari o trăiesc nu au atâta intensitate, nu se poate să nu fie profund zguduit, să nu sufere o adevărată comoție de pe urma lucrurilor întâlnite pentru prima oară aici. Ce sensibilitate ome-nească va putea rezista caselor pipernicite, strâmbe,

scălbăbate, îngrozitor de murdare, îngrozitor de urâte, prin ale căror ferestre sparte se zăresc întotdeauna interioare mizere și macabre, paturi în cari chiftesc sute de mii de ploșnițe, alături de obrazuri omenești deformate, supte până la os de foame și de desnădejdi cumplite? E un oraș cu oameni vii, sau un oraș cimitir, un oraș cu cadavre intrate în descompunere?

Așa s'ar întreba oricine din cei cari ar pătrunde pentru prima oară pe aceste străzi, întâmpinat de cele mai pestilențiale duhori ale lumii, și ar vedea, pe obrajii oamenilor și pe lucruri, massa compactă de muște grase și verzi cum doar pe cadavrele cailor se mai adună. În atâtea rânduri, privind miile de ciori, croncănind sinistru pe deasupra orașului, dându-i târcoale, ca unui câmp cu stârvuri, m'am întrebat eu însumi, dacă mai sunt pe pământ, sau n'am coborât pe meleagurile spăimântătoare ale unui infern de hoituri, de viermi și de duhori cumplit pestilențiale.

Dar nu eram în nici un infern, ci în Basarabia, pe străzile îngrozitoare ale celui mai blestemat oraș din această provincie, ea însăși atât de blestemată...

MISTERELE CHIȘINĂULUI

Când, după târgurile mizerabile și pline de întuneric dela Nord, am ajuns într'o bună zi în orașul lumină al Basarabiei, de pe zidurile lui m'au întâmpinat câteva sute de afișe cari aduceau, pentru basarabeni, vestea acestui reportaj. Așa se face că primul om pe care l-am cunoscut a antrenat după el alte zeci de cunoștințe, pentru prima oară din altfel de lume decât din aceea de până acum. În locul Ovreilor bătrâni și macabri, în locul birjarilor, în locul oamenilor neciopliți și plini de murdărie, cu cari mă obișnuisem în mahalelele desfundate ale târgurilor pierdute, mă pomeneam acum prizonier în cartierele elegante ale Chișinăului, învărtindu-mă între oameni bine îmbrăcați, cari veneau să dea mâna și să invite la un aperitiv pe autorul unui reportaj despre provincia lor, anunțat cu afișe enorme, pe toate zidurile acestui oraș. Bodegile din Chișinău sunt spațioase, cu scaune confortabile și cu lucruri bune pe cari nu le găsești în celelalte orașe ale țării. Dar pentru asta venisem aici? Și o surdă nemulțumire era tot timpul în mine.

Simțeam că am călcat greșit, că alunecasem pe un strat fals, că așa cum am pornit-o, nu voi putea întâlni niciodată viața adevărată, pulsul autentic de sânge și de scrâșnet, al orașului acesta, frământat de atâtea tumulturi. Străzile pe cari mă învârteam, strada Pușchin și Alexandrowskaia prea erau largi, prea erau frumoase, pentru ca toată această frumusețe să nu fie plătită cu mizerie, pentru ca pe undeva să nu se afle un corolar sinistru al ei. Pentru aceste realități, oamenii, în mijlocul cărora căzusem, nu aveau niciun fel de înțelegere. Și furia împotriva mea însumi creștea.

Dar lucrurile aveau să ia o nouă întorsătură, douăzeci și patru de ore mai târziu, când am cunoscut pe redactorul pentru Basarabia, al unui ziar din Capitală.

— Păi de ce n'ai venit la mine dela început? m'a luat el în primire, când mi-a aflat preocupările. Te duc eu să vezi niște lucruri teribile. Mahalale mai tenebroase și mai pline de mister ca ale Chișinăului, nici la Londra n'ai să găsești!...

Noul meu prieten se anunța drept omul providențial; mahalalele tenebroase erau singurele cari mă interesau. Or fi oare «mai teribile» ca la Londra? Poate că da. N'aveam niciun motiv să mă îndoiesc, când pe seama orașului acesta circulă atâtea șvonuri, când situația lui de capitală a celei mai blestemată provincii te face să bănuiești, că aici s'au scurs toate ororile Basarabiei, și s'au luat la întrecere una cu alta. Ulițe infecte, boli, mizerie, viață de câine, aici se vede că și-au dat mâna lor canceroasă și au pornit un asalt nemilos împotriva oamenilor. Să străbat încăodată prin locurile acestea, să

ajung până în fundul mocirlei în care se sbate, atât de tragic, vieața basarabeană!

— Domnule C. când pornim în mahalalele acestea?

— Un moment, răspunde el, să telefonez chestorului, dacă ne dă o escortă, niște polițiști...

— Escortă de polițiști? Nouă?

— Sigur, nu putem merge așa, trebuie să luăm polițiști cari să ne păzească.

— Domnule C., scuză-mă... dar vezi d-ta... eu nu pot înțelege... nu-mi poate intra în cap... merg doar să facă un reportaj... mahalalele... mizerie... Polițiști?... Sunt împotriva polițiștilor.

— Dragul meu, trebuie să mergi cu această escortă. Altfel...

— Altfel?

— Altfel riști să te întorci pe targă cu un cuțit în spate.

— Așa sunt mahalalele Chișinăului?

— Așa sunt.

Am acceptat desorientat.

Poate, m'am gândit, are dreptate. Cine știe ce taverne, cine știe ce spelunci...

— Domnule C., ce fel de mahalale sunt acestea? Eu cunosc mahalalele. Nu mi s'a întâmplat niciodată nimic.

— Dragul meu, aici ți s'ar înfunda. Cine intră într-o astfel de mahala, după ora opt seara, nu mai iese viu. Ce vrei? Trebuie să-ți închipui, borfași, cuțitari, dezertori, pești, prostituate...

Eram puțin trist, că am ajuns atât de repede că zia-riștii cari nu merg în mahalale decât când însoțesc

poliția la descinderi, dar eram și bucuros, că am să particip la o expediție teribilă, cum numai în romanele de aventuri se întâlnește. Iar între timp, expediția se aranja.

Aflând la telefon despre ce este vorba, chestorul anunțase că va sosi personal. Un ziarist din București începuse C., vrea să viziteze mahalalele suspecte ale orașului, trebuie să ne dai polițiști ca să pătrundem acolo. Chestorul pe care mi-l închipuisem un polițist cu figură feroce, și mi-era necaz că va trebui să fac cunoștință cu el, era un om molcom care ne-a vorbit cu oboseală în glas. Părea să să fie tare plictisit și parcă pradă unei suferințe lăuntrice. Numai când a auzit despre ce e vorba, o umbră de preocupare a trecut peste fața lui. Era șapte seara, și noi voiam să mergem chiar în aceeași noapte.

— Domnii mei, a început el cu voce domoală, lucrul nu este atât de ușor pe cât v'ați închipuit. Trebuia să mă preveniți mai din vreme. Dar dacă spui *mata* că nu mai rămâi decât noaptea asta în Chișinău, o să caut să procur agenții de cari avem nevoie. Și chestorul a început să telefoneze pe rând la toate circumscripțiile de poliție.

— Se va face, ne-a spus el într'un târziu; o să avem zece agenți conduși de un comisar. Bine înarmați, vor fi deajuns. Vă voi însoți și eu, așa că să n'aveți nicio teamă. Pentru plecare, ne întâlnim la zece jumătate, la cafeneaua „Varșovia“. Romanul de aventuri creștea în intensitate.

Zece agenți conduși de un comisar, zece agenți conduși de un comisar, zece agenți conduși de un . . . așa mi-a

țăcănit în cap, fără întrerupere, dela șapte, până la zece jumătate seara. Zece agenți conduși de un comisar. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, unde o să ne ducem oare? Se vede că sunt niște locuri grozave, de e nevoie de atâta pază. Și numai îmi părea de loc rău că o să mergem cu polițiști. Ratasem reportajul despre mizerie, despre viața mahalalelor. Dar aveam pentru prima oară ocazia să fac un reportaj senzațional, cu asasini, cu bandiți, cu taverne teribile, cu tot ceea ce aveam să descoperim la noapte. Nu, nu m'am simțit o singură clipă tovarăș de acțiune cu cei zece agenți conduși de un comisar. Dar încheiasem, interior, un fel de pact provizoriu cu ei. Să vedem, ce are să fie.

Ceasurile au trecut repede, unul după altul.

La zece și jumătate, eram la cafeneaua Varșovia.

Ședeam toți în jurul unei mese și priveam, cu un ușor dispreț, spre consumatorii obișnuiți ai cafenelii cari n'aveau să plece ca noi, într'o escapadă atât de temerară.

— Mai aștept un răspuns și pornim, ne spune chestorul. În afară de chestor și de C., mai sunt doi domni tineri, cunoscuți de ai acestora, cari au ținut să participe și ei. Din clipă în clipă, lucrul pe care suntem gata să-l începem capătă tot mai multă importanță. Omul așteptat să aducă răspunsul sosește. Părăsim cafeneaua.

De unde aseară era un cer senin, o vreme frumoasă, a început să bureze încet, și câte o răbufneală de vânt aduce de pe străzi valuri de ceață rece. Pare o noapte londoneză, așa cum au descris-o atâtea romane de aventuri. Un frig subțire ne pătrunde în oase, și ne strângem în haine. Plecăm cu tramvaiul, spune chestorul, să nu

se observe nimic deosebit. Automobilele au să vină mai târziu, în urma noastră.

Tramvaiul se desprinde din întuneric, cu nimburi de păclă în jurul luminilor. Când ne suim pe platformă, cineva dintre noi se caută în buzunarul dela spate. Revolver? Întreabă chestorul, l-ai uitat? Nu-i nimic, avem oameni destui.

Aveam oameni destui. Mergeam să descoperim misterele Chișinăului. În cartierul gării... Vă închipuiți: cartierul gării din Chișinău. Ce de lucruri trebuie să se ascund acolo! Și tramvaiul înainta prin întunericul rece al nopții.

Cu câteva stații înainte de gară, ne dăm jos. Strada făcea acolo o cotitură. Am mers câțiva pași prin noroiu. Și deodată din colț, din întunericul des al unor copaci, la un semn al chestorului, au venit înaintea noastră, elastici, disciplinați, bine înarmați, cei zece «oameni» despre care fusese vorba. Din mijlocul lor, s'a desprins unul scurt, gras, roșcovan, cu mușchii obrazului bine conturați. Chestorul l-a arătat cu mâna într'un gest de prezentare, și apoi, întorcându-se spre mine, a ținut această scurtă cuvântare: Îți recomand pe comisarul cutare, cel mai bun din câți am. Are sub conducerea lui circumscripția gării, care e una din cele mai grele circumscripții din oraș. Dintre toți comisarii, el singur e în stare să o conducă.

La fiecare două, trei vorbe ale chestorului, comisarul făcea în fața mea o ușoară plecăciune. Surprins de scena aceasta neașteptată, eu care față de comisari mă plasasem întotdeauna în delicvent, i-am întins mâna, și el a făcut

atunci o plecăciune mai pronunțată, arătându-și, în mod vizibil, încântarea. Ceilalți agenți au țăcănit numai din tocuri și au salutat militărește.

În toate cele ce au urmat, apoi, așa a continuat să fie atitudinea comisarului și a oamenilor săi, spre stupefacția mea tot mai mare. Atunci când pătrundeam de exemplu într'un loc, după ce strigau: mâinile sus, după ce aduceau lumină și scoteau la iveală tot ce era de văzut, ei se întorceau cu fața la mine și așteptau să vadă ce am să spun. Oameni în cămăși și ismene, prostituate desbrăcate, vagabonzi murdari și nebărbieriți, toți încremeneau în mijlocul odăii păziți de agenții cari știindu-și treaba terminată, așteptau dela mine primul gest. Mi-am dat seama că n'am încotro, că trebuie să-mi joc rolul. Pentru oamenii aceștia, apăream ca un personaj faimos, cineva dela București care a venit să facă o *anchetă* în Basarabia, să le cerceteze mizeria, și să se încrunte la ei, pentru păcatele pe care le au. Mi-am dat seama, dar asta n'a făcut să-mi înceteze stupefacția. Și în timp ce pe dinafară mă complăceam în razia care continua, în fundul sufletului mă simțeam atât de puțin apt pentru un asemenea rol, încât mă gândeam că nu se poate ca, până la urmă, agenții să nu observe că au deaface cu un fals personaj.

Dar mahalalele Chișinăului, împotriva cărora porniserăm înarmați până în dinți, ne-au dat în noaptea aceea o lecție teribilă.

În destăinuirile pe care mi le făcuse de cu seară, asupra lucrurilor pe care o să le vedem, camaradul meu de meserie C., pomenise în primul rând despre *bombe*.

Locuri ascunse, magazii dosnice în cari se adăpostesc, peste noapte, borfașii, vagabonzii.

La început, când deabia ne întâlneam cu ceata de agenți și eram încă pus pe lucruri senzaționale, îmi închipuiam bombele acestea ale Chișinăului ca pe niște văgăuni întunecoase, în cari se petrec tot felul de fapte suspecte, cunoscute numai de cei inițiați, de vagabonzii înverșunați. Cu câtă emoție pătrundem în cea dintâi bombă! O casă mică, pipernicită, cu zidurile scorjite. Agenții au înconjurat-o de jur-împrejur, unul bate puternic în ușă: deschideți! Imi închipui spaima, panica celor dinăuntru.

Ușa plesnește de perete. Coborîm câteva trepte. Miros greu de paie vechi, de respirații împuțite, de dinți stricați. O baterie de buzunar luminează. Un om și o femeie, bătrâni amândoi, stau într'un colț, cu niște mutre plouate, așa cum au fost treziți din somn, numai în cămăși, niște cămăși murdare, soioase, care îți întorc mașele pe dos. Aprindeți! răcnește chestorul la ei. Un chibrit scapără și o lampă de gaz luminează galben toată încăperea. Chestorul înaintează cu pași îndesați înspre cei doi, se proptește în fața lor. *Vă mai ține pământul?* îi întreabă el, scrâșnind silabele printre dinți; și cei doi se clatină sub această întrebare, parcă le-ar fi pusă de Dumnezeu, la judecata de apoi. Se vede că sunt niște vechi ticăloși, ale căror isprăvi chestorul le știe de mult. Hai? face el a doua oară, cu o voce mai năpraznică, vă mai ține pământul, blestemaților? Iar blestemații tremură din toate încheeturile, și îngăimă un răspuns, din care nu se poate vedea decât că le clănțane și dinții în gură.

Au amândoi, într'adevăr, niște mutre foarte suspecte. Bărbatul are un cap de cal, osos, lăbărțat, de pe care curge o barbă aspră și nețesălată, parcă ar fi de cânepă. Și ochii îi sunt suspecti, tulburi ca niște ouă stricate. Pe spatele femeii, atârnă două coade grosolane, parcă ar fi funii de pe cari s'a smuls tot usturoiul. Și-au mai luat câte o haină pe deasupra cămășilor soioase, și în picioarele goale pe podele, tremură în fața chestorului. Pe cine aveți aici? îi întreabă acesta, la fel de răstit, de-i bagă în sperieți, și nu se înțelege nimic din bâlbâiala lor. Ochii îmi cad fără voie peste patul din care s'au sculat, și se întorc cu oroare în altă parte, de parcă ar fi dat peste un cadavru descompus. Nu era decât patul lor, deasupra cu o plapumă abjectă și macabră, plesnită și purulentă, ca un hoit.

Urmași de stăpânii casei, perechea spurcată și bătrână, am trecut în camerele din fund, coborînd încă. Și deabia acum mi-am dat seama că la față era *salonul*, camera de invidiat a stăpânilor. Acestea din fund erau cu adevărat îngrozitoare. În primul rând n'aveau ferestre. Mergeai la ele prin niște ganguri umede, pline de viermi și de șobolani. În prima cameră ne-am oprit și lampa a luminat toată încăperea. Mirosea atât de urît, încât ne venea amețală. Sute de ploșnițe și de gângănii roiau în toate părțile pe zidurile galbene, afumate, coșcovite. Singura culoare proaspătă, era a sângelui dela ploșnițele strivite pe ziduri. În această duhoare sinistă, trezit de intrarea noastră, întins mai departe pe lavița pe care dormise, un om tânăr ne privea liniștit, cu niște ochi limpezi, uimitor de albaștri. Cine ești? a răsunat întrebarea

chestorului. Și omul fără să se tulbure a scos biletul de voie și a răspuns cu o voce domoală, blajină:

— Sunt un soldat care mă întorc din concediu.

— De ce nu te-ai dus la regiment?

— Am sosit prea târziu și regimentul e departe.

— De ce nu te-ai dus cu tramvaiul?

— Tramvaiul? Apoi tramvaiul costă bani.

— Bine, dar aici nu plătești?

— Aici dau numai doi lei. Tramvaiul este trei.

Am privit încăodată pereții siniștri, de pe care curgea zeamă de ploșnițe. Pentru o economie de un leu . . . Și omul avea niște ochi senini, uimitor de albaștri.

Am trecut iar prin gangurile umede, prin care șobolanii speriați fugeau chițcăind, și am ajuns în altă cameră, atât de scundă, încât trebuia să stăm aplecați. Aici era deja aprinsă o lampă. Putoarea era puțin, puțin de tot atenuată, contrafăcută, de un fum de tutun care plutea în aer. Pe un pat de scânduri, acoperit cu o rogojină, două fete, așteptau. Tot mobilierul camerei era rogojina aceasta, un lighian de tablă într'un colț și lampa de petrol, Nr. 5, cu sticla plină de funigine. La intrarea noastră, fetele s'au sculat șovăitoare în picioare. Dar se vede că erau atât de lihnite, atât de șubrede, încât după câteva clipe s'au așezat din nou pe marginea patului, căutând să compenseze această impolitețe prin niște priviri cât mai respectuoase. Erau atât de slabe, atât de inumane, încât cum le priveam contraziși și nimeni nu le mai întreba nimic, scena părea că se petrece la o menagerie. Cred că le-ar fi fost mai puțin penibil dacă le-ar fi luat cineva la bătaie, decât această curiozitate stupefiantă din

ochii noștri, care le cobora sub umanitate, le punea în rândul unor animale de bâlci:

Fardul de pe obraji lor se năclăise, erau scofâlcite, scheletice, cu pielea mumificată, două apariții îngrozitoare, macabre. Una din ele avea o rochie de mătase albastră, care îi curgea de pe umerii slabi, ca dintr'un cuier. Și cum ținea mâna pe rochie, deasupra genunchiului, o mână enormă, lăbărțată, roșie, cu pielea plesnită, contrastul dintre mătasea albastră, oricât ar fi fost ea de năclăită, și mâna diformă, de monstru aproape, a trecut peste retina celor cari au privit amănuntul acesta, ca o linie subțire de vitriol.

— Dar aici ce e? Aici ce e? și-a recăpătat chestorul glasul, după ce ne-am aflat din nou, în gangul pestilențial. Aduce-ți lumină să vedem ce e aici. În fundul gangului, un perete forma un fel de scorbură, o firidă în care se aflau ființe omenești. Când lumina a căzut din plin înăuntru, un fior rece ne-a trecut pe șira spinării. Părea că este o bucată de cal ciopârțit, cu carnea sângerândă. Era în realitate un om și o femeie, de vârstă mijlocie, pe jumătate desbrăcați, dormind împreună. Dar nu știu ce bubă roșie, ce plăgi purulente se întindeau pe trupurile lor, încât păreau niște hălci de carne de cal, un animal monstruos jupuit de piele. Înăuntrul acestei văgăuni, ploșnițele și păduchii roiau, păreau niște albine vrednice într'un stup. Când am ieșit afară, pământul se învârtea în jurul nostru.

Au urmat, apoi, încă trei, patru bombe, cu același spectacol desgustător și macabru. Intr'una din ele am găsit un căpitan dat afară din armată, decăzut, devenit

haimana bătrână în cartierul gării. În alta, un fost notar, cu o barbă uriașă de apostol, citea la lumina unei lumânări Biblia, în timp ce duzini de păduchi îi sugeau cu înverșunare sângele.

Mi-am dat seama că misterele pe care mi le anunțase C., nu sunt. Oamenii de aici n'au cuțite. Când fac rost de o bucată de pâine, o rup în două cu mâna. Treptat, cei zece oameni ai poliției și-au băgat revolverele în buzunar. Era trecut de două noaptea și mai mergeam încă.

La una din bombe, ușa unei camere e încuiată și agenții bat cu putere. Ce vreți? strigă câteva glasuri dinăuntru.

— Deschideți! Poliția!

Ce înspăimântătoare e porunca aceasta. Ușa se dă de perete. Înăuntru se află patru oameni tineri, cărți împrăstiate pe jos. Comuniști?

— Suntem învățători, spune unul din ei, și toți își scot legitimațiile pe calea ferată. Era în zilele acelea la Chișinău un examen, la care trebuiau să vină toți învățătorii din Basarabia. Cărțile de pe jos erau manuale de pedagogie.

— Învățători? La examene? întrebă chestorul.

— Da, învățători, la examene.

— Succes, băieți, succes, spune chestorul, cu vocea muiată de o subită emoție.

Și în alte câteva bombe, din acestea mizerabile, am găsit grupuri de învățători preparându-și, la lumina unei lămpi fumegânde, examenele pentru a doua zi.

Iar la un hotel de mâna șaptea: Deschideți! Poliția! Ușa se deschide anevoie. E baricadată cu scaune, cu

mesa, cu toată mobila camerei. Înăuntru, tremurând în pardesie, două învățătoare cu părul răvășit ne arată carnetele. La examene. Învățătoare din județul Lăpușna.

Când ies afară, îmi dau seama că teribila escortă a celor zece agenți conduși de un comisar nu mai e pe urmele noastre. A rămas doar chestorul, C. și cei doi domni. Singuri, fără nicio pază, mergem mai departe să cunoaștem până la capăt toate misterele Chișinăului. Învățători, învățătoare, soldați, prostituate.

Târziu ne întoarcem spre oraș pe jos. Ploaia a stat. Vorbim cu tristețe, iar alții cu desgust despre mahalalele pe cari le-am părăsit. Am uitat că am venit asupra lor cu revolvere, cu o armată de polițiști.

Misterele Chișinăului? Ploșnițe, păduchi, foame, mi-zerie.

Așa sunt poate, de altfel, misterele tuturor mahalalelor din lume.

VIEAȚA PE NISTRU

Ce ar fi fost Basarabia fără Nistru? Fără fluviul acesta răsăritean ale cărui ape numai ele știu de câte ori au fost înroșite de sânge, numai ele știu câte sute, câte mii de cadavre au purtat în atâtea rânduri spre marea în care totul se pierde și se uită?

Ce ar fi fost Basarabia fără Nistru? Provinciei blestemată, bântuită de atâtea flagele, îi trebuia un cancer suprem, o bucată de carne vie, sângerând permanent, pentru ca imaginea ei să fie completă. Lucrul acesta care să încheie, și să reliefeze, ca o linie roșie trasă pe dedesubt, toată mizeria provinciei basarabene, a fost găsit, și-a împlinit cu prisosință tragica-i misiune.

Pe harta Europei, Nistrul vine ca o dungă de vitriol, ape otrăvite și caustice, pe deasupra cărora niciun suflet nu poate trece viu. A fost o graniță păzită cu strânsnicie. În cei cincisprezece ani cari au urmat războiului, cele mai sumbre întâmplări, cele mai ciudate afaceri de frontieră, aici s'au petrecut, pe malurile pline de groază ale Nistrului.

Dacă s'ar scrie vreodată istoria Nistrului în acești cincisprezece ani! Lumea ar crede că e vorba de un

roman fantastic, de o graniță de infern, de o apă a Styxului, pe deasupra căreia, în nopți pline de beznă, au plutit bărci negre, misterioase, din care s'au auzit vaete îngrozitoare, când grănicerii au deschis asupra lor focul ucigător al mitralierelor. Dela Hotin până la Cetatea-Albă, malurile Nistrului au fost martore mute ale unor tragice încercări de a trece apa, dintr'o parte în alta. Au fost la început oamenii, cari fugeau din Rusia, cu sfeșnice de argint, strânse într'o boccea a pribegiei. Contrabandiștii, se însărcinau să-i treacă în partea aceasta, și apoi, îi lăsau în focul mitralierelor.

Când mai târziu, fuga din Rusia s'a oprit, contrabandiștii și-au căutat, ei singuri, noi victime. Intre aceștia, a fost unul, de tristă și sângeroasă amintire.

Au fost fapte de o bestialitate nemaipomenită. Au existat mai întâi negustori cinici, canalii fără niciun fel de scrupul, cari și-au urmărit prada cu sânge rece, cu o strategie diabolică. A fost unul din ei, de tristă, de sângeroasă amintire.

Inchipuiți-vă ce figură ar face omul acesta într'un roman care ar părea de groază, dar care ar fi cu atât mai autentic. După ce busculadele au încetat și o liniște de moarte a început să domnească pe Nistru, când pe un mal și pe altul grănicerii pândeau cu arma încărcată și nu stăteau o singură clipă pe gânduri să tragă, atunci omul acesta, exploatatorul graniței de sânge, și-a făcut apariția. El a avut un ochiu rotund de corb, a știut să-și aleagă bine victimele, și a știut cum să exploateze granița blestemată.

În satele și târgurile basarabene erau în vremea aceea, cum sunt de altfel și astăzi, sute, mii de familii, care aveau de partea cealaltă a apei, rude apropiate, negustori la Odesa, sau lucrători de pământ în republica moldovenească. Și de unde până atunci, dela izbucnirea revoluției, nu mai știau nimic despre ei, de cum omul Nistrului își făcea apariția în regiunea aleasă, veștile începeau să curgă. Erau la început svonuri nelămurite încă, până ce în cele din urmă, pe căi misterioase, oamenii începeau să primească scrisori tot mai dese dela rudele lor de dincolo de apă. E bine aici, spuneau scrisorile, avem pământ mai mult decât ne trebuie, se face grâu frumos, nu răbdăm niciodată de foame.

Omul Nistrului a știut cum trebuiesc ticluite scrisorile cari, pe căi misterioase, soseau de peste Nistru. Veniți și voi, spuneau la un moment dat scrisorile acestea, vindeți tot ce mai aveți acolo și veniți.

Cât este de sărac un om bașarabean, dacă își vinde caii și căruța, pământul și celelalte câteva lucruri pe care le mai are, tot poate încropi douăzeci, treizeci de mii de lei. Din umbră, omul Nistrului veghia ca toate aceste operații să se împlinească punct cu punct. Venea apoi noaptea grozavă, când el își lua sarcina să-i treacă în partea cealaltă. Oamenii înaintau în vârful picioarelor, cu inima gata să plesnească, terorizați, înnebuniți de spaimă. Într'o pădure, la marginea Nistrului, se petrecea toată infamia. La început, contrabandistul era liniștit, îi asigura pe toți: n'aveți nicio teamă, grănicerii sunt cumpărați, nici n'au să iasă în noaptea asta în patrulare. Oamenii credeau. Plătiseră să fie trecuți dincolo, bani mulți, jumătate din

ce scosese^{ră} ei pe toată averea. Dar odată ajunși în pădure, omul nostru dispărea pentru câteva clipe, și se întorcea cuprins de groază: s'au schimbat grănicerii, ăștia nu mai vor, trebuie să le dăm și lor tot pe atât; dacă nu, vin asupra noastră și ne împușcă pe loc, nu mai putem fugi, ne-au tăiat drumul, ăștia sunt răi, scoateți fraților banii mai repede, până nu vin să ne omoare.

Era noaptea plină de întuneric, era apa Nistrului neagră și tăcută, era omul acesta care își juca bine rolul, și părea cuprins de groaza morții. Mașinal, ca în vis, hipnotic, oamenii duceau mâna la piept și scoteau legătura cu ultimii bani. Omul îi lua. Spunea că se duce să-i momească pe grăniceri, să-i țină de vorbă. În timpul acesta, ei să se grăbească să treacă apa.

Tot mașinal, tot parcă pradă unei hipnoze, oamenii se îndreptau spre Nistru, cu fețele văruite de spaimă. Câteva minute mai târziu răpăiau gloanțele de pe un mal și de pe altul.

Omul Nistrului, se pregătea să trimeată alte scrisori.

Sub zodia unor astfel de întâmplări, au curs apele Nistrului în cei cincisprezece ani cari au urmat revoluției ruse. Omul, despre care am vorbit, a existat într'adevăr, faptele lui sunt adevărate. El e singurul caz care poate fi povestit, din alte multe, asupra cărora s'a păstrat tot timpul o mare tăcere. Au fost acolo pe Nistru și altfel de oameni. A fost, de pildă, un mare jefuitor, peste ale cărui fapte abominabile a trecut odată o lumină scurtă de fulger, și apoi s'a făcut din nou întuneric. Vreme de câțiva ani el a fost stăpân absolut pe o fâșie

de pământ, din lungul acestui fluviu blestemat. În bordeiul lui de pe Nistru, oameni au fost împușcați ca niște câini, în timp ce i se tăvăleau la picioare implorând milă. Și de pe urma fiecărui om împușcat, averea lui a crescut cu tot ceea ce avusese cel ucis, dela sfeșnicele de argint cu care trecuse Nistrul, până la cismele din picioare.

Dela Hotin până la Cetatea-Albă, o zonă a morții se întinde câteva sute de kilometri. Și astăzi, când faptele povestite fac parte dintr'un trecut pentru totdeauna înmormântat, nopțile pe malul Nistrului au rămas încărcate cu același potențial de dramă. Chiar dacă nu se mai organizează contrabande de oameni cu scopul de a-i jefui, chiar dacă nu se mai petrec atâtea lucruri blestemate și inumane, fluviul acesta rămâne mai departe al morții, aceeași dungă de vitriol care desparte Europa în două, aceeași apă blestemată pe deasupra căreia niciun suflet nu poate să treacă viu, dintr'o parte în alta.

Iarna, Nistrul îngheață. Un grănicer îmi povestește: atunci, e câte un câine care trece. Anul trecut era unul sur, mereu când într'o parte, când în alta. Mi s'a părut suspect. L-am împușcat.

Același grănicer, puțin mai târziu: Nu somez. Dacă, până somez, trage el mai întâi?

Nistrul e un fluviu al morții fără sentință, fără ceremonial. Este destul să te apropii de malurile lui într'o noapte. Grănicerii cari îl păzesc, sunt ei cei dintâi stăpâniți de groază. Un tufiș care se profilează deodată din întuneric, un clipocit mai tare al apei și sângele le

înghiață în vine. Glonțul pornește din armă involuntar, aproape ca un țipăt de spaimă.

Sunt evident și oameni cu sânge rece, oameni cari n'au nicio tresărire, văd victima și o așteaptă să vie în bătaia puștii, ca pe un vânat. Dar aceștia sunt rari, poate unul la sută. Toți ceilalți, de îndată ce ies din bordei în întunericul nopții, sunt prinși, ei cei dintâi, în cercul de groază al sgomotelor suspecte, al umbrelor negre jucând pe deasupra apei. La Hotin, punctul unde trebuie să păzească grănicerul, și unde am obținut să rămân până ce se va face întuneric bine, e un loc parcă anume făcut să înspăimânte. Întunericul vine dintr'odată, profund, accentuat de malurile înalte și prăpăstioase cari, la câteva zeci de metri de apă, se ridică spre cer ca niște ziduri; cortină definitivă între ceea ce se va petrece aici și tot resul lumii. E apoi cetatea imensă, impozantă și haotică, un lucru care aproape nu se poate descrie, o simți numai cât e de uriașă și de uluitoare. Pe deasupra ei se rotesc bufnițe și cucuvele, într'un număr impresionant. Țipătul lor răgușit, vulgar, macabru, e și mai puțin plăcut într'un asemenea loc. De cu seară, se zărise pe malul celalt, un grănicer sovietic. Era scurt și gras, cu un trenchoat kaki, cam insolent parcă, după cum se plimba el pe mal, fără să arunce spre noi o singură privire.

Acum nu se mai vede nimic. E un întuneric adânc, greu. Nu se aude decât apa Nistrului curgând la vale, clipocind. Și ceva enorm ca un fund de cer, începe să te apese pe umeri.

— Cucuveau, țipă deodată strident, una din păsările de deasupra cetății.

— Domnule, spune grănicerul, ai stat destul. Acum trebue să te duci.

Ziua, Nistrul are o înfățișare domestică și liniștită. În preajma orașelor sunt zone unde oamenii pot veni să spele rufe și să se scalde. Evident, în bătaia de pușcă a grănicerului care nu-i pierde din ochi. Sunt și câțiva pescari, ei aruncă plasa din luntrea care se ține tot timpul pe lângă mal. E pește mult și bun în Nistru, frumos, cu solzii lucitori.

La un pichet din dreptul unui oraș, grănicerii au tăiat o vacă. Au ciopârțit-o ei singuri cu toporul, cum s'au priceput și acum un caporal o împarte, după listă, cu cântarul. Au venit și dintr'o parte și din alta, cale lungă pe malul Nistrului, câte un soldat dela fiecare pichet. Un alt soldat, transformat în măcelar, le potrivește cu cuțitul câte zece kilograme de fiecare. O halcă neagră și sângerândă. Grănicerul semnează pe lista de primire și pleacă înapoi cu sacul în spinare. E pe trei zile, le strigă din urmă caporalul.

La Atachi, malul Nistrului e aproape. Grănicerul păzește pe mormanul de fierărie al podului prăbușit. Am un pachet de bonboane din care iau din timp în timp. Se poate să mănânc singur fără să ofer acestui om solitar care se uită la mine? Intind pachetul. Nu, face grănicerul din cap. Insist. Nu se poate, răspunde grănicerul, n'avem voie să primim dela nimeni nimic. Retrag mâna și în fața acestui refuz categoric plec singur pe mal în jos. După douăzeci de pași cineva mă ajunge din urmă gâfâind. Un sergent de grăniceri mă înșfacă de mână. A spus domnul locotenent să te aduc la pichet.

— Ce voiai să-i dai santineli, mă întreabă acesta sever și anchetator, ce hârtie îi arătai?

Scot din buzunar pachetul cu bonboane.

La Karalașofca, într'o pădure pe malul Nistrului, se află o biserică de călugărițe. Exact în partea cealaltă, pe malul rusesc, se află câteva fabrici, cu acoperișul de țiglă roșie, arse de soare, într'un peisaj torid. La Karalașofca, bat clopotele din turla bisericii. Pe malul celalt, sirenele fabricilor țipă strident, infernal. La Karalașofca, încet, târîș, călugărițele bătrâne, frânte în două, se îndreaptă sprijinite în toiag spre ușa neagră a bisericii. Pe malul rusesc, în curtea fabricii aleargă oameni tineri, în capul gol, numai în cămașe, cu mânecile sumese. În fiecare seară și dimineață, la Karalașofca bat clopotele de bronz, un sunet lung, tânguitor. În partea cealaltă, sirenele sună scurt, puternic, ca o poruncă.

Mai jos, pe malul rusesc, sunt sate umile, case mici acoperite cu stuf, așa cum au fost făcute înainte de revoluție. Doar în fiecare din ele, o clădire mare, nouă, de zid. Magazia colectivă. Toată ziua satele sunt pustii. În amurg oamenii se întorc de pe câmp, toți la un loc, un grup impresionant. Cântecul lor, în timp ce vin spre casă, se aude de departe, de pe când sunt pierduți încă, în mijlocul lanurilor imense de grâu. Târziu, după ce se face întuneric de tot și abia se mai zăresc câteva lumini împrăștiate, o armonică începe să cante în liniștea imensă a nopții.

În oraș, la o cârciumă, cineva povestește din grozăviile de pe vremuri: era o iarnă năpraznică. Nistrul înghețat tun, zăpadă mare dela un mal la altul. Și erau

niște nopți senine, o lună plină, se vedea ca ziua. Erau cinci cari trebuiau să treacă. S'au îmbrăcat toți cinci în cearceafuri albe, din cap până în picioare, să nu se cunoască. Au mers pe deasupra zăpezii ca niște stafii. Când să se apropie de mal, trecea tocmai patrula. Indată, gloanțele grănicerilor au început să răpăie. . .

Afară, sub cerul înalt, acoperit de o puzderie de stele, apele Nistrului curg liniștite, despărțind Europa în două.

ȘI O IMPĂRĂȚIE A APELOR

PEISAJE POLARE PE O DUNĂRE ROMÂNEASCĂ

Fluviu bătrân pe malurile căruia au trăit și au murit atâtea popoare, Dunărea, se vede din ea însăși, din felul majestuos în care curge, cât e de vastă și de eternă. Iar iarna, când apele ei îngheață și nu mai curg, o altă eternitate, și un peisaj fantastic, polar, poate fi contemplat de cel care îi ajunge pe maluri. Dunărea poate fi trecută acum cu piciorul, și după câteva zeci de pași te afli deodată în realitatea impresionantă a fluviului înghețat, într'un ținut cu desăvârșire polar, înconjurat de sloiuri enorme, încremenite într'o grandioasă încăerare.

E ora zece dimineța și soarele atenuat de solstițiu și de atmosfera vag cețoasă, împrăștie o lumină egală și moale parcă strecurată printr'un strat de vată. Arareori răzbate câte un svon pierdut și confuz, cântecul colectiv al cocoșilor din satele ascunse în ceață. Iar alteori șueratul, și el în surdină, al unei locomotive care sosește în port. Vapoare nu sunt, nici bărci. Țipenie de om. Tot ceea ce până acum o lună a fost zi de zi vieța Dunării, e astăzi mort, în modul cel mai solemn. Atât cât cuprinde ochiul, sloiuri de ghiață repetate, la infinit.

Sloiuri enorme de ghiață, de cele mai fantastice dimensiuni și forme geometrice, s'au încăerat unul cu altul, s'au ciocnit și s'au ridicat în aer ca doi cai cari s'ar fi luat la trântă, și la un moment dat ar fi încremenit pentru totdeauna, păstrând în această încremenire, toată impetuozitatea, tot elanul dinamic al luptei lor, de până atunci. Dunărea înghețată, lipsită de orice mișcare, cu desăvârșire moartă, e, datorită sloiurilor ei și felului haotic cum ele au încremenit, un peisaj dinamic care te antrenează și te face să participi total, la încăerarea lor grandioasă. Retina palpită mai vie și în lungul tendoanelor străbate fluidul puternic pe care înfățișarea fantastică și violentă a peisajului îl degajă.

Sunt trei elemente care contribue la realizarea grandioaselor peisaje polare: apa, frigul și forța mecanică. Cu aceste trei elemente se pot realiza peisaje polare oriunde, pe orice grad de latitudine. Dunărea le are pe toate trei. Numai cu două, numai cu apă și cu frig, oricât ar fi ele de mari, nu se pot face decât lacuri înghețate. Forța mecanică e aceea care frământă, aceea care plămădește haosul și grandoarea peisajelor polare. Dunărea o are, e ea însăși o uriașă și nestăvilită forță mecanică.

Cu forța aceasta, în cadrul nesfârșit al dimensiunilor ei, ca într'un atelier vast de zeci de mii de kilometri, cu un material de sloiuri al cărui volum e incalculabil, Dunărea a lucrat timp de câteva săptămâni, ziua și noaptea, acest peisaj impetuos, această încăerare haotică de blocuri gigantice. Ele au fost aduse dela deal cu viteză, s'au repezit unele peste altele, s'au ridicat în aer, s'au prăbușit, apoi s'au ridicat din nou, și când lupta lor

era mai înverșunată, au încremenit pentru totdeauna. E Dunărea înghețată, polară.

Inchipuți-vă un vapor în mijlocul acestui torent de ghețuri. Și de foarte multe ori, aceasta se întâmplă. El este lovit din toate părțile fără milă. Blocuri gigantice de ghiață se sparg în prora lui. Dacă nu se află cumva sub presiune și mașinile n'au fost gata, sloiurile îl smulg din ancoră și îl poartă în voia lor. Târziu, când ele încremenesc pentru totdeauna, îl strâng și pe el ca într'un clește. Aplecat pe o coastă și avariat, vaporul trebuie să aștepte spărgătoarele de ghiață să-l salveze, sau primăvara. Uneori ghețurile îi sparg burta și pătrund înăuntru. Din clipa aceasta, el poate fi socotit pentru totdeauna pierdut. Când sloiurile, cari acum îl mai țin ca funia pe spânzurat, au să-l slăbească, el are să se prăbușească definitiv în fundul Dunării.

Bărcile pescarilor au fost de multă vreme retrase de pe ape, din fața acestor cataclisme. Când Dunărea e înghețată definitiv, de la un mal la celalt, o nouă epocă începe pentru oamenii de pe litoralul ei. Nici undița, nici plasa nu mai pot pătrunde în fundul apei, să scoată afară peștii. Un oblon trainic, de ghețuri, e tras între ei și oamenii cari îi urmăreau până atunci. Nicio altă activitate nu poate fi întreruptă într'un mod atât de brutal, atât de implacabil. Pescarii hibernează. Sau alteleori, încep o luptă înverșunată împotriva naturii. Când îi răsbește foamea, un sat întreg iese, cu femei și copii, și înarmați cu topoare, încep să spargă ghiața, să facă o copcă. O gaură largă de câțiva metri pătrați, unde

peștii, nici ei prea împăcați cu capacul hermetic de deasupra, încep să se adune. Asta timp de o zi. Pentrucă peste noapte, vreun sloi rătăcit pe dedesubt vine să astupe gaura. A doua zi, din nou satul întreg iese cu topoarele.

În ultima vreme, în dreptul satelor de pescari, tot mai des încep să se audă bubuituri formidabile. Organizați în cooperative, aceștia au învățat să cumpere și să întrebuințeze dinamita. La Ministerul de Războiu, în timpul iernii, vin mii de cereri din partea pescarilor, pentru a li se autoriza câteva kilograme de dinamită, cu care să arunce un kilometru de Dunăre în aer.

Alți oameni, a căror viață este legată ceas cu ceas de aceea a Dunării, sunt grănicerii. Și pe un mal, și pe celalt, din loc în loc, un om în uniformă, cu armă și cu baionetă, privește cât îl ține ochii, în lungul apelor. E grănicerul. De o parte, Românii, de cealaltă, Bulgarii. Nicio vietate, în afară de păsările cerului, n'are voie să treacă dela unii la ceilalți. Cât e ziuă, veghea grănicerului e ușoară și nostalgică. Noaptea însă, nimic nu se mai vede și contrabandiștii își încep isprăvile. Rezemați de câte un copac, grănicerii ascultă sgomotele nopții. Ei s'au învățat să cunoască fiecare foșnet al apei, ei știu să deosebească sbaterea peștelui care se sbengue în valuri, de sgomotul vâslei, oricât de măestrit ar atinge-o contrabandistul de apă.

Dar iarna, pe o lungime de o mie de kilometri, atât cât e granița, Dunărea trage dela un mal la altul, un pod trainic de ghețuri. Acum nu mai sunt bărci, nici foșnet de vâsle. Acum, nici de văzut nu se mai poate

vedea nimic. La fiecare metru sloiuri înalte astupă vederea. Și mâna grănicerului înghiață de groază pe armă. Dar țările trebuiesc păzite, și nimeni n'are voie să treacă dintr'o parte în alta.

Numai în unele ierni năpraznice, când peste podul de sloiuri al Dunării, pustiurile Bărăganului se înfrățesc cu zăpezile Balcanilor, haite de lupi flămânzi trec dintr'o țară în alta . . .

Ori de câte ori o dragoste mare a fost pe pământul acesta, ea a fost despărțită de o apă. Așa vorbesc toate poveștile, și legendele timpurilor trecute. Așa se întâmplă și în zilele noastre. Flăcăul dintr'un sat de pe malul stâng al Dunării, se topește de dragul unei fete din partea cealaltă, din Dobrogea, atunci când nu e cumva mai rău, din Bulgaria; văzută cândva în cine știe ce împrejurare. Flăcăul tânjește pe un mal, fata pe celălalt. Intre ei Dunărea curge imensă, nepăsătoare.

Altceva e atunci când apa înghiață. Eroii tânguiriilor de dragoste, la un mal de fluviu străvechi, se pot vedea mai des și de cele mai multe ori, lucrurile se termină printr'o nuntă. Și, dacă nu întotdeauna, în orice caz destul de des, printr'o tragedie. Ghiața care până atunci a rămas neclintită sub săniile cari au străbătut-o izolate, cedează acum, sub greutatea enormă a alaiului de nuntă, a atâtor zeci de sănii, încărcate cu zestrea miresii și cu invitați, trecând toate în același timp. Intreg alaiul, sau parte din el, se prăbușește în Dunăre.

Nu e moarte mai penibilă și mai neomenească decât aceasta. Oricât ai ști de bine să înoți, e inutil. Și agonia

e cu atât mai lungă și mai spăimântătoare. Ești pierdut fără putință de salvare, îndată ce ai căzut în copcă. Poate de aici vine expresia cea mai brutală, când vrei să spui cuiva că a comis o greșală funestă și ireparabilă: te-ai dus pe copcă.

Indată ce ai căzut în copcă, în aceea adevărată a Dunării, curentul apei care curge dedesubt, te deplasează instantaneu din dreptul ei, așa că nu mai poți să revii la suprafață. Peste o clipă, te afli sub capacul definitiv al ghețurilor și aluneci mereu pe sub ele. Oamenii cari vin în ajutor, nu pot decât să fugă pe deasupra, să-ți urmărească neputincioși agonia, ca într'o vitrină a morții. Nu arareori, prin ghiața transparentă, ei au văzut perfect, cum de partea cealaltă a ghieții, un obraz se lipea deformat de groază și ochii holbați căutau să privească pentru ultima oară afară, spre viață.

Dar toate acestea rămân simple aspecte tragice sau pitorești, pe lângă ceea ce începe să se întâmple din clipa când omul intervine. Nu omul pur și simplu, pescarul care sparge ghiața cu toporul, ci omul intereselor multiple și continentale, reprezentantul societăților de navigație care pornește o aprigă cruciadă împotriva ghețurilor.

E vorba acum de o adevărată bătălie, de un întreg plan strategic întocmit de statul major al posesorilor de vapoare. Un ordin din partea lor, și din docuri pornesc să intre în acțiune faimoasele «spărgătoare de ghețuri» cu nume atât de evocatoare «Mântuirea», «Bayard». Despre activitatea acestora, despre lupta lor titanică și eroică împotriva ghețurilor, ziarele publică tot timpul iernii, aproape în fiecare zi, un buletin.

Iată unul în care se găsesc concentrate toate elementele problemei. El este dintr'o zi de zece Ianuarie.

Dunărea a fost din nou cuprinsă de sloiuri. Operațiile spărgătoarelor de ghiață zădărnicate.

«Brăila, 10. — Spărgătoarele de ghiață «Mântuirea» și «Bayard» au reușit să străbată sloiurile de pe Dunăre între Tulcea și Galați. Din cauza ceții însă, nu au putut fi salvate cele 12 cargoboturi blocate în porturile dunărene. Dacă temperatura va continua să se mențină scăzută ca și astăzi, salvarea bastimentelor aflate în porturile Brăila și Galați va fi imposibilă. Știrea că din nou Dunărea a fost prinsă de sloiuri a provocat o mare îngrijorare în rândurilor armatorilor și cerealiștilor brăileni cari-și văd spulberate speranțele că navigația ar putea fi reluată înainte de sfârșitul lunii ».

Așa dar, pe de o parte ceața, temperatura scăzută, blocurile de ghiață — iar pe de alta, vapoarele cari trebuiesc salvate, navigabilitatea fluviului, speranțele cerealiștilor brăileni. Și a celor din Galați. Și din Reni. Și din Tulcea. Se întâmplă uneori ca Dunărea să înghețe tocmai când vapoarele gata încărcate erau pe punctul să părăsească portul. Cerealiștii simt atunci cum li se scurge vieța printre degete. Dacă blestemata de ghiață ar mai fi zăbovit o săptămână, zece cargoboturi greoaie ar fi purtat, spre piețele europene, marfa lor, sute de vagoane de grâu. Unele din ele au pornit, încercând să se strecoare printre sloiuri, hoțește, până ce acestea nu se încheagă, dar ele le-au prins în mijlocul lor, între Reni

și Tulcea, imobilizându-le pentru toată iarna, și amenințându-le să fie sparte, când va veni torențialul desgheț.

Anevoie, spărgătoarele de ghețuri își încep opera lor de salvare. Greoaie, puternice, ca niște tauri ai apelor, « Mântuirea » și « Bayard » ies din docuri și pornesc să fărîme ghiața fluviului.

Metoda deblocării Dunării de ghețuri stă într'un singur amănunt tehnic. Prora acestor spărgătoare nu intră vertical în apă câte doi, trei metri, cum se întâmplă la celelalte vapoare, ci de îndată ce ea a atins apa, se încovoiaie dedesubt, ca o patină, ca o fâlcea de sanie. Spărgătorul își face drum printre ghețuri, nu sfărîmându-le prin lovire, *ci suindu-se pe ele* și zdrobindu-le apoi prin greutatea lui. El se îndreaptă cu viteză înspre barajul de ghețuri, și forma de patină pe care botul lui o are, îl ajută să sară pe ele, să se așeze deasupra. Atunci, sub greutatea lui enormă, treptat, treptat, sloiurile, cedează și se sparg. Din nou spărgătorul își face presiune și se repede. Și așa mereu, câte zece, zece metri. Uriașul cargobot, magazie plutitoare, spre care el se îndreaptă cutezător, așteaptă ridicol și bleg, ca un om mare, care făcând o prostie, îi vine un copil în ajutor. Pe lângă vaporul pe care îl salvează, spărgătorul pare un prichindel, un vporaș jucărie. El este, în foarte multe rânduri, de zece ori mai mic decât acesta. Dar întotdeauna de douăzeci de ori mai puternic. De altfel numele lor ne spun precis cu cine avem de-a-face: « Bayard », « Mântuirea »... Faimoasele spărgătoare de ghețuri care tot timpul iernii, între Brăila și Tulcea, sunt aco-perite de o glorie fără egal.

OSTROAVELE, SAU CUM SE DESPARTE PĂMÂNTUL DE APE

După amiezi de vară pe malurile Dunării. Cerul e albastru, senin. Numai spre Sud, deasupra Bulgariei, câțiva nori albi și spumoși plutesc în aer, nemișcați, ca niște corăbii ancorate.

E cald, e senin, e apă multă, infinit de multă apă. Cerul se oglindește, înalt, albastru. E o imensitate care apasă peste om, îl copleșește. Cerul, apa, căldura.

Pe maluri, nămolurile sunt calde și moi, ca trupul animalelor după ploaie. În ochiuri de apă fierbinte, broaștele dorm amețite, în beatitudinea completă a naturii. O pasăre trece în sbor oblic, pierde într'o clipă. E ceva care nu poate ține mult, orice mișcare se termină repede și totul se integrează în ritmul lent, molcom al generalei toropiri. Apele curg groase, pline de nămoluri fertile.

E liniște, e cald și apele trec la vale, mereu aceleași, odată cu timpul. De aici vine un întreg mod de viață, leneșă, orientală. Orice inițiativă privată, orice acțiune ar fi o aberație, când toată natura trândăvește atât de sublim, atât de generos. Și capul, dacă mai șezuse pe gât, cade alături, pe umeri. Pleoapele se închid, se

deschid și se închid iar, din ce în ce mai leneș, odată cu valurile de apă cari trec mereu, monoton, la vale.

Intre cele două țări, apa e vârită ca un stilet de nichel, și le dislocă. Stiletul e fluid și curge mereu, printre maluri. Dar nu e mai puțin stilet și știe să taie. Uneori se regăsește, simbolic, în luciul baionetei dela arma grănicerului. E totuși liniște, nemișcare, tăcere.

Pe malul bulgar, mai dur, mai consistent, lipsit de bălți și smâncuri, soarele coace pietrele rotunde, aduse de pâraiele iuți, până în albia Dunării. Acolo, pământul se încinge de căldură ca un cuptor și o iradiază în aer, făcându-l să dogoare. Aici, soarele cade în smâncuri, pământ amestecat cu iarbă, noroiuri, fire de iarbă lungi și sălcii scorburoase. Și ele se încălzesc, dar căldura lor nu arde, e moale, e umedă. La marginea smâncului apa e aproape fierbinte; noroiul ca o plămădeală catifelată și fină. Intr'un asemenea element, trebuie că și-a făcut întâi și întâi vieța apariția pe pământ. Smâncuri, noroiu încălzit de soare. Și apa curge mereu la vale.

Dacă ochiul nu o mîi trece de-a-curmezișul spre malul celălalt, ci se lasă purtat de apă în jos, el se tot duce cu fluviul multă vreme fără să se mai oprească pe ceva. Apa e largă și se rostogolește mereu, din mijlocul ei aproape că nu se mai văd malurile, apă și numai apă, nețărmută. Ai putea crede. Dar tocmai în clipa aceea, undeva jos, încep să se zărească ostroavele. Tăcutele, misterioasele ostroave.

Cum vii purtat de curenții apei, ele apar ca niște monștri fabuloși, cu coama sbîrlită. E însăși în ordinea

naturii această alcătuire a lor în partea de sus, aceea cu care înaintează în apă. Apa le-a făcut să se isce din nisip, și totuși, după ce s'au format, trebuie să ia atitudine împotriva ei. Ostroavele, după ce apa le-a iscat, se înverșunează împotriva ei și o despică în două.

Par destul de temute, când te apropii de ele, în vitesa curentului. Cu crăcile arborilor ridicate în sus, ca o pădure de sulii. Pământul e, de cele mai multe ori, exact la suprafața apei. Copacii par astfel că se ridică din fluviu. Păduri plutitoare, verzi, misterioase, ostroavele Dunării! Vapoarele trec pe lângă ele și pasagerii nu știu nici cine sunt, nici cum le cheamă. Când fiecare are un nume și o poveste! Când fiecare e o bucată de pământ nou, în cel mai primordial înțeles, așa cum în nicio altă parte a țării nu se poate afla.

Numai pe Dunăre, pământul mai poate fi văzut, cum se desparte de ape. E un lucru care ține de începutul lumii. Și fiecare ostrov care se naște, e o lume nouă, începută. Inchipuiți-vă apele largi ale fluviului, curgând la vale, torent nestăvilit, apă și numai apă. Așa se vede că au curs și la început, când în toată lumea nu exista un singur punct de sprijin. Acum la fel, numai torentul apei, pe suprafața căreia te pierzi. Cine și-ar putea permite să creadă, că în mijlocul acestor neconținute ape, un punct fix se va înfiripa?

Ostroavele de pe Dunăre sunt miracolele începuturilor de lume, având loc și în zilele noastre. Douăzeci de kilometri la deal și douăzeci la vale, e numai albia fluviului, plină cu apă. Apa e groasă de noroiu, de

mâluri. Dar cum poți crede că din această bragă se va alege o lume nouă, pământ pe care vei putea merge cu piciorul, pe care vor crește arbori? Și totuși, din noroiul Dunării, și numai din noroiul ei, se aleg pământurile noi, ostroavele. E un miracol mai scurt decât viața unui om și poate fi observat în întregime.

La început, n'a fost decât apa, până în fund. Un șlep înecat, sau un trunchiu de copac, stă de multe ori la baza viitorului pământ. Alteori nimic, numai straturi de lut. Marinarii vapoarelor de pe Dunăre, au avut de câteva ori prilejul să asiste la nașterea ostroavelor. Din apa groasă a fluviului, fâșiile de noroiu s'au tot ales și s'au depus una peste alta. În câțiva ani de zile, au mai venit pietre și zeci de mii de vagoane de nisip care au consolidat temelia insulei.

Pentru ochi, până în clipa din urmă, nimic nu vestește apariția ostrovului care se va ivi din fluviu, ca o spinare de monstru. Apa e tot dela un mal la altul, întinsă, nesfârșită. Dar dedesubt, ostrovul așteaptă, ca un cucui care se umflă. E la început un fel de mîrare; ceva care seamănă cu o creastă de pește uriaș iese afară și începe să taie apa în două. Intr'o singură vară, limba îngustă de pământ se precizează. Toamna, când apele scad, ea apare și mai mult la suprafață, pustie și dezo-lantă. La început de tot nu e decât un pământ gol, mai mult nisip, lipsit de orice viață, un singur fir de iarbă nu există. S'a ridicat doar din fundurile adânci ale apelor.

Câteva luni de zile, sau uneori câțiva ani, soarele nu face decât să-i încălzească suprafața pustie. Kilometri

întregi, de jur-împrejur, nu e decât apă și iarăși apă. Pământul acesta, ieșit tot din apă, e în mijlocul ei, singur, izolat. Și totuși, într'o primăvară încolțește primul fir de iarbă. Atât e de ajuns. Sămânța a fost adusă de vânturi, sau poate de apă, n'are nicio importanță. Destul că acolo unde mai înainte nu fusese decât o împărăție vastă a apelor, acum, nu adusă din altă parte, ci aleasă din ele înșiși, o fâșie de pământ se află, și pe ea primul fir de iarbă. E un început de lume.

Mai trec de sigur alți ani, până ce într'o nouă primăvară, suprafața ostrovului se umple cu vlăstare de sălcii, dela un capăt la altul, ca trupul unui copil de pojar. Ostrovul se întinde, se îngroașă. Primele rânduri de iarbă au putrezit, pământul e mai puțin aspru, e mai afânat, mai mocirlos. O șerpoaică va trece fluviul înnot și va veni aici să-și depună ouăle.

Când ostroavele ajung la maturitate, vegetația de pe ele e exuberantă, tropicală. Din mâlurile fertile ale fluviului, copacii au supt o sevă abundentă, care i-a făcut să crească, desăvârșit. Tufișuri de mure împânzesc mâlurile și murele sunt grele, copioase, îți umplu gura. Din clipa în care ai pus piciorul pe ostrov, ești antrenat în viața lui exorbitantă și nebănuită. Sunt singurele locuri misterioase, necunoscute, pe cari le poți străbate cu o senzație de explorator. Copacii se încolăcesc, sunt tufișuri dese în cari te pierzi.

Nu știu întrucât aceste locuri, cari reeditează punct cu punct apariția vieții pe pământ, pot constitui un

pretext de excursie sau turism. Deobiceiu se trece pe lângă ele cu vaporul și atât. E nevoie de o barcă, și de mult timp de pierdut. Nu sunt spectaculoase din cale afară ostroavele, și în privința aceasta nu pot inspira nicio încredere. O bucată de pământ cu iarbă și copaci pe ea. Cine știe ce lucruri mari de văzut, nu sunt.

Dar e pe dedesubt un sens adânc al vieții, și el se poate face cunoscut uneori oamenilor care-l cercetează. Pământul e plin cu apă și ori de câte ori se întâmplă aceasta, ne putem aștepta la lucruri interesante. Vieța în smârcuri e una dintre cele mai luxuriante.

Sunt unele ostroave atât de înguste, încât de pe ele vezi, în stânga și în dreapta, cum curge apa, ca de pe spinarea unui submarin ieșit la suprafață. Și sunt altele imense, acoperite de păduri în cari te rătăcești și în interiorul cărora se află bălți pe care se poate merge cu barca sau prinde pește. Aproape un singur fel de copac crește pe ele: sălcii, nu prea înalte, dar groase la trunchi, și uneori scorburoase, pline de vietăți necunoscute. Sunt ostroave cari au sute de ani vechime și pădurile de pe ele, la fel. Bătrânele sălcii, crescând pe marginea ostroavelor pustii, parcă de-a-dreptul din apă, sunt de multe ori de un efect foarte poetic, care ar face oamenii să exclame de admirație; dar oameni nu-s, și exclamația revine celor câteva păsări cari se achită cum pot.

În miezul pădurilor de pe ostroave sunt șerpi, broaște țestoase, alte nenumărate reptile mai mici, și uneori porci, cari trec Dunărea înot și vin aici să trăiască

liberi, pe jumătate sălbăticiți. Dar nu ei prezintă cel mai mare pericol pentru cei cari se aventurează înăuntru. E un pericol mai mic, mai meschin și mai afurisit: țăntarul. Sunt milioane de țăntari, roiuri întregi, împotriva cărora lupta se duce cu multă greutate și întotdeauna fără succes. Noaptea mai ales, cu toate că pescarii fac focul pe mal, nimic nu-i mai poate stăvili și vin flă-mânzi, temerari, deasupra pielei de om pe care o în-țepă cu acul lor funest. O singură speranță: să ai sânge rău, care nu place țăntarilor, și ei să te oco-lească...

Dar chiar luptându-te cu ei tot timpul, ferindu-ți cu palma obrajii și sărind în sus când unul te mușcă mai tare de spinare, se poate călători înăuntru ostroavelor. De apă nu se mai știe nimic, e pădure și numai pădure. Dar o pădure de arbori scorburoși, încâlciți, împlețiți, schimonosiți ca niște figuri de vrăjitori. Prin desişul ei răzbate uneori soarele, și luminează viața miilor de gânganii. Prin iarbă, pe la rădăcinile copacilor, ele foiesc, aleargă, se agită, fac dragoste. O puzderie de insecte pe cari, de pe craca arborilor, câte o pasăre le pândește cu ochiu rău. Și păsările sunt pândite, la rândul lor, de șerpi. Țipete, sânge, foame și voluptățile dragostei. Viața gâlgaie, se sfâșie și sângerează acolo unde mai înainte nu fusese decât apă și numai apă.

Sunt ostroave pe cari nu se află Țipenie de om și altele pe cari pescarii își fixează marele cartier general, în timpul perioadei de lucru. Un bordei sărăcăcios, din lemne și pământ, undeva la coada ostrovului. O vatră pe care se face focul pentru mămăligă și ciorba de pește. Lotcile

sunt trase la mal, cu burta în sus, ca niște balene negre, date cu smoală.

Între ostroave, pe canalurile înguste cari le despart, e o liniște imensă, dela apa care curge domol, până la cerul înalt, albastru. O lotcă plutește deasupra, ușor, ca o nălucă. Pe malul ostroavelor, pădurea, vegetația exuberantă, se revarsă în apă. Lotca încape sub o salcie enormă, strâmbă, de pe mal. Și din nou e liniște, liniște imensă . . .

IMPERIALA DELTĂ A DUNĂRII

Cu timpul, imperiile poate au să dispară. Noțiunea imperialității va rămâne. Au să o perpetueze câteva realități geografice, unele păduri imense, nesfârșite, unii munți între ale căror creștete zăpezile nu se topesc niciodată, câteva din fluviile puternice cari își umflă apele în lungul și în latul continentelor.

Are să o perpetueze Delta Dunării. Ea are tot ce-i trebuie, pentru a trezi ideea de imperiu, în călătorul ipotetic care ar străbăte-o în viitor, la o dată, când celelalte imperii ar putea fi de multă vreme apuse. E o întindere nesfârșită de ape, lente, domoale. Dar în această încetineală zace o forță de colos, de munte care a început să se urnească din loc. Câteva milioane de metri cubi se deșartă în fiecare oră în mare — și oricât ar părea de leneșe și de indolentă, nimic nu ar putea stăvilii, măcar pentru o singură clipă, rostogolirea aceasta care ține de sute de veacuri.

În Deltă, cu toată încetineala lor, mersul apelor are ceva de inevitabil, de fatalitate. Ele curg sigure că, nimic nu le mai poate opri, că peste un kilometru își împlinesc

destinul: marea. Aici, ochiul călătorului poate surprinde în fiecare picătură de apă, cum fluviul încă nehotărât până atunci, începe să fie sigur de sine, să creadă într'un destin pe care îl simte aproape. Așa curg apele Dunării dela Ismail la vale, sigure de sine, conștiente de vastitatea și profunzimea lor, conștiente că în curând au să atingă marea. E primul element imperial al Deltei.

Prutul, Siretul și alte câteva râuri mai mici cari, până mai sus de Reni, aduseseră în apele tulburi de nămol câte o șuviță îngustă de limpezimi cristaline, a cărei origină era tocmai în inima munților, au fost asimilate complet. Dela un mal la altul apa are aceeași culoare, aceeași densitate. În mersul ei omogen spre mare nu se mai cunoaște cari au fost apele Prutului, cari ale Siretului. Dela un mal la altul nu mai e decât Dunărea, vastă, puternică, imperială, desfăcându-se în evantai: Chilia, Sulina, Sfântul Gheorghe. Delta. Massă enormă de ape, curgând compact între maluri joase, acoperite cu stuf. Maluri mai mult de formă, pentru că jumătate de kilometru înăuntru lor, încep coliere de lacuri, băștri de bălți, bijuterii de apă aruncate la întâmplare, împrăștiate pe jos, pe o suprafață de câteva sute de kilometri în lung și în lat. Un sistem subtil de irigație, canaluri subțiri, prin cari abia se strecoară o luntre suplă de pescar, le ține în permanent contact cu Dunărea și le alimentează. Pe fundul acestor canaluri, își târșie burta pești greoi cari din plictiseală trec dintr'o parte în alta, să-și mai omoare vremea. Delta Dunării e putredă de pești. Cred că în nicio altă parte, ca dela Ismail la vale, nu se poate

întrebuința mai nimerit cuvântul *putred*, în sensul unui superlativ al bogăției, al unei bogății grase, colcăinde.

Delta Dunării e putred de bogată. Nu oamenii cari îi trăiesc pe maluri, ci, ea Delta. Bogăția ei ține de date primordiale, e o bogăție geografică, biologică, neconvertită încă în economic. Acolo unde se întinde câte o limbă de pământ, sunt sălcii groase, bătrâne, în ale căror trunchiuri putrede și scorburoase colcăie șerpi lungi cari știu să înnoate și să mănânce pești. La rândul lor șerpii sunt mâncați de câte un bâtlan cu cioc puternic, și din cadavrele bâtlanilor intrate în putrefacție, peștii rup bucăți mici de carne. Această perpetuă devorare a animalelor între ele, se va fi petrecând în toate părțile pământului, dar aici, în Deltă, în smâncuri, în umezeală, între mătasea broaștei, ea capătă o semnificație și mai adâncă. Pe cele câteva mii de kilometri pătrați cât are Delta Dunării, fiecare palmă de loc pare că fierbe și fermentează ca borhotul într'un cazan.

În pământul gras care chiftește de apă, aleargă pe dedesubt, se înoadă și se desfac, o profuziune de rădăcini, la ale căror subsiori, coropișnițe galbene beau seva dulce a pământului. În ochiuri de apă caldută, aleargă miliarde de infuzorii, de vietăți. Mă gândesc la câteva pogoane de pământ din Prahova pe cari le cunosc. Arid, fărămișos, câteva zile de soare torid le transformă în bulgări sterpi, usucă toate firele de iarbă, arde orice vietate. Aici, fiecare rază de soare, oricât de fierbinte, răscolește în fundul nămolului milioane de vietăți și le cheamă la viață. Vieți mărunte, de infuzorii, de moluște, de păianjeni cari împânzesc Delta și o fac să colcăie,

ca un imens cadavru intrat în descompunere. Moarte și Vieță, în Deltă se amestecă una cu alta, se desfac una din alta. E poate ca acum câteva milioane de ani, în preistorie, când pe malurile calde ale oceanelor se făceau primele tentative de a se creia Vieța: miliarde de mîci viețâți roiesc la soare, se mănîncă între ele, mor, se nasc din nou, grație aceluiași element primordial și suprem: putregaiul. Împărăție a apelor și a putreziciunii, Delta Dunării te reîntoarce în preistorie, în faza cea mai eroică a biologiei, te pune față în față cu primele elemente ale vieții pe pămînt.

E multă vieță și multă putreziciune în Deltă. Vă veți convinge de aceasta, atunci când veți călători în inima ei putredă, atunci când pe apele ei, nu mai puțin putrede, au să plutească alături de domniile voastre, cadavre de oameni, de pești și de șerpi. Umflate de apă, intrate în putrefacție. Dar parcă pămîntul din Deltă, în esența lui, nu e tot putreziciune? Cu câteva trunchiuri de copaci smulse din altă parte și puse de-a-curmezișul, cu câteva cadavre din acestea mai mari și cu nămolul gros în care s'au topit miliarde de cadavre de moluște, Dunărea va construi chiar în gura ei o nouă insulă, pe care o vor acoperi îndată pădurile de stuf. Toamna, uscate de vînturi și de frig, ele se vor aprinde cu ușurință dela chibritul unui pescar tînăr, și timp de o noapte întregă o catedrală de flăcări va pluti pe ape, ca într'un vis, ca într'o poveste religioasă a unui lipovean mistic, așa cum numai Lipovenii din Delta Dunării pot fi mistici, ei, aceste apariții bărboase și plutitoare pe ape, oameni cari poartă întotdeauna legată la gât o icoană, și nu se

bărbieresc niciodată, pentrucă nici pe fața lui Iisus Cristos n'a trecut tăiș de brici. Astfel de oameni, lați în spete, înalți, blonzi, îmbrăcați în cămăși albastre, sau roșii, trăiesc în Delta Dunării și îi cutreeră fără încetare apele. Ii cunosc pe toți, am stat de vorbă cu fiecare.

Nu am făcut în Deltă unul din acele voiaje cari, organizate de societățile de turism, sunt la modă acum: pleci Sâmbătă seara cu vaporul din Galați, ajungi dimineața în Vâlcov, rămâi o zi și o noapte acolo, iar Luni dimineața pornești înapoi. Călătoriile mele în Deltă au ținut câte un anotimp întreg și s'au repetat timp de câțiva ani, au fost călătorii laborioase și suprem pitorești.

Cu multă vreme în urmă, pe un vechi vas de războiu, transformat în școală, ne adunasem o duzină de băieți, să ne facem marinari, și începusem cu navigația pe Dunăre. Veri întregi, am condus singuri acest vapor, bătrâna canonieră « Grivița », dela Turnu-Severin la Mare. Așa am cunoscut, foarte de aproape, vieța Dunării, ostroavele, bălțile, Delta. Era pe vremea lui Terente sau, mai tragic, a revoluției dela Tatar-Bunar. E mult de atunci.

Azi nu mai merg în Deltă decât vasele cu escursionști. Vaporul, după ce pleacă din Galați, se înclină mult pe coasta stângă, face un ocol aproape în loc: cotul Pisicii. De aici malurile încep adevărate, verzi de sălcii; până aici erau căptușite cu cargoboturi, cu șleपुरi și mai ales cu plutele sosite de pe Bistrița și de pe Siret, în punct final, sute de mii de trunchiuri de brad, plutind pe apă, legate unul de altul. După ce vaporul trece, valurile cari rămân în urmă, le saltă pe rând, ca pe clapele unui pian,

la care s'ar cânta o melodie, automat. În față, după cotul Pisicii, începe să se zărească o construcție albă, metalică: podul de peste Prut. Reni e aproape. Și după Reni nu mai e decât Dunărea cu cele două maluri ale sale, de o parte și de alta. Și sgomotul mașinilor cari uruie în fundul vaporului. Pasagerii de clasa întâi coboară în salonul cu canapele de pluș, pentru un joc de cărți. Prin ferăstruele mici, rotunde, strict navale, cari contribue cel mai mult să dea impresia și certitudinea voiajului cu vaporul, apa Dunării, numai la câțiva centimetri, aleargă în urmă ca o pânză despicată în două. Celor rămași pe punte, căpitanul le va semnala în curând, cu plăcere, un eveniment: *ceatalul*. Ceatal e un cuvânt care înseamnă răspântie a apelor, a marilor ape, de aceea nu se întrebuintează decât în Deltă și numai de două ori: acolo unde brațul Chilia se desface din Dunăre: ceatalul Tulcea, și ceatalul Sfântul Gheorghe, câțiva kilometri mai jos unde Dunărea se desface iarăși în două.

Brațul Sfântul Gheorghe, cel mai dela Sud, e completamente pustiu. Numai de două ori pe an, primăvara și toamna, un vapor al Statului îl parcurge până la capăt, pentru a strânge producția de pește, ducând celor câțiva izolați dela cherhanalele de lângă mare, jurnale și tutun.

Nimic nu e mai dezolant și mai lipsit de viață, în sensul vieții curente, omenеști, decât pustiul braț al Sfântului Gheorghe. Aici, în afară de vreun inspector al pescăriilor, nu a pătruns picior de orășan, de om civilizat. Locuitorii, mai ales femeile și copiii, sunt complet sălbatici. Ei nici nu bănuiesc că există orașe mari, lumină

electrică, civilizație. Ei n'au văzut în viața lor o locomotivă sau un automobil. Locurile sunt astfel făcute ca, acolo, acestea să nu poată pătrunde niciodată. Locurile sunt astfel făcute, că nici oamenii cari locuiesc acolo, să nu poată ieși niciodată. În afară de lipsa riscului unei întâlniri cu hipopotami sau canibali, un voiaj pe brațul Sfântul Gheorghe al Deltei, e tot atât de virgin, de o sălbăticie tot atât de inedită, ca și un voiaj pe oricare fluviu din inima Africei.

În colibele lor de stuf, oamenii trăiesc vara goi, iar iarna cu cojocul pus de multe ori de-a-dreptul pe piele. Ca vase de bucătărie au un singur tuci în care fierb și mămăliga și ciorba de pește. Focul, cu stuf. Brațul Chilia pe care lumea din București se duce la. Vâlcov să vadă viață rustică și sălbăticie, este de o extremă civilizație față de obiceiurile și posibilitățile de viață ale oamenilor de aici. Pe vremea banditului Cocoș, căpitanul nostru plecat în escapadă pentru câteva ore pe niște canale stufoase, s'a rătăcit, nu s'a întors trei zile și a trebuit să-l așteptăm lihnii de foame. Pescarii dela cherhana ne-au dat câteva kilograme de mălai, niște pește sărat și dovleci. În prima zi am mâncat mălaiul și dovleci, a doua zi am adunat de pe punte firimiturile călcate în picioare și cojile de dovleac, a treia zi ne sugeam murdăria de sub unghii și aranjam o rebeliune ca să smulgem ancora și să plecăm la Tulcea, dar fără folos: mecanicul era și el plecat cu barca odată cu căpitanul, focurile dela cazanele cu aburi stinse, mașinile reci.

Nicio foame nu e mai acerbă, mai implacabilă decât aceea care te cuprinde deasupra apelor. Ești dintr'odată

vid pe dinăuntru, parcă te-a golit o mașină pneumatică. Apa deasupra căreia plutești îți sughe tot fluidul din oase, te ametește. După primul leșin al organismului, după prima năuceală a minții, te apucă dintr'odată o exasperare surdă, o poftă nebună de a trosni *neapărat* ceva între măsele, de a face să mai funcționeze încăodată maxilarele, în cari parcă s'a adunat o forță năpraznică, te simți în stare să strivești între ele orice. Era poate în toată această înverșunare fiziologică și un protest mut al sexualității adolescente, care se simțea amenințată de moarte, de aneantizare, acolo, într'un pustiu care colcăia totuși de o imensă și lubrică vieță.

— «Dunărea se varsă în Marea Neagră prin trei brațe: Chilia, Sulina și Sfântul Gheorghe». Atunci când rosteam fraza aceasta stereotipă la ora de geografie, nu-mi imaginam ce poate fi canalul Sfântul Gheorghe, nu bănuiam ce formidabilă experiență de vieță și de moarte îmi rezervă.

Cu totul altceva e canalul Sulina. Spre deosebire de Sfântul Gheorghe care are încolăcirii de șarpe, acesta e drept parcă ar fi fost tras cu linia. A fost chiar tras cu linia. La început făcea și el o serie de cotituri imense, abătându-se din drum pentru a reveni după un lung ocol, în același loc, cu un kilometru mai jos. Destinat circulației vapoarelor cari vin din mare, a fost luat în primire de drăgi și ingineri, tăiat, aliniat, îndiguit cu piatră. E îngust, subțire și drept ca un pai de orez. Prin el vapoarele urcă și cobor ca printr'un tub. E o atmosferă internațională. Se întâlnesc și se salută pavilioanele tuturor țărilor. Când vine câte unul, suedez de exemplu,

al unei companii bogate cu un echipaj care nu cunoaște îndeajuns obiceiurile levantine, Grecii din Tulcea scot din port câte o rablă de șlep care abia mai plutește pe apă și îi ațin calea. Fac ce fac ca vasul străin să dea peste vechitura lor, să o ciocnească și să o înece. Dacă lovitură n'a fost destul de puternică să-l spargă, au ei aranjate din timp, în fund, niște găuri de rezervă. Pe urmă se prezintă la căpitan și cer să li-l plătească.

Nici pe Sulina, nici pe Sfântul Gheorghe nu apucă niciodată vaporul cu excursioniștii cari au venit să vadă Delta. Ei sunt duși întotdeauna pe brațul cel mai dela Nord, pe Chilia, și nu fără motiv. E cel mai reprezentativ din punctul de vedere *deltă*. Pe când celelalte se varsă de-a-dreptul în mare, Chilia formează el însuși o nouă deltă, nu cu trei, ci cu treizeci de brațe. Pe Chilia curge cea mai multă apă, sunt malurile cele mai pitorești, localitățile cele mai interesante. Întâi Ismail, ale cărui biserici albe, cu cupole rusești, se văd de departe. Bucureștenii fac cunoștință cu o capitală de județ care nu știe ce e trenul. Vine apoi Chilia cu care ocazie se pronunță numele lui Ștefan cel Mare care a avut aici oșteni și a clădit o cetate. Și pe urmă, ultima localitate înainte de mare, Vâlcovul.

Vâlcovul nu-i numai patrie a icrelor negre. Ci și patrie a lotcilor suple, rătăcitoare pe ape. Patrie a pădurilor de stuf. Patrie a Lipovenilor, o rasă ciudată de oameni. Vâlcovul, patrie a samovarelor de alamă, burduhănoase, și a cămășilor de culori țipătoare. Patrie a gutuilor și a semințelor de floarea soarelui. În Vâlcov, când nu mergi

pe canaluri subțiri pline cu apă, calci neapărat pe straturi de coji de semințe de floarea soarelui. Piața și cele câteva ulițe, în felul acesta sunt pavate. Cealaltă bogăție debordantă: gutuile. În fiecare toamnă trec bărci gata să se înece de încărcate cu gutui galbene, subtil parfumate. Lipovenii le mănâncă la ceai. Pentru iarnă, le taie în felii, le usucă, înșirate ca niște mărgele pe o ață, și le întrebuițează tot la ceai. E straniu cum oamenii aceștia cari își petrec toată viața pe apă, nu se mai satură de apă fiartă. La drept vorbind, au ei o mare înclinare pentru alcooluri, dar foarte rareori sunt în măsură să și le procure. O singură dată am văzut un lipovean bătrân și cu nevasta lui beți — și îi țin încă minte. Era o beție atât de crâncenă, atât de înverșunată, încât aducea a cataclism, a cutremur de pământ. Cu toate acestea au avut cutezanța să se urce într'o lotcă și cot la cot, cei doi bătrâni au vâslit într'o parte și în alta a Dunării, răcnind, cât îi țineau măruntaiele, un cântec sălbatec care a făcut să vuiască Delta. Nu sunt ochi mai albaștri și mai limpezi ca ai Lipoveanului. La beție, un nămol se ridică în ei, tulbure, din funduri. Nu e nici veselă, nici melancolică beția acestor oameni. E crâncenă.

Fiecare din ei, pe lângă pescar, e într'o oarecare măsură și măcelar. Lipovenii din Deltă nu prind baboi de pește. Cherhanalele, barăcile unde ei aduc ceea ce au prins, sunt adevărate abatoare. Topoarele, în ritm sacadat, spintecă trupuri uriașe de nisetri, sângele curge gărlă pe podelele de scânduri. Și totuși câtă diferență între măcelarii de pe pământ, grași, îmbuibăți, lipsiți chiar de frumusețea propriei lor bestialități — și acești

măcelari ai apelor, hârțuiți întotdeauna de o furtună și un naufragiu, interior sau real, de o stea stranie a Deltei, care în aceeași măsură îi și chinuie, îi și călăuzește.

Și mai este ceva la Vâlcov. Clopotele de bronz ale bisericii din mijlocul satului. Le-am auzit în fiecare Duminică și mai ales în timpul revoluției dela Tatar-Bunar. Vaiete de bronz plutind pe deasupra apelor. Acolo unde nu e decât apă, unde natura pare un tribunal, o curte marțială a apelor...

SULINA, UNDE DUNĂREA SE TERMINĂ

Mai mult decât toate celelalte aşezări omeneşti de pe litoralul de azur cari coboară dela Akerman la Ekrene, Sulina este un oraş al mării. Este însăşi oraşul mării. Oraşul unor întinderi nesfârşite de ape, oraşul pescăruşilor, oraşul bărcilor care se întorc în amurg dela pescuit, oraşul vieţii marine, oraşul întâmplărilor pe mare: furtuni, naufragii. Sulina a fost predestinată mării. Un inel nevăzut, de logodnă, le uneşte una cu alta.

Sulina este oraşul oamenilor cari trăiesc din mare, de pe urma mării. Şi marea este întotdeauna prezentă în gesturile lor, în umbletul lor, o tălăzuire de valuri. Marea şi-a pus amprenta peste întreg oraşul. Iar Sulina este port la Dunăre. Cu toate acestea, în nicio altă parte marea nu e mai prezentă ca aici.

Constanţa, Mangalia, Balci, sau toate celelalte oraşe din a căror coastă marea se desfăşoară imensă, au în partea cealaltă pământul, o realitate tot atât de adevărată, şi de grea în balanţa lumii, cât şi marea. Pământul ferm, dealuri definitive, calcaroase, stau în coasta acestor oraşe şi într'o oarecare măsură le terestrizează, nu le lasă să

se desprindă cu totul de pe humă, să plutească numai pe ape.

Sulina, în spatele ei, nu are nici o realitate terestră. Sulina, în spatele ei, are un vis. Delta Dunării.

Intinderi nesfârșite de ape. Bălți, canale subțiri, sute de kilometri de stuf. Delta Dunării. Un vis. În partea astălaltă, singura realitate, marea. Și Sulina s'a aruncat în brațele mării. Sulina nu a putut fi decât a mării.

În toate celelalte orașe de pe litoral, pământul, ca o compensație la întinderile nesfârșite de ape, este stâncos, și orașele stau deasupra lui, bine închegate. Sulina plutește aproape pe ape. Ea e construită pe un pământ ireal, afânat, format din nămolurile aduse de Dunăre, și din stuful care a crescut deasupra și a putrezit. Este un pământ fraged, tânăr, a cărui etate nu trece de o sută, două de ani. Ceea ce înseamnă că e neînchipuit de tânăr. Când toate celelalte orașe sunt construite pe un pământ vechi de sute de mii de ani.

Veche, la Sulina, e numai marea. Și orașul, deși pe pământ, pare că ține mai mult de mare, numai de mare. Pământul e prea tânăr pentru a fi o realitate pe care să poată conta existența unui oraș. Pământul e fraged, e afânat, e ireal. În spatele Sulinei nu sunt nici linii de căi ferate, nici drumuri, nici câmpii. O înșiruire de bălți fără de sfârșit. Ici, colo, o dungă de pământ subțire ca o limbă, ca o splină, sau ca o spinare de submarin. Și iar. întinderi de ape și recolte de stuf. Pare în primele zile ale creației, când pământul nu se despărțise încă de ape. Un amestec primordial al acestor două elemente. Pare un început, nu de veac, ci de planetă, de lume

nouă. Și această nebulozitate nu se sfârșește decât spre răsărit, acolo unde începe marea. Și Sulina nu și-a putut raporta existența decât la mare. Izolată de restul pământului prin straturile afânate, confuze, ale Deltei, singurul punct de sprijin, singura realitate, i-a fost marea. Și Sulina a devenit orașul mării.

Sunt două feluri de drumuri pentru a ajunge la Sulina. Unul pe Dunăre, ducând la mare. Altul pe mare, ducând în Dunăre. E un drum pe care îl urmează când într'un sens, când în altul, și peștii și vapoarele. Peștii, în bancuri compacte, zeci de mii de înotători într'o migrațiune misterioasă și nautică. Vapoarele, câte unul, singuratic, cu catargele înalte înaintând pe deasupra pădurilor de stuf.

Dela Tulcea mai jos începe canalul Sulinei, și odată cu el, presimțirea miracolului. E un miracol acela care se apropie. Sfârșitul Dunării. Lungă de atâtea mii de kilometri, se va sfârși în fine. *Milele* de pe mal, a căror cifre merg descrescând, vestesc aceasta. Dela Galați, pentru ca Dunărea să fie mai la îndemâna atâtor nații de căpitani de vapoare cari urcă până aici, mai familiară lor, mai maritimă, măsurătoarea ei în kilometri încetează, pentru a începe în mile. Optzeci de mile dela Galați până la Sulina. Pe malul stâng al apei, în vârful unor stâlpi de beton, tabla neagră cu cifra milei pe care căpitanul o vede și îi cunoaște măsura.

Iar milele arată că Dunărea e pe sfârșite. Sulina, la mila zero. Nivelul Dunării deasupra mării, zero. Marea, de unde încep toate măsurătorile. Și vaporul coboară treptele nevăzute spre mare. Spre acest zero geografic, absolut.

Canalul Sulina e lung și subțire ca un pai de băut citronadă. Și e atât de drept, încât vapoarele cari vin din partea cealaltă, par că se dau jos din cer. Apar la orizont cu câteva ceasuri înainte de a te întâlni cu ele. Și ai timp să le privești, până ce se apropie. Până ce catargurile se profilează pe cer, foarte înalte, cu antena postului de T.F.S. întinsă ca un hamac între ele. Până ce în jurul hornului pe care iese fum, se pot distinge cele câteva linii de culori diferite, stema societății careia aparține cargobotul. Și la pupă, pavilionul fluturând deasupra apelor. Când cele două vapoare se întâlnesc, între ele rămâne loc cât să poată încăpea un deget, fără să fie strivit. Iar acelea cari vin din mare, când se apropie, cresc deodată în sus, iau dimensiuni fantastice și trec pe lângă tine, zdrobitor, ca niște munți semeți și plutitori. E din pricină că sunt goale. Atunci când s'or întoarce, vor geme sub greutate, se vor târî cu burta pe fundul Dunării și din toată înălțimea lor de acum nu va mai rămâne afară decât doi, trei metri.

Poate că n'ar mai rămâne nici atât, dacă vaporul n'ar avea să treacă la Sulina un prag, un prag de nisip pe care Dunărea îl pune mereu în gura ei. E atât de celebra *bară* dela Sulina. Toți comandanții o cunosc, toți comandanții au frică de ea. Ieșirea unui vapor în mare, e tot atât de anevoioasă, tot atât de dificilă, cât și nașterea unui copil. Sunt moașe multe cari asistă la această operație. Iar uneori, vaporul e tras cu forcepsul.

Bara dela Sulina. Aceasta trebuie avută în vedere la Galați, când vaporul se încarcă. Până la Sulina, el ar putea să coboare în apă douăzeci de metri, și tot n'ar

da de fundul Dunării. Dar la Sulina e un prag. De aceea, când se încarcă ultimele vagoane de grâu, comandantul află la telefon cât e bara dela Sulina. De obicei e 23—24. Adică 23—24 de picioare. Adică vreo 7—8 metri. Asta înseamnă că burtosul cargobot poate să se cufunde în apă 7 metri. Mai mult nu, fiindcă n'ar mai avea cum să iasă afară din Dunăre.

Dar sunt vapoare de dimensiuni fantastice, pentru cari șapte metri de încărcătură nu e nici jumătate decât poate încape în ele. Imi amintesc de unul faimos, unul *Singapore*. Când a plecat din Galați, încărcat cu cât putea ieși în mare, era aproape tot atât de înalt cum venise. Pe lângă celelalte cargoboturi cari, cât de cât, coboară spre Sulina înfundate în apă, de li se văd de peste maluri doar catargele și coșul fumegând, Singapore mai era un munte plutitor.

Un munte plutitor înseamnă un vapor care navigă gol; înseamnă bani pierduți. De aceea în urma lui Singapore venea o armată de șlepuri, ele încărcate, de le trecea apa peste punți. Când au ajuns la Sulina, pe turnul înalt al farului, cele două cifre imense, cercetate întotdeauna cu binoclul de pe puntea de comandă a vapoarelor, cari își fac apariția la orizont, arătau 23. Asta e cifra de predilecție. Uneori urcă la 24. Alteori scade până la 19. Atunci comandanților de cargoboate cari trebuie să iasă în mare, li se face rău. Și drăgile muncesc pe capete, își uruie lanțurile de fier, își umple pântecul cu tone întregi de nisip și se duc să-l deșerte departe în mare. Treptat, treptat, pe turnul farului cifrele încep să crească, să facă bucurie exportatorilor: 22, 23, 24.

Atât. Mai mult drăgile nu pot dovedi. Dunărea umple la loc tot ce sapă ele. Au fost timpuri fericite când pe turnul farului se putea citi o cifră, astăzi de necrezut: 30.

Astăzi bara e staționară la 23. Adică șapte metri și jumătate. Atât era și în seara în care uriașul Singapore a apărut dinspre Galați. El a trecut prin fața Comisiunii Europene a Dunării, a salutat, a luat pilot și a ieșit în mare. La câteva sute de metri dincolo de pragul de nisip, în plină mare, a lăsat ancora. Felinarul lui alb, dela catarg, s'a văzut toată noaptea.

A doua zi dimineța, șlepurile cari veniseră în urma lui dela Galați, au fost scoase în mare, pe rând de către remorchere, două câte două. Muncitorii portului, tocmiți de cu seară prin cafenele, se aflau pe puntea lor, cu brațele mușchiuloase pregătite.

În largul mării, Singapore îi aștepta. Două câte două șlepurile au plecat încărcate cu zeci de vagoane de grâu, au stat jumătate de zi lângă uriașul cargobot și s'au întors ușurele, săltând pe valuri, ca niște coji de nucă. Pentru fiecare din ele, cargobotul se înfunda cu câte un sfert de metru în apă. Timp de o săptămână întreagă s'a tot înfundat, din ce în ce mai adânc, fără nicio teamă. Pe punte, comandantul juca table cu secundul, și nu-l mai interesa acum bara dela Sulina, cele două cifre agățate de turnul farului: 23. Singapore intrase de mult 28 de picioare în apă. Și putea să intre oricât. Trecuse de bara dela Sulina, de pragul blestemat de nisip și avea dedesubt o întreagă mare.

Pe Dunăre se vine la Sulina cu răsăritul în față. Dinspre răsărit, voiajul e pe mare. Și asemeni punctelor cardinale, cele două voiaje sunt unul altuia diametral opuse. Sub toate aspectele. Dela navigația care într'un sens se face strecurându-te printre malurile joase; iar în celalt, de jur-împrejur, înconjurat de ape și privind oscilațiile bu-solei, până la senzația confuză care plutește în aer, în jurul vaporului, o presimțire la care participă toți oamenii, toate aparatele de navigat. E la cel dintâi voiaj presimțirea unei apropiate ieșiri în mare, în încheieturile vaporului, în centrele nervoase ale oamenilor, în creierul mic începe să se trezească senzația tangajului, sus jos, sus jos, plutirea undulată pe apele fără sfârșit.

E la cel de al doilea voiaj, dimpotrivă, certitudinea pătrunderii în Dunăre, uleiu turnat peste ape, valuri puse în fiare, plutire liniștită, somn în care cad toate oasele. Și viitoarea trecere printre maluri; o vacă va paște iarba la zece metri de internaționalul cargobot, un gutui își va desveli fructele, un copil va privi mirat de pe mal. Navigație familiară aproape, ca într'o cameră, în strâns contact cu pământul, cu tot restul naturii. Așa apare din mare, voiajul viitor pe gurile deschise ale fluviului, cu mult mai de necrezut decât cel de pe mare, plutirea pe imensități de ape, așa cum apare el din fluviu, atunci când vaporul coboară spre Sulina.

Fie că vin spre răsărit, fie că vin dinspre răsărit, în apropierea Sulinei vapoarele se pregătesc de un eveniment, de o schimbare de regim nautic, febră pe bord, ieșirea în mare, pătrunderea în fluviu, lucruri ce nu se pot petrece decât la Sulina.

Pentru marinarii cari au plutit numai pe mare, e cu totul de necrezut apropiatul voiaj printre locuințe ome-nești, în interiorul unor păduri de stuf, străbătute de un canal lung și subțire, ca un pai de orez. În miezul mă-rilor sau al oceanelor, sub lenta rotire a constelațiilor cerești, exotic la culme apare marinarilor un voiaj printre păduri de stuf, pe apele pline de nămol ale unui fluviu răsăritean.

Și fluviul răsăritean se apropie. Sulina își va arăta în curând semnalele. Întâi e o schimbare de culori la ori-zont. Un fel de ceață pare că se ridică, plutește nedefi-nită în aer. Pe urmă contururi încep să se precizeze. Și apele Dunării amestecându-se în mare, tulburând-o. Iar pe mal, turnul farului, digurile înaintând în mare, gea-mandurile marcând bancurile de nisip, drăgile uriașe la lucru, uruit metalic de lanțuri greoaie. Și o șalupă cu pilotul Comisiei Europene a Dunării, taie sprintenă va-lurile. Pe urmă elicea începe să bată din nou. Un ocol spre Nord în jurul geamandurilor. Sulina începe cu un far în capul unui dig înaintând în mare. Tot ce e pământ și construcție e înaintat în mare. Dincolo, apele încep din nou într'o parte și în alta. Apele mării amestecate cu ale Dunării. Nici dulci, nici sărate. Iar acolo unde e pământ, el nu e pământ. E amestecat cu apă. Și apa e amestecată cu pământ. Ca înainte de a treia zi a facerii. Doar înapoi, spre răsărit, marea se vede clară, fără nicio confuzie. Și Sulina întreagă pare că plutește spre ea.

Vapoare, mai mult timp, se opresc rar aici. Doar acelea cari vin din țările cu ciumă. Undeva, în larg,

puse la carantină. Un pavilion galben, flutură tot timpul la catargul cel mare. Și remorcherul etuvă intră în funcțiune. Sosirea vapoarelor din țările bântuite de epidemii! Vapoare blestemate cari au plutit nopți întregi pe mările negre. Și iată-le apărând la orizont, ridicând steagul galben al holerei. Un fior de spaimă trece atunci prin tot orașul. La Sulina, nu arareori, asemenea vapoare își zornăie ancora pe fundul de lut al fluviului.

Este apoi spitalul marinarilor. Zeci de vapoare, cum sosesc din mare, înainte de a porni mai departe spre marile porturi din interiorul țării, își lasă aici câte un om sau doi, bolnavi. Spitalul marinarilor din Sulina! Sunt oameni bolnavi de toate bolile, oameni cari vorbesc toate limbile. O internațională a microbilor și a popoarelor. Un șuierat de sirenă s'a auzit peste ape, un nou vapor a sosit în port. În sala cea mare a spitalului, marinarii bolnavi așteaptă. După jumătate de oră ușile se dau de pereți, și pe o targă e adus noul bolnav. Nu atât de bolnav, încât să nu poată așeza, între păturile brancardei, o bună cantitate de țigări egiptene. Pensionarii mai vechi ai spitalului, vin pe rând să-și primească porția. Și ce mai taifasuri se întind apoi toată ziua! Sau în seri cu furtună, când marinarii, în halate și cu căciulițe de bolnavi în cap, evocă naufragii la cari au participat, alte furtuni cu mult mai grozave și nume de camarazi cari au pierit pentru totdeauna.

Spitalul marinarilor din Sulina! Poveștile lor, în timp ce afară bântuie furtuni și pe mare au loc naufragii! Dar mai ales vizita medicală, când toți trebuie să-și lepede halatele și rămân cu trupurile goale. Atunci șerpi groși

se învârtesc pe brațele lor, catarge înalte sau ancore se împletesc cu altfel de inscripții. Iar peste piept, femei cu părul despletit, ieșind din mare, sirene, pești și nume de vapoare. Un an. O dată. Un jurământ, un nume de femei bătut cu catran în piele pentru totdeauna. Tatuaje. Zeci de feluri de tatuaje, executate de meșteri renumiți la Constantinopol și în celelalte porturi ale orientului.

Sunt în aceste porturi oameni cari au devenit celebri în toată lumea, oameni cari și-au făcut un nume în arta tatuajului. Operele lor au fost, printr'o bruscă desfacere a cămășii, expuse în toate porturile continentelor, marinarii au admirat fregata bătută în culori, au întrebat de adresa meșterului și când au ajuns în portul lui, au dat fuga. Și sunt apoi prețurile curente. Un tatuaj, executat de Soliman din Constantinopol, face întotdeauna dela 1.500 lei în sus, după ce reprezintă, după cât e de complicat. Sirenă: 1.500. Sirenă și marinar: 2.000. Sirenă și marinar cu vapor: 3.000. Marinarii strâng luni întregi ban cu ban, să-și poată face un tatuaj la un specialist. E toată mândria lor. Atunci când rămân singuri, în pielea goală, le privesc, le admiră, discută despre importanța lor. Tatuajele au întotdeauna un substrat erotic. Ele sunt făcute să placă, să impuie, femeilor de prin cafenelele porturilor cosmopolite. Și, la spitalul din Sulina, de îndată ce marinarii intră în convalescență, își trec toată ziua să-și privească și să-și admire tatuajele.

Dar sunt și alți marinari cari nu mai apucă să intre în convalescență. Atunci pe trupul lor slăbit, înegrit, mumefiat de apropierea înceată a morții, tatuajele sunt de un efect macabru. Iată unul, pare-se un francez, care

n'o să-și mai revadă niciodată portul de plecare. A zăcut de tifos o lună întreagă. Și a murit. Mai așteaptă douăzeci și patru de ore, întins pe o masă de lemn, în camera mortuară. Este complet gol. Pe pielea uscată a pieptului, o femeie cu părul despletit în vânt. Dedesubt o dată. Și un nume: *Marie*.

Era un marinăr de cine știe unde. Iubise o fată. Și a murit la Sulina.

Un vapor vine din mare, șueră din sirenă, lasă ancora să cadă. Pilotul coboară, cele câteva formalități sunt făcute repede. Vaporul șueră din nou, trage ancora, pleacă mai departe. Și Sulina rămâne singură. Ce-ar putea face vapoarele la Sulina? Nu sunt nici scânduri, nici grâu, nici păcură de încărcat. Nu e decât stuf. Vapoarele n'au nevoie de stuf. Vapoarele trec întotdeauna mai departe. La Sulina nu rămân decât bolnavii.

Vapoarele trec în lungul unui cheiu de vreo trei kilometri. Pe malul lui, din loc, în loc se află câte o casă. Dincolo de ele, înăuntrul pământului, nu mai e nimic. Casele stau înșirate toate pe chei. Ceva mai dese, aproape de portul propriu zis. Câteva prăvălii, câteva cafenele. Aceasta e Sulina. E cel mai îngust oraș din lume.

În centru, în port, se află palatul Comisiei Europene a Dunării. Iar în fața lui, tras la ponton, iachtul destul de princiar și foarte alb, al acestei comisii. Plutirea lui pe ape e un spectacol de artă. Și în afară de iacht, bastimente statornice în Sulina, mai sunt câteva remorchere și drăgile cu nume de domnitori români. În zorii zilei drăgile pornesc la lucru. Și se aude de departe uruitul

amarnic al lanțurilor lor. Drăgile sapă mereu un șențuleț prin care să se strecoare vapoarele în mare. Seara se întorc, construcții ciudate, cu claviatura cupelor de scos nisip în aer, obosite, ruginite, murdare de nămolul pe care l-au cărat în pântecul lor, departe în mare.

Personalul acestor vase, câteva duzini de pescari lipoveni, negustorii cari să le furnizeze alimentele, aceasta e toată populația Sulinei. Iarna, bântuită de o cumplită singurătate. Iarna, când Dunărea îngheață și vapoare nu pot merge în niciun fel. Și nu e nici pământ, nici drumuri spre orice altfel de așezare omenească. Sulina e cel mai izolat oraș din țară. În spatelé ei sunt sute de kilometri de Deltă, ape stufișuri, sloiuri de ghiață. Nici bărci, nici căruțe, nici oameni cu piciorul. Singura salvare e spre răsărit, marea. Pe acolo, în unele ierni cumplite sosesc vasele marinei militare cu sacii de cartofi și de făină. Populația, înfometată, suită pe case, le soarbe din ochi.

În nopțile cu ceață, la Sulina, din cinci în cinci minute se trage o lovitură de tun. E strictul ei specific. Bubuitura își poartă ecoul departe, în largul mării, e prinsă de urechile atente ale marinarilor, de pe vapoarele care plutesc desorientate în ceață. Și ele se îndreaptă după auz, asemeni orbilor. Cu cronometrul în mână, poți urmări cum lovitura de tun, izbucnește din cinci în cinci minute. Intervalul dintre o bubuitură și alta, e umplut de o liniște imensă. Valurile mării ajung ca un murmur confuz, tălăzuire fonetică. Oamenii sunt obișnuiți cu acest eveniment și timpanul lor îl înregistrează fără nicio tresărire.

În nopțile fără ceață, aceleași constelații ca peste tot pământul sunt și la Sulina. Și încă una. Constelația farurilor. Înspre răsărit, la capetele digurilor, o stea verde, alta roșie, iar aici, mai aproape de oraș, o alta albă, se sting, se aprind, se sting, se aprind.

Uneori, în largul mării, apar alte lumini albe, roșii și verzi. Sunt vapoarele cari sosesc. După un timp, în liniștea nopții, se aude zornăind lanțul ancorei. Câteva strigăte răgușite pornesc prin megafon dela puntea de comandă și hăue peste ape. Becuri electrice, palide, se înșiră în lungul cheiului din loc în loc. De pe puntea unui remorcher, mogâldeată neagră în noapte, se ridică limpede o voce. Un cântec grecesc. După câteva minute începe să șovăie, se oprește. Omul care pornise să cânte, ascultă el, de data aceasta. De pe coverta unei canoniere, sosită de o oră, un patefon împrășteie în aer o melodie tânguioasă. Havaiane. Câteva duzini de marinari se trezesc din somn și încep să asculte . . .

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Țara Moșilor Țară de piatră	7
Cadrilaterul Țară de foc	115
Basarabia Țară de pământ	177
Dunărea Impărăție a apelor	289

**MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
B U C U R E Ș T I — 1939**

Lei 80.—

C. 54.224